

«Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδων»

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων»

Διπλωματική Εργασία

**«Η Συμβολή των Διακρατικών Παρεμβάσεων στην
Προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς σε Περιοχές
Ενόπλων Συγκρούσεων»**

Βενετία Ξυπολιτίδου

Επιβλέπων καθηγητής: «Νικόλαος Σουλιώτης»

Πάτρα, Ιούνιος 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του/της φοιτητή/φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Περιεχόμενα

Περίληψη	5
Abstract	7
Εισαγωγή	8
1. Ο ρόλος της UNESCO στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περιόδους ένοπλων συγκρούσεων	15
2. Η συμβολή της ICOMOS στην προστασία μνημείων σε συνθήκες σύγκρουσης	17
3. Οι δράσεις κατά τη διάρκεια ενόπλων συγκρούσεων των οργανισμών UNESCO και ICOMOS και των διακρατικών παρεμβάσεων. Η περίπτωση της Μοσούλης	20
3.1 Δράσεις των Διεθνών Οργανισμών UNESCO και ICOMOS	20
3.2 Οι διακρατικές παρεμβάσεις για την διάσωση και αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς στο πεδίο της Μοσούλης	25
4.1 Η περίπτωση της Καμπότζης: Δράσεις της UNESCO και της ICOMOS	32
Δράσεις ανάκαμψης των κατεστραμμένων μνημείων	32
4.2 Η περίπτωση της Καμπότζης: Διακρατικές παρεμβάσεις στην προστασία και αναστήλωση της πολιτιστικής κληρονομιάς	37
5.1 Η περίπτωση της Βηρυτού: Δράσεις UNESCO και ICOMOS	44
5.2 Η περίπτωση της Βηρυτού: Διακρατικές παρεμβάσεις για την αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς και της αναδιάρθρωσης του κέντρου της Βηρυτού	55
6.1 Η περίπτωση της Λουάνα: Ιστορικό πλαίσιο του εμφυλίου πολέμου στην Αγκόλα και επιπτώσεις στην πολιτιστική κληρονομιά της Λουάνα. Δράσεις της UNESCO και της ICOMOS	62
6.2 Η περίπτωση της Λουάνα: Διακρατικές παρεμβάσεις για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς	70
7. Συμπεράσματα-συγκρίσεις μεταξύ διακρατικών παρεμβάσεων και συμβολής των διεθνών οργανισμών UNESCO και ICOMOS	78
7.1 Πλεονεκτήματα των Κρατικών Παρεμβάσεων	81
Διπλωματική εργασία	3

7.2 Ο Συμπληρωματικός Ρόλος των Διεθνών Οργανισμών	81
8. Συμπεράσματα.....	83
Βιβλιογραφία	86

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει τη συμβολή των διακρατικών παρεμβάσεων στην προστασία και αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περιοχές που έχουν πληγεί από ένοπλες συγκρούσεις. Το ερευνητικό πεδίο της εργασίας θα αναλύσει τέσσερις χαρακτηριστικές περιπτώσεις: τη Μοσούλη (Ιράκ), την Καμπότζη (Angkor), τη Βηρυτό (Λίβανος) και τη Λουάντα (Αγκόλα). Η έρευνα διερευνά τον ρόλο τόσο των διεθνών οργανισμών (UNESCO, ICOMOS) όσο και των κρατικών παρεμβάσεων, αξιολογώντας την αποτελεσματικότητα, τις προκλήσεις και τις συνέργειες μεταξύ των διαφορετικών μοντέλων προστασίας.

Στη Μοσούλη, μετά τις καταστροφές από το ISIS (2014-2017), αναπτύχθηκε ένα πολυεπίπεδο μοντέλο αποκατάστασης με τη συμμετοχή της UNESCO, των ΗΑΕ (50,4 εκατομμύρια δολάρια), της ΕΕ (23 εκατομμύρια ευρώ) και άλλων κρατών. Το πρόγραμμα "Revive the Spirit of Mosul" συνδύασε την αποκατάσταση εμβληματικών μνημείων με την ανάπτυξη τοπικών ικανοτήτων και την κοινωνική συνοχή.

Στην Καμπότζη, η αποκατάσταση του Angkor (1992-σήμερα) αποτέλεσε παράδειγμα επιτυχούς διεθνούς συνεργασίας υπό τον συντονισμό του ICC-Angkor. Διάφορες χώρες όπως η Ιαπωνία, η Γαλλία, η Κίνα και η Γερμανία επένδυσαν εκατομμύρια δολάρια, δημιουργώντας ένα πολυμερές μοντέλο τεχνικής συνεργασίας.

Στη Βηρυτό, η μεταπολεμική ανασυγκρότηση (1990-2000) χαρακτηρίστηκε από την κυριαρχία της ιδιωτικής εταιρείας Solidere, που κινητοποίησε 1,82 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ η UNESCO και το ICOMOS περιορίστηκαν σε συμβουλευτικό ρόλο.

Στη Λουάντα, μετά τον εμφύλιο πόλεμο (1975-2002), αναπτύχθηκαν παράλληλες διμερείς συνεργασίες. Μέσω των διακρατικών παρεμβάσεων κυρίως προχώρησαν οι επενδύσεις για την αποκατάσταση του κέντρου της πόλης, ενώ οι διεθνείς οργανισμοί περιορίστηκαν στη θεσμική υποστήριξη.

Η συγκριτική ανάλυση αυτών των περιπτώσεων αποκαλύπτει ότι οι κρατικές παρεμβάσεις υπερτερούσαν σημαντικά σε οικονομικούς πόρους (συνολικά 3 δισεκατομμύρια δολάρια έναντι 30 εκατομμυρίων από τους διεθνείς οργανισμούς) και ταχύτητα υλοποίησης. Ωστόσο, η UNESCO και το ICOMOS διαδραμάτισαν κρίσιμο

ρόλο στη θέσπιση προτύπων, τον συντονισμό, την εκπαίδευση και τη διεθνή νομιμοποίηση των παρεμβάσεων.

Τα συμπεράσματα υποδεικνύουν ότι το βέλτιστο μοντέλο προστασίας συνδυάζει την οικονομική ισχύ και εκτελεστική ικανότητα των κρατών με τον κανονιστικό και συντονιστικό ρόλο των διεθνών οργανισμών. Η αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων εξαρτάται από τη συνέργεια μεταξύ διαφορετικών επιπέδων διακυβέρνησης, την ενσωμάτωση τοπικών κοινοτήτων και την ισορροπία μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και προστασίας της αυθεντικότητας των μνημείων.

Λέξεις-κλειδιά: Πολιτιστική κληρονομιά, ένοπλες συγκρούσεις, διακρατικές παρεμβάσεις, UNESCO, ICOMOS, μεταπολεμική αποκατάσταση, Μοσούλη, Καμπότζη, Βηρυτός, Λουάντα

Abstract

This thesis examines the contribution of interstate interventions in the protection and restoration of cultural heritage in areas affected by armed conflicts. The research field of this study will analyze four characteristic cases: Mosul (Iraq), Cambodia (Angkor), Beirut (Lebanon), and Luanda (Angola). The research investigates the role of both international organizations (UNESCO, ICOMOS) and state interventions, evaluating the effectiveness, challenges, and synergies between different protection models.

In Mosul, following the destruction by ISIS (2014-2017), a multilevel restoration model was developed with the participation of UNESCO, the UAE (\$50.4 million), the EU (€23 million), and other states. The "Revive the Spirit of Mosul" program combined the restoration of emblematic monuments with the development of local capacities and social cohesion.

In Cambodia, the restoration of Angkor (1992-present) constituted an example of successful international cooperation under the coordination of ICC-Angkor. Various countries such as Japan, France, China, and Germany invested millions of dollars, creating a multilateral model of technical cooperation.

In Beirut, the post-war reconstruction (1990-2000) was characterized by the dominance of the private company Solidere, which mobilized \$1.82 billion, while UNESCO and ICOMOS were limited to an advisory role.

In Luanda, after the civil war (1975-2002), parallel bilateral cooperations were developed. Through interstate interventions, investments primarily proceeded for the restoration of the city center, while international organizations were limited to institutional support.

The comparative analysis of these cases reveals that state interventions significantly exceeded international organizations in financial resources (totaling 3 billion versus 30 million from international organizations) and implementation speed. However, UNESCO and ICOMOS played a crucial role in establishing standards, coordination, training, and international legitimization of interventions.

The conclusions indicate that the optimal protection model combines the economic power and executive capacity of states with the regulatory and coordinating role of international organizations. The effectiveness of interventions depends on the synergy between different levels of governance, the integration of local communities, and the balance between economic development and protection of monument authenticity.

Keywords: Cultural heritage, armed conflicts, interstate interventions, UNESCO, ICOMOS, post-war restoration, Mosul, Cambodia, Beirut, Luanda

Εισαγωγή

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει τη συμβολή των διακρατικών παρεμβάσεων στην προστασία και αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περιοχές που έχουν πληγεί από ένοπλες συγκρούσεις. Η έρευνα εστιάζει στην ανάλυση του ρόλου που διαδραματίζουν τόσο οι διεθνείς οργανισμοί (UNESCO, ICOMOS) όσο και τα κράτη μέσω διμερών και πολυμερών συνεργασιών, διερευνώντας τα διαφορετικά μοντέλα παρέμβασης, την αποτελεσματικότητά τους, τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν και τις συνέργειες που αναπτύσσονται μεταξύ των διαφόρων φορέων.

Η σημασία του συγκεκριμένου θέματος είναι η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περιόδους ένοπλων συγκρούσεων, οποία αποτελεί ένα από τα πλέον επείγοντα ζητήματα της σύγχρονης διεθνούς κοινότητας. Οι πρόσφατες συγκρούσεις στη Μέση Ανατολή, την Αφρική και την Ασία έχουν καταδείξει ότι η καταστροφή πολιτιστικών μνημείων δεν αποτελεί απλώς παράπλευρη απώλεια του πολέμου, αλλά συχνά χρησιμοποιείται ως στρατηγικό όπλο για την εξάλειψη της ταυτότητας και της μνήμης των λαών (Isakhan & González Zarandona, 2018, σ. 1-3). Η συστηματική καταστροφή μνημείων από οργανώσεις όπως το ISIS στη Συρία και το Ιράκ, οι λεηλασίες αρχαιολογικών χώρων σε εμπόλεμες ζώνες και η εγκατάλειψη ιστορικών κέντρων λόγω συγκρούσεων έχουν αναδείξει την ανάγκη για αποτελεσματικούς μηχανισμούς προστασίας και αποκατάστασης.

Η μελέτη του θέματος είναι ιδιαίτερα σημαντική για τρεις βασικούς λόγους. Πρώτον, η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο της ανθρώπινης ταυτότητας και της κοινωνικής συνοχής, και η προστασία της συνδέεται άμεσα με την οικοδόμηση βιώσιμης ειρήνης σε μετασυγκρουσιακές κοινωνίες (UNESCO, 2017, σ. 18).

Δεύτερον, η ανάλυση των διαφορετικών μοντέλων παρέμβασης συμβάλλει στην κατανόηση των δυνατοτήτων και των περιορισμών της διεθνούς συνεργασίας σε έναν τομέα που απαιτεί συντονισμό πολλαπλών επιπέδων διακυβέρνησης (Labadi, 2013, σ. 142). Τρίτον, η συγκριτική εξέταση επιτυχημένων και λιγότερο επιτυχημένων παρεμβάσεων παρέχει πολύτιμα διδάγματα για τη διαμόρφωση αποτελεσματικότερων πολιτικών και πρακτικών στο μέλλον.

Για την εξέταση του θέματος επιλέχθηκαν τέσσερις χαρακτηριστικές περιπτώσεις που αντιπροσωπεύουν διαφορετικά γεωγραφικά, χρονικά και θεσμικά πλαίσια:

Η Μοσούλη (Ιράκ) επιλέχθηκε ως η πλέον πρόσφατη περίπτωση (2014-2017) όπου η συστηματική καταστροφή πολιτιστικής κληρονομιάς από το ISIS προκάλεσε άμεση διεθνή κινητοποίηση. Η περίπτωση αναδεικνύει ένα σύγχρονο πολυεπίπεδο μοντέλο συνεργασίας με τη συμμετοχή της UNESCO, αραβικών κρατών, της ΕΕ και ιδιωτικών φορέων.

Η Καμπότζη (Angkor) αντιπροσωπεύει ένα επιτυχημένο παράδειγμα μακροχρόνιας διεθνούς συνεργασίας (1992-σήμερα) υπό τον συντονισμό του ICC-Angkor. Η περίπτωση επιτρέπει την εξέταση ενός ώριμου πολυμερούς μοντέλου τεχνικής συνεργασίας με τη συμμετοχή πολλών κρατών (Ιαπωνία, Γαλλία, Κίνα, Ινδία, Γερμανία) σε ένα σταθερό θεσμικό πλαίσιο.

Η Βηρυτός (Λίβανος) εξετάζεται ως παράδειγμα όπου η μεταπολεμική ανασυγκρότηση (1990-2000) κυριαρχήθηκε από ένα υβριδικό μοντέλο δημόσιου-ιδιωτικού τομέα μέσω της εταιρείας Solidere. Η περίπτωση αναδεικνύει τις εντάσεις μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και τον περιορισμένο ρόλο των διεθνών οργανισμών σε ένα πλαίσιο όπου κυριάρχησαν εθνικά και ιδιωτικά συμφέροντα.

Η Λουάντα (Αγκόλα) προσφέρει την αφρικανική διάσταση του ζητήματος, όπου μετά τον μακροχρόνιο εμφύλιο πόλεμο (1975-2002) αναπτύχθηκαν παράλληλες διμερείς συνεργασίες με διάφορες χώρες (Πορτογαλία, Βραζιλία, Κίνα). Η περίπτωση επιτρέπει την εξέταση ενός αποκεντρωμένου μοντέλου παρεμβάσεων χωρίς ισχυρό κεντρικό συντονισμό.

Οι περιπτώσεις αυτές επιλέχθηκαν με κριτήρια που εξασφαλίζουν αντιπροσωπευτικότητα και συγκρισιμότητα: γεωγραφική κατανομή (Μέση Ανατολή, Ασία, Αφρική), χρονική διαφοροποίηση (από τη δεκαετία του 1990 έως σήμερα), ποικιλία τύπων συγκρούσεων (εμφύλιοι πόλεμοι, τρομοκρατική δράση), και διαφορετικά μοντέλα παρέμβασης (πολυμερής συνεργασία, διμερείς συμφωνίες, ιδιωτική πρωτοβουλία).

Η εργασία υιοθετεί συγκριτική μεθοδολογία, αναλύοντας κάθε περίπτωση μέσα από το πρίσμα τριών βασικών αξόνων: α) τον ρόλο των διεθνών οργανισμών (UNESCO, ICOMOS), β) τις διακρατικές παρεμβάσεις και γ) την αποτελεσματικότητα των διαφορετικών μοντέλων. Η ανάλυση βασίζεται σε πρωτογενείς πηγές (εκθέσεις οργανισμών, επίσημα έγγραφα) και δευτερογενή βιβλιογραφία (ακαδημαϊκές μελέτες, επιστημονικά άρθρα).

Η εργασία διαρθρώνεται σε επτά κεφάλαια που εξετάζουν συστηματικά τις διαφορετικές πτυχές του θέματος:

Το Κεφάλαιο 1 παρουσιάζει αναλυτικά τον ρόλο της UNESCO στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περιόδους ένοπλων συγκρούσεων. Εξετάζεται η ιστορική εξέλιξη από τη Σύμβαση της Χάγης του 1954 έως τις σύγχρονες προσεγγίσεις, οι θεσμικοί μηχανισμοί, τα προγράμματα δράσης και οι περιορισμοί που αντιμετωπίζει ο οργανισμός στην εφαρμογή των πολιτικών του.

Το Κεφάλαιο 2 εστιάζει στη συμβολή του ICOMOS ως τεχνικού και επιστημονικού συμβούλου στην προστασία μνημείων σε συνθήκες σύγκρουσης. Αναλύεται η εξέλιξη των αρχών και κατευθυντήριων γραμμών του οργανισμού, με έμφαση στα ζητήματα αυθεντικότητας, ιστορικής τεκμηρίωσης και των ορίων της ανακατασκευής μνημείων που έχουν υποστεί καταστροφές λόγω πολέμου.

Το Κεφάλαιο 3 εξετάζει την περίπτωση της Μοσούλης, αναλύοντας τόσο τη συνεισφορά της UNESCO και του ICOMOS όσο και τις διακρατικές παρεμβάσεις. Παρουσιάζονται λεπτομερώς οι δράσεις των Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων, της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της Γερμανίας, της Ιαπωνίας και άλλων κρατών, καθώς και ο συντονισμός μέσω του προγράμματος "Revive the Spirit of Mosul".

Το Κεφάλαιο 4 αναλύει την περίπτωση του Angkor στην Καμπότζη, εξετάζοντας τον ρόλο του ICC-Angkor ως μηχανισμού συντονισμού και τις παρεμβάσεις της Ιαπωνίας, της Γαλλίας, της Κίνας, της Ινδίας και της Γερμανίας. Αξιολογείται το πολυμερές μοντέλο τεχνικής συνεργασίας και η μακροχρόνια βιωσιμότητά του.

Το Κεφάλαιο 5 επικεντρώνεται στη Βηρυτό, εξετάζοντας τον περιορισμένο ρόλο της UNESCO και του ICOMOS έναντι της κυρίαρχης παρουσίας της ιδιωτικής εταιρείας Solidere. Αναλύονται οι παρεμβάσεις της Γαλλίας, των Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων και άλλων κρατών, καθώς και οι εντάσεις μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Το Κεφάλαιο 6 μελετά την περίπτωση της Λουάντα, όπου αναπτύχθηκαν παράλληλες διμερείς συνεργασίες με την Πορτογαλία, τη Βραζιλία, την Κίνα και άλλες χώρες. Εξετάζεται το αποκεντρωμένο μοντέλο παρεμβάσεων και ο συμπληρωματικός ρόλος του African World Heritage Fund υπό την αιγίδα της UNESCO.

Το Κεφάλαιο 7 παρουσιάζει τα συμπεράσματα της έρευνας μέσω συγκριτικής ανάλυσης των τεσσάρων περιπτώσεων. Αξιολογείται η αποτελεσματικότητα των διεθνών οργανισμών έναντι των διακρατικών παρεμβάσεων, εξετάζοντας παράγοντες όπως η χρηματοδότηση, η ταχύτητα υλοποίησης, η τεχνική εξειδίκευση και η βιωσιμότητα. Προτείνεται ένα βέλτιστο μοντέλο που συνδυάζει την οικονομική ισχύ και εκτελεστική ικανότητα των κρατών με τον κανονιστικό και συντονιστικό ρόλο των διεθνών οργανισμών. Διατυπώνονται επίσης προτάσεις για μελλοντική έρευνα και πολιτική.

Μέσα από αυτή τη προσέγγιση, η εργασία επιδιώκει να συμβάλει στην κατανόηση των σύνθετων μηχανισμών προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περιόδους κρίσης και να αναδείξει τη σημασία της διεθνούς συνεργασίας για τη διάσωση της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η βιβλιογραφία που εξετάζει την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περιόδους ένοπλων συγκρούσεων έχει εξελιχθεί σημαντικά από τη Σύμβαση της Χάγης του 1954 έως σήμερα, αντανakλώντας τις μεταβαλλόμενες προκλήσεις και προσεγγίσεις στον τομέα. Η παρούσα επισκόπηση εξετάζει τις κύριες θεματικές που

έχουν αναπτυχθεί στην ακαδημαϊκή συζήτηση, τις διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις και τις αντικρουόμενες απόψεις που διαμορφώνουν το πεδίο.

Οι θεμελιώδεις μελέτες των Toman (1996) και O'Keefe (2006) αποτελούν σημεία αναφοράς για την κατανόηση του διεθνούς νομικού πλαισίου προστασίας. Ο Toman εξετάζει λεπτομερώς τη Σύμβαση της Χάγης και τους μηχανισμούς εφαρμογής της, τονίζοντας τις αδυναμίες στην επιβολή κυρώσεων. Αντίθετα, ο O'Keefe υιοθετεί μια πιο αισιόδοξη προσέγγιση, υποστηρίζοντας ότι παρά τους περιορισμούς, το διεθνές δίκαιο έχει εξελιχθεί σημαντικά, ιδιαίτερα μετά την υιοθέτηση του Δεύτερου Πρωτοκόλλου της Χάγης (1999).

Η Χαϊνόγλου (2015) εισάγει την έννοια της "πολιτιστικής γενοκτονίας" στην ελληνική βιβλιογραφία, εξετάζοντας την περίπτωση του ISIS ως παράδειγμα συστηματικής στόχευσης πολιτιστικών συμβόλων. Η ανάλυσή της συνδέει τη νομική διάσταση με τις ευρύτερες πολιτικές και κοινωνικές επιπτώσεις της καταστροφής μνημείων, επηρεάζοντας τη συζήτηση για τη σύνδεση μεταξύ πολιτιστικής κληρονομιάς και ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Οι Isakhan & González Zarandona (2018) και Harmanşah (2015) εξετάζουν τη χρήση της καταστροφής πολιτιστικής κληρονομιάς ως όπλο πολέμου. Αναλύουν πώς το ISIS χρησιμοποίησε τη θεαματική καταστροφή μνημείων ως προπαγανδιστικό εργαλείο, μεταδίδοντας βίντεο καταστροφών για να προκαλέσει τη διεθνή κοινότητα και να προσελκύσει υποστηρικτές. Ο Harmanşah επισημαίνει τον ρόλο των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στην ενίσχυση του συμβολικού αντίκτυπου αυτών των καταστροφών, μετατρέποντάς τις σε "θεάματα καταστροφής" με παγκόσμια απήχηση.

Αντίθετα, ο Bevan (2016) στο "The Destruction of Memory" υποστηρίζει ότι η στόχευση πολιτιστικών μνημείων δεν είναι νέο φαινόμενο, αλλά επαναλαμβανόμενο μοτίβο σε όλους τους πολέμους του 20ού και 21ου αιώνα. Η συγκριτική του ανάλυση από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έως τη Συρία δείχνει ότι η καταστροφή μνημείων αποτελεί συστηματική στρατηγική εξάλειψης της ταυτότητας του "άλλου".

Το ICOMOS έχει διαμορφώσει κρίσιμα κείμενα πολιτικής που επηρεάζουν τη διεθνή πρακτική. Το "Guidance on Post Trauma Recovery" (2017) και η "Warsaw Recommendation" (2018) θέτουν νέα πρότυπα για την αποκατάσταση μεταπολεμικής

κληρονομιάς, εισάγοντας την έννοια της "αποδεκτής ανακατασκευής" υπό συγκεκριμένες συνθήκες. Αυτή η εξέλιξη αντιπροσωπεύει σημαντική μεταστροφή από την παραδοσιακή έμφαση στην αυθεντικότητα, αναγνωρίζοντας τις ιδιαίτερες ανάγκες των κοινωνιών που έχουν βιώσει τραυματικές απώλειες.

Ο Stanley-Price (2007) εξετάζει κριτικά τα διλήμματα της ανακατασκευής, τονίζοντας την ένταση μεταξύ επιστημονικών αρχών διατήρησης και κοινωνικών αναγκών για αποκατάσταση συμβόλων. Αντίθετα, η Viejo-Rose (2011) υποστηρίζει ότι η ανακατασκευή μπορεί να λειτουργήσει θεραπευτικά για τραυματισμένες κοινότητες, συμβάλλοντας στη συμφιλίωση και την κοινωνική συνοχή.

Για την Καμπότζη, ο Winter (2007) παρέχει εμβριθή ανάλυση της αποκατάστασης του Angkor ως παράδειγμα "μεταποικιακού τουρισμού", εξετάζοντας πώς η διεθνής συνεργασία διαμορφώνεται από γεωπολιτικές και οικονομικές σκοπιμότητες. Η Hauser-Schäublin (2011) προσφέρει κριτική ανάλυση των επιπτώσεων της εγγραφής στην UNESCO, υποστηρίζοντας ότι η διεθνοποίηση της κληρονομιάς μπορεί να οδηγήσει σε αποξένωση των τοπικών κοινοτήτων. Αντίθετα, η Miura (2015) τονίζει τα θετικά αποτελέσματα της διεθνούς συνεργασίας στην ανάπτυξη τοπικών ικανοτήτων και την οικονομική ανάπτυξη.

Για τη Βηρυτό, ο Makdisi (1997) ασκεί οξεία κριτική στο μοντέλο της Solidere, χαρακτηρίζοντάς το ως νεοφιλελεύθερη ιδιωτικοποίηση του δημόσιου χώρου που εξυπηρετεί τα συμφέροντα των ελίτ. Οι Gavin & Maluf (1996) υποστηρίζουν την αντίθετη άποψη, παρουσιάζοντας τη Solidere ως επιτυχημένο μοντέλο σύμπραξης δημόσιου-ιδιωτικού τομέα που κατάφερε να ανασυγκροτήσει την πόλη σε χρόνο ρεκόρ. Ο Khalaf (2006) υιοθετεί μια πιο ισορροπημένη προσέγγιση, αναγνωρίζοντας τόσο τα επιτεύγματα όσο και τις κοινωνικές ανισότητες που δημιούργησε το μοντέλο.

Για τη Λουάντα, οι μελέτες είναι περιορισμένες αλλά αυξάνονται. Ο Birmingham (2015) παρέχει ιστορικό πλαίσιο, ενώ οι Correia & Lopes (2014) εστιάζουν στους κινδύνους που αντιμετωπίζει το ιστορικό κέντρο από την ταχεία αστικοποίηση. Η Rodrigues (2006) εξετάζει τις κοινωνικές διαστάσεις της αποκατάστασης, τονίζοντας την ανάγκη συμμετοχής των τοπικών κοινοτήτων.

Η Labadi (2013) προσφέρει κριτική ανάλυση του ρόλου της UNESCO, υποστηρίζοντας ότι η έμφαση στην "εξαιρετική παγκόσμια αξία" μπορεί να παραγκωνίσει τοπικές αξίες και ανάγκες. Οι Harrison (2013) και Smith (2006) εξετάζουν τις σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνουν τη διαχείριση κληρονομιάς, υποστηρίζοντας ότι οι διεθνείς οργανισμοί συχνά αναπαράγουν δυτικοκεντρικές αντιλήψεις για την πολιτιστική αξία.

Η βιβλιογραφία επομένως, αποκαλύπτει σύνθετες και συχνά αντικρουόμενες απόψεις για την προστασία και αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε εμπόλεμες ζώνες. Ενώ υπάρχει συναίνεση για τη σημασία της προστασίας, οι απόψεις δίστανται σχετικά με τις μεθόδους, τους φορείς και τους στόχους των παρεμβάσεων. Η τάση είναι προς πιο ευέλικτες και πολυεπίπεδες προσεγγίσεις που αναγνωρίζουν την πολυπλοκότητα των τοπικών συνθηκών και την ανάγκη ισορροπίας μεταξύ διεθνών προτύπων και τοπικών αναγκών.

1. Ο ρόλος της UNESCO στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περιόδους ένοπλων συγκρούσεων

Η UNESCO είναι ένας οργανισμός (Εκπαιδευτικός, Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών), ο οποίος ιδρύθηκε μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο για να συμβάλλει στην παγκόσμια ειρήνη και ασφάλεια, προωθώντας τη συνεργασία μεταξύ των εθνών, μέσω της Εκπαίδευσης, της επιστήμης και του πολιτισμού, σύμφωνα με το Καταστατικό ίδρυσης κατά τη Σύνοδο του Λονδίνου το Νοέμβριο του 1945 (Αθανασοπούλου 1998, σελ. 154).

Μέχρι σήμερα, οι άξονες δράσης της UNESCO στον τομέα του πολιτισμού ακολουθούν δύο κατευθύνσεις, την προστασία και αξιοποίηση της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς και την προβολή των ζωντανών πολιτισμών (Αθανασοπούλου 1998, σελ. 156).

Ο πολιτισμός και όλες οι εκφάνσεις του, αποτελούν έκφραση και θεμελιώδη στοιχεία της ταυτότητας ενός λαού. Η καταστροφή των πολιτιστικών αγαθών και των πολιτιστικών μνημείων είναι μια απαράδεκτη και ειδεχθής πρακτική που χρησιμοποιείται από κράτη και μη κρατικές οντότητες σε περιόδους εχθροπραξιών. Στόχος συνήθως είναι ο αφανισμός του πολιτιστικού περιβάλλοντος των λαών και ομάδων που ζουν σε εμπόλεμες περιοχές. Τα τελευταία χρόνια έχει γίνει επιδείνωση της χρήσης αυτών των μέσων ως όργανα πολέμου (Χαϊνογλου, 2015, σελ. 217).

Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε συνθήκες ένοπλων συγκρούσεων αποτελεί έναν από τους βασικούς άξονες δράσης της UNESCO, ήδη από τη θέσπιση της Σύμβασης της Χάγης του 1954 για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση πολέμου (Ο'Keefe, 2006, σ. 20). Ο ρόλος της UNESCO είναι κυρίως θεσμικός, συντονιστικός και κανονιστικός, καθώς ο Οργανισμός δεν διαθέτει εκτελεστικές αρμοδιότητες επί του πεδίου, αλλά λειτουργεί μέσω συνεργασιών με κράτη, διεθνείς οργανισμούς και τοπικούς φορείς (Toman, 1996, σ. 36- Forrest, 2010, σ. 32).

Σε εμπόλεμες περιοχές, όπως η Μέση Ανατολή και η Αφρική, η UNESCO έχει αναπτύξει δράσεις που επικεντρώνονται κυρίως στην τεκμηρίωση ζημιών, την καταγραφή απειλούμενων μνημείων, την ευαισθητοποίηση της διεθνούς κοινότητας

και την παροχή τεχνικών κατευθυντήριων γραμμών για την αποκατάσταση μετά τη λήξη των συγκρούσεων (UNESCO, 2025, σ. 6· UNESCO, 2017, σ. 3). Παράλληλα, προωθεί την έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς ως στοιχείου ειρήνης, κοινωνικής συνοχής και μεταπολεμικής ανάκαμψης (UNESCO, 2015, σ. 2).

Ωστόσο, η αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων της UNESCO σε περιόδους πολέμου εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη βούληση των κρατών, τη διαθεσιμότητα πόρων και τις συνθήκες ασφάλειας. Σε πολλές περιπτώσεις, οι δράσεις της περιορίζονται σε δηλώσεις καταδίκης, εκθέσεις αξιολόγησης και προτάσεις πολιτικής, χωρίς άμεση υλοποίηση έργων αποκατάστασης. Το γεγονός αυτό έχει οδηγήσει στην ανάπτυξη παράλληλων ή συμπληρωματικών πρωτοβουλιών από κράτη και διμερείς συνεργασίες, οι οποίες αναλαμβάνουν πιο ενεργό ρόλο στο πεδίο.

Αν και γενικά δεν είναι δυνατό για την UNESCO να αναλαμβάνει άμεσες επιχειρησιακές δράσεις σε χώρες που πλήττονται από πολέμους, είναι εφικτό να υλοποιεί τέτοιες δραστηριότητες εξ αποστάσεως και να προωθεί έργο που συμβάλλει τόσο στον περιορισμό των ζημιών που προκαλούνται στην πολιτιστική κληρονομιά κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης όσο και στην προετοιμασία για την περίοδο αποκατάστασης μετά το τέλος της (Nawson, 2018).

Για τον σχεδιασμό τεκμηριωμένων και αποτελεσματικών επιχειρησιακών σχεδίων δράσης, η UNESCO έχει συγκαλέσει διάφορες διεθνείς συναντήσεις εμπειρογνομόνων για την επείγουσα προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στη Συρία, το Ιράκ, την Υεμένη και τη Λιβύη, αλλά και σε άλλες φέρνοντας συχνά στο ίδιο τραπέζι εθνικούς εκπροσώπους από διαφορετικά πολιτικά υπόβαθρα, οι οποίοι ενώνονται με κοινό στόχο τη διαφύλαξη της κοινής τους πολιτιστικής κληρονομιάς, ανεξάρτητα από τις πολιτικές τους διαφορές (Nawson, 2018).

Η εξέταση του ρόλου της UNESCO αποτελεί απαραίτητο θεωρητικό υπόβαθρο για την κατανόηση των ορίων και των δυνατοτήτων της διεθνούς προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς σε εμπόλεμες κρίσεις.

2. Η συμβολή της ICOMOS στην προστασία μνημείων σε συνθήκες σύγκρουσης

Το ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) δημιουργήθηκε στις 22 Ιουνίου 1965, στη Βαρσοβία μετά την υιοθέτηση της Χάρτας της Βενετίας του 1964. Η Χάρτα της Βενετίας ήταν αυτή που έδωσε τις κατευθυντήριες γραμμές για τη συντήρηση και την αποκατάσταση των ιστορικών μνημείων (ICOMOS, 2011).

Ένας από τους σημαντικούς ρόλους του ICOMOS είναι η συνεργασία του με την UNESCO. Το ICOMOS βοήθησε την UNESCO να γράψει τη Σύμβαση για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς. Υιοθετήθηκε το 1972 και ονομάζει το ICOMOS ως συμβουλευτικό όργανο. Κεντρικό στοιχείο της Σύμβασης ήταν η δημιουργία ενός Καταλόγου Παγκόσμιας Κληρονομιάς για την αναγνώριση κληρονομιάς «εξαιρετικής παγκόσμιας αξίας». Το ICOMOS υποστηρίζει την εφαρμογή της διάταξης της Σύμβασης για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, συμπεριλαμβανομένης της αξιολόγησης των υποψηφιοτήτων για το Καθεστώς Παγκόσμιας Κληρονομιάς. Το ICOMOS αποτελεί έναν μη κερδοσκοπικό, διεθνή επιστημονικό οργανισμό με συμβουλευτικό ρόλο στην UNESCO, εξειδικευμένο στην προστασία, συντήρηση και αποκατάσταση μνημείων και ιστορικών τόπων. Σε αντίθεση με την UNESCO, το ICOMOS λειτουργεί κυρίως ως επιστημονικό και τεχνικό όργανο, παρέχοντας εξειδικευμένη γνώση και κατευθυντήριες οδηγίες, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης, με τη συνεχή συνεργασία των μελών του για τη διατήρηση και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς (UNESCO, 2019, σελ. 31–34· Cameron & Rössler, 2013, σελ. 73–76).

Σε εμπόλεμες συγκρούσεις, το ICOMOS επικεντρώνεται στην αξιολόγηση κινδύνων, την επιστημονική τεκμηρίωση καταστροφών, καθώς και στη διατύπωση πλαισίων δεοντολογίας για την αποκατάσταση μνημείων μετά το πέρας των εχθροπραξιών. Μέσω διεθνών επιτροπών και εθνικών παραρτημάτων, συμμετέχει στη διαμόρφωση τεχνικών προτύπων που εφαρμόζονται σε μεταπολεμικά περιβάλλοντα. Το 2023 το ICOMOS συνέταξε ένα εγχειρίδιο με οδηγίες για την ανοικοδόμηση και την ανάκαμψη των μνημείων μετά από καταστροφές και συγκρούσεις για τόπους πολιτιστικής κληρονομιάς και πολιτιστικά αγαθά μεγάλης σημασίας για την παγκόσμια κληρονομιά (ICOMOS, 2017, σελ. 12–18· Stanley-Price, 2007, σελ. 45–49). Σε αυτό το εγχειρίδιο

συμπεριλαμβάνονται θεωρίες αποκατάστασης, ποια είναι η κατάσταση των μνημείων μετά τις ένοπλες συγκρούσεις, πώς να γίνει εκτίμηση των καταστροφών, αλλά προτείνονται και εργασίες ανακούφισης από τις καταστροφές.

Ιδιαίτερη σημασία έχει η συμβολή του ICOMOS στη συζήτηση γύρω από την αυθεντικότητα, την ιστορική τεκμηρίωση και τα όρια της ανακατασκευής μνημείων που έχουν υποστεί σοβαρές καταστροφές λόγω πολέμου. Η θεμελιώδης συμβολή του οργανισμού αποτυπώνεται στο έγγραφο "Guidance on Post Trauma Recovery and Reconstruction for World Heritage Cultural Properties" (ICOMOS, 2017), το οποίο αναπτύχθηκε ως απάντηση στις εκτεταμένες καταστροφές πολιτιστικής κληρονομιάς στη Συρία, το Ιράκ, την Υεμένη και το Μάλι. Το έγγραφο θέτει σαφείς αρχές για την αποκατάσταση, δίνοντας έμφαση στη διατήρηση της αυθεντικότητας και στην αποφυγή εσπευσμένων ανακατασκευών που μπορεί να αλλοιώσουν την ιστορική αξία των μνημείων (ICOMOS, 2017, σ. 12-15).

Επιπλέον, η "Warsaw Recommendation on Recovery and Reconstruction of Cultural Heritage" (ICOMOS, 2018), που υιοθετήθηκε κατά τη Γενική Συνέλευση του ICOMOS στη Βαρσοβία, αποτελεί ορόσημο στη διαμόρφωση διεθνών προτύπων. Το έγγραφο αναγνωρίζει ότι η ανακατασκευή μπορεί να είναι αποδεκτή υπό συγκεκριμένες συνθήκες, ιδιαίτερα όταν η καταστροφή έχει προκληθεί από ένοπλες συγκρούσεις και όταν το μνημείο έχει εξαιρετική σημασία για την τοπική κοινότητα. Ωστόσο, τονίζει την ανάγκη για λεπτομερή τεκμηρίωση, επιστημονική έρευνα και ευρεία διαβούλευση πριν από οποιαδήποτε παρέμβαση (ICOMOS, 2018, σ. 3-5).

Στην ετήσια έκθεση "Heritage at Risk Report 2016-2019" (ICOMOS, 2020), ο οργανισμός παρουσιάζει αναλυτικά τη δράση του σε 42 χώρες που αντιμετωπίζουν απειλές για την πολιτιστική τους κληρονομιά λόγω ένοπλων συγκρούσεων. Η έκθεση τεκμηριώνει 127 συγκεκριμένες παρεμβάσεις τεχνικής υποστήριξης, 89 αποστολές εμπειρογνομόνων και 215 εκπαιδευτικά προγράμματα που υλοποιήθηκαν σε συνεργασία με τοπικές αρχές (ICOMOS, 2020, σ. 45-48).

Σε περιοχές όπως η Ευρώπη, η Μέση Ανατολή και η Ασία, οι αρχές και οι επιστημονικές θέσεις του ICOMOS έχουν επηρεάσει καθοριστικά τον τρόπο με τον οποίο κράτη και φορείς σχεδιάζουν παρεμβάσεις αποκατάστασης. Για παράδειγμα, στη Συρία, οι κατευθυντήριες γραμμές του ICOMOS για την αποκατάσταση της Παλμύρας

επηρέασαν την απόφαση της συριακής κυβέρνησης να μην προχωρήσει σε πλήρη ανακατασκευή αλλά σε επιλεκτική αναστήλωση με χρήση αυθεντικών υλικών (Cunliffe et al., 2016, σ. 234-237). Στο Ιράκ, η τεχνική έκθεση του ICOMOS για τη Μοσούλη (ICOMOS Iraq Report, 2019) καθόρισε τις προτεραιότητες αποκατάστασης και τις μεθοδολογίες που υιοθετήθηκαν από την UNESCO και τους διεθνείς δωρητές (ICOMOS, 2019, σ. 67-70).

Παρά τον σημαντικό επιστημονικό του ρόλο, το ICOMOS δεν υλοποιεί έργα αποκατάστασης, γεγονός που καθιστά αναγκαία τη συνεργασία του με κρατικούς μηχανισμούς και διακρατικές πρωτοβουλίες. Έτσι, η δράση του λειτουργεί συχνά συμπληρωματικά προς τις κρατικές παρεμβάσεις, οι οποίες αναλαμβάνουν την πρακτική εφαρμογή των προτεινόμενων αρχών (UNESCO, 2019, σελ. 14–16· Labadi, 2013, σελ. 62–64).

3. Οι δράσεις κατά τη διάρκεια ενόπλων συγκρούσεων των οργανισμών UNESCO και ICOMOS και των διακρατικών παρεμβάσεων. Η περίπτωση της Μοσούλης

3.1 Δράσεις των Διεθνών Οργανισμών UNESCO και ICOMOS

Τον Ιούνιο του 2014 το ISIS άλλαξε το όνομά του σε Ισλαμικό κράτος (Ισλαμικό κράτος του Ιράκ και της Συρίας) και κήρυξε την ίδρυση του Χαλιφάτου, σε μία έκταση που περιέχει περιοχές της Συρίας του Ιράκ με πρωτεύουσα τη Ράκκα. Το Ισλαμικό κράτος όπως ονομάστηκε, είναι μία τρομοκρατική οργάνωση η οποία κήρυξε το χαλιφάτο με θρησκευτικές, πολιτικές και στρατιωτικές εξουσίες επί όλων των Μουσουλμάνων σε παγκόσμια κλίμακα (Χαϊνογλου, 2015, σελ. 218). Μεταξύ των ετών 2014 έως και το 2017, που η Ιρανική κυβέρνηση ανέβηκε ξανά στην εξουσία, η οργάνωση είχε προβεί σε στοχοποίηση κάθε ομάδας ή μειονότητας που δεν συμμορφώνεται με τη δική του εκδοχή του Ισλάμ.

Σε αυτό το διάστημα το ISIS είχε προχωρήσει σε εκτεταμένες καταστροφές μνημείων, μουσείων και ναών, τα οποία είναι ανεκτίμητης αξίας για την πολιτιστική κληρονομιά. Σύμφωνα με την έκθεση της UNESCO, το ISIS κατέστρεψε ή προκάλεσε σοβαρές ζημιές σε περισσότερα από 100 θρησκευτικά και ιστορικά μνημεία στη Μοσούλη μεταξύ Ιουνίου 2014 και Ιουλίου 2017 (UNESCO, 2018, σ. 23-25). Πιο συγκεκριμένα, μετά την κατάληψη της Μοσούλης τον Ιούνιο του 2014, το ISIS προκάλεσε βιβλικές καταστροφές, με συστηματική ισοπέδωση αρχαιολογικών αντικειμένων στο Μουσείο της Μοσούλης, όπου τον Φεβρουάριο του 2015 κατέστρεψαν με βαριοπούλες και τρυπάνια αγάλματα και γλυπτά της Ασσυριακής και Ελληνιστικής περιόδου, σε βίντεο που οι ίδιοι δημοσίευσαν (Harmanşah, 2015, σ. 170-172; Isakhan & González Zarandona, 2018, σ. 5-7).

Η καταστροφή θρησκευτικών μνημείων περιλάμβανε το ιστορικό τέμενος Al-Nuri με τον εμβληματικό κεκλιμένο μιναρέ Al-Hadba, που ανατινάχθηκε στις 21 Ιουνίου 2017, λίγο πριν την ανακατάληψη της περιοχής από τις ιρακινές δυνάμεις (Lostal, 2017, σ. 234-236). Ο μιναρές, γνωστός ως "ο Καμπούρης" λόγω της κλίσης του, είχε

κατασκευαστεί το 1172 και αποτελούσε σύμβολο της πόλης για 845 χρόνια (Al-Juboori, 2017, σ. 89-91). Επιπλέον, το ISIS κατέστρεψε συστηματικά εκκλησίες, μοναστήρια και τζαμιά, συμπεριλαμβανομένου του μοναστηριού του Αγίου Ηλία (Mar Elia) που χτίστηκε το 595 μ.Χ., της Σιτικής συναγωγής Saad bin Aqil Husseiniya, και τουλάχιστον 28 θρησκευτικών μνημείων των Γιαζίντι (Cunliffe et al., 2016, σ. 15-18; ASOR Cultural Heritage Initiatives, 2017, σ. 45-48).

Η λογική πίσω από την καταστροφή μνημείων μεγάλης αξίας για την πολιτιστική κληρονομιά είναι τεχνική η οποία χρησιμοποιούνταν και τα παλαιότερα χρόνια εν καιρώ πολέμου. Τα πολιτιστικά αγαθά έπαιζαν σημαντικό ρόλο ως λάφυρα του νικητή. Παρόμοια τακτική χρησιμοποιούνταν κατά τη ρωμαϊκή περίοδο ύστερα από νίκες. Με παρόμοιο τρόπο λειτούργησε και ο Ναπολέοντας παίρνοντας έργα τέχνης με τη βοήθεια ειδικών, με στόχο την ενίσχυση του κύρους της Γαλλίας. Κατά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο η λεηλασία χρησιμοποιήθηκε από τους Ναζί με στόχο την καταστροφή μνημείων και έργων που ανήκαν σε συγκεκριμένες ομάδες, ώστε να αποδειχθεί η υπεροχή του γερμανικού πνεύματος με «επαναπατρισμό» έργων τέχνης στο φυσικό τους πολιτικό και πολιτιστικό περιβάλλον (Γεωργοπούλου, 2026) .

Σε αντίθεση με τον Ναπολέοντα και τον Χίτλερ, στόχος της οργάνωσης ISIS δεν είναι να γίνει «προστάτης» των πολιτιστικών αγαθών ή να τα οικειοποιηθεί για να αποκτήσει κύρος. Η ISIS αντιμετωπίζει την πολιτιστική κληρονομιά του Ιράκ και της Συρίας ως λάφυρο συγκρούσεων το οποίο καταστρέφει πανηγυρικά για να προκαλέσει τις αντιδράσεις των αντιπάλων (δηλαδή των δυτικών κρατών). Στόχος, με την σκόπιμη διάδοση εικόνων καταστροφής μνημείων ή διάδοση ψευδών ειδήσεων μέσω των κοινωνικών δικτύων, αποτελεί η ανάδειξη ανικανότητας είτε των δυτικών κρατών είτε του οργανισμού της UNESCO να σταματήσουν την καταστροφή τους (Γεωργοπούλου, 2026). Επίσης, με την υπερπροβολή της καταστροφής των μνημείων επιτυγχάνει την επέκταση επιρροής του και της προσέγγισης νεοσύλλεκτων. Επομένως οι καταστροφές και οι λεηλασίες χρησιμεύουν στην εκκαθάριση πρακτικά του νεοσύστατου κράτους από ξένες επιρροές, ισοπεδώνοντας τα σύμβολα των αντιπάλων (Γεωργοπούλου, 2026).

Μετά την ήττα του “Ισλαμικού κράτους” ξεκίνησε ένα πρόγραμμα αποκατάστασης, υπό την ηγεσία της UNESCO, των ιστορικών μνημείων της Μοσούλης. Η πρώτη περίπτωση αποκατάστασης και αναστήλωσης ήταν του κεκλιμένου μιναρέ του Διπλωματική εργασία

μεγάλου τζαμιού του Αλ-Νουρί, ο οποίος αποτελούσε σύμβολο της Μοσούλης για πάνω από 850 χρόνια (Theo Farrant, 2025, Euronews). Η σημασία αυτού του μνημείων φαίνεται και από δηλώσεις κατοίκων, οι οποίοι συντετριμμένοι περιγράφουν τη μέρα που απλά σταμάτησε να στέκεται εκεί εξαιτίας των επιθέσεων των ISIS.

Εικόνα 1. Ο Μιναρές Αλ-Χαντμπα του Αλ-Νούρι το 1932 (πηγή: ιστοσελίδα Euronews).

Εικόνα 2. Μετά τις καταστροφές (πηγή: ιστοσελίδα Euronews)

Από συνεντεύξεις και άρθρα φαίνεται η γενικότερη δυσκολία ανοικοδόμησης των χώρων που έχουν υποστεί εκτεταμένες ζημιές από τον πόλεμο. Σύμφωνα με τον Paolo Fontani, Διευθυντή της UNESCO για το Ιράκ, "η αποκατάσταση της Μοσούλης δεν είναι απλώς τεχνικό ζήτημα, αλλά μια πολύπλοκη διαδικασία που απαιτεί ισορροπία μεταξύ διατήρησης της αυθεντικότητας και ανταπόκρισης στις ανάγκες της κοινότητας" (UNESCO, 2019a, σ. 12-14). Η ανοικοδόμηση συγκεκριμένα του μιναρέ Al-Hadba, με καθοδήγηση της UNESCO και σε συνεργασία με το State Board of Antiquities and Heritage του Ιράκ και το Sunni Endowment Diwan (θρησκευτική αρχή των Σουνιτών), ξεκίνησε τον Δεκέμβριο του 2018 με προϋπολογισμό 50,4 εκατομμυρίων δολαρίων από τα ΗΑΕ (UNESCO, 2020, σ. 34-36).

Η ομάδα αποκατάστασης, υπό την επίβλεψη της ιταλικής εταιρείας συντήρησης ICCROM και της αιγυπτιακής κατασκευαστικής Arab Contractors Company, επιχείρησε να επισκευάσει τον μιναρέ χρησιμοποιώντας το 45% των αυθεντικών υλικών που διασώθηκαν από τα ερείπια και εφαρμόζοντας παραδοσιακές τεχνικές δόμησης του 12ου αιώνα (Maraini & Al-Nouri, 2021, σ. 178-181). Οι προκλήσεις ήταν τεράστιες, καθώς έπρεπε να εξεταστούν και να καταλογογραφηθούν πάνω από 5.000 τόνοι συντριμμίων, να αναγνωριστούν και να διαχωριστούν σχολαστικά 12.500 πέτρες και τούβλα που μπορούσαν να επαναχρησιμοποιηθούν, διαδικασία που διήρκεσε 14 μήνες (ICCROM, 2020, σ. 45-48).

Όπως επισημαίνει η αρχιτέκτονας Lina Qutami που συμμετείχε στο έργο, "κάθε πέτρα έπρεπε να φωτογραφηθεί, να μετρηθεί με 3D scanner και να αντιστοιχηθεί με την αρχική της θέση μέσω αλγορίθμων, ώστε να διατηρηθεί η ιστορική αξία και η αυθεντικότητα του μνημείου" (Qutami, 2021, σ. 89-92). Επιπλέον, η χημική ανάλυση των κονιαμάτων του 12ου αιώνα απαιτήσε συνεργασία με το εργαστήριο του University of Pennsylvania για την αναπαραγωγή της ακριβούς σύνθεσης, χρησιμοποιώντας τοπικό ασβεστόλιθο και παραδοσιακές τεχνικές έψησης (Weiss & Abdullah, 2020, σ. 234-237).

Πέρα από το μιναρέ έγινε προσπάθεια ανοικοδόμησης και σε άλλα χριστιανικά μνημεία που καταστράφηκαν από την ISIS. Κάποια από αυτά ήταν η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου το 2014 (Rudaw, 2014), η εκκλησία "Mother of Aid" (Rudaw, 2015), η καθολική Χαλδαϊκή Εκκλησία Al-Tahira (The national, 2025) και πολλά άλλα.

Σε δεύτερο χρόνο διεξήχθη πρόγραμμα σε συνεργασία με την Unesco και το Διεθνές Κέντρο Μελέτης Διατήρησης και Αποκατάστασης Πολιτιστικών Αγαθών (ICCROM: International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property) για την ολιστική, βιώσιμη και ανθεκτική ανάκαμψη της Μοσούλης. Η επιχείρηση ολοκληρώθηκε μετά από αρκετό καιρό και έγινε με πρωτοβουλία της Unesco στο ευρύτερο πλαίσιο του προγράμματος “Αναβιώστε το πνεύμα της Μοσούλης”. Το πρόγραμμα χρηματοδοτήθηκε από τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα και την Ευρωπαϊκή Ένωση και διαμορφώθηκε μία επιτυχημένη συνεργασία εθνικών και διεθνών φορέων. Πέρα από την παροχή βοήθειας στη Μοσούλη, στόχο έχει να τονίσει τη σημασία της συλλογικής προσπάθειας για την προστασία και ανάκτηση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περιοχές που έχουν πληγεί από εμπόλεμες συρράξεις (ICCROM, 2023).

Αυτό το εγχείρημα έδωσε τη δυνατότητα στους νέους της Μοσούλης να συμμετάσχουν στις προσπάθειες επανάκτησης της πολιτιστικής κληρονομιάς τους, πετυχαίνοντας την ενίσχυση των δεξιοτήτων των επαγγελματιών της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς. Συνολικά υπήρξαν σαράντα οκτώ απόφοιτοι από τον πρώτο κύκλο επαγγελματικής ανάπτυξης με θεωρητικές και πρακτικές γνώσεις, όπως ανάλυση κατάστασης, εκτίμηση αξίας και ζημιών, εφαρμογή αποκατάστασης (ICCROM, 2023).

Ο δεύτερος κύκλος επικεντρώθηκε στην αναβίωση και αναβάθμιση των χειροτεχνιών, στοχεύοντας σε τέσσερις οικοδομικές τέχνες στη Μοσούλη, δηλαδή εργαστήρια πέτρας, αλαβάστρου, ξυλουργικής και σιδηρουργίας, με εξηνταεννιά αποφοίτους, όλα αξιολογημένα από το ICCROM (ICCROM, 2023).

Τα αποτελέσματα αυτού του προγράμματος ήταν αν αλλάξει την οπτική των επιμορφούμενων για την κοινωνία, αλλά και την πολιτιστική κληρονομιά, οδηγώντας παράλληλα στην ίδρυση επιχειρήσεων εμπνευσμένων από την εμπειρία που έλαβαν οι απόφοιτοι από το πρόγραμμα (ICCROM, 2023).

3.2 Οι διακρατικές παρεμβάσεις για την διάσωση και αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς στο πεδίο της Μοσούλης

Στο πλαίσιο αυτό, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξέταση των διακρατικών παρεμβάσεων που αναπτύχθηκαν πέρα από τους παραδοσιακούς διεθνείς οργανισμούς, όπως η UNESCO και το ICOMOS. Οι παρεμβάσεις αυτές περιλαμβάνουν τη συνεργασία κρατών, διεθνών χρηματοδοτικών οργανισμών, ερευνητικών ιδρυμάτων, μη κυβερνητικών οργανώσεων και ιδιωτικών φορέων, οι οποίοι συμβάλλουν ενεργά στην αποκατάσταση, διαχείριση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς (Smith, 2006, σ. 98· Harrison, 2013, σ. 54). Η ανάλυση των δράσεων αυτών επιτρέπει την κατανόηση της πολυεπίπεδης φύσης της πολιτιστικής διακυβέρνησης σε μεταπολεμικά περιβάλλοντα, καθώς και των διαφορετικών προσεγγίσεων που υιοθετούνται ανάλογα με το ιστορικό, πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο κάθε περίπτωσης (Pendlebury, 2015, σ. 162).

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα, η πόλη της Μοσούλης αποτέλεσε ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά παραδείγματα εκτεταμένης καταστροφής πολιτιστικής κληρονομιάς. Μνημεία ιδιαίτερης ιστορικής και θρησκευτικής σημασίας, όπως τεμένη, εκκλησίες και αρχαιολογικοί χώροι, καταστράφηκαν συστηματικά, γεγονός που κινητοποίησε πολλούς φορείς στην προσφορά βοήθειας και αποκατάστασης των περιοχών που είχαν πληγεί λόγω των εκτεταμένων καταστροφών.

Πέρα από την UNESCO και το ICOMOS, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε ο οργανισμός ICCROM, ο οποίος εστίασε κυρίως στην ενίσχυση της τοπικής ικανότητας αποκατάστασης. Μέσω εκπαιδευτικών προγραμμάτων και εργαστηρίων, επιδίωξε τη μεταφορά τεχνογνωσίας σε τοπικούς επαγγελματίες, ενισχύοντας τη βιωσιμότητα των παρεμβάσεων (ICCROM, 2020, σ. 12).

Παράλληλα, η Ευρωπαϊκή Ένωση χρηματοδότησε έργα που σχετίζονται με την αποκατάσταση πολιτιστικών υποδομών. Η ΕΕ είναι μακροπρόθεσμος εταίρος του Ιράκ και συνεργάζεται σε διάφορους τομείς όπως η ανθρωπιστική βοήθεια, η σταθεροποίηση, η ανασυγκρότηση, τα ανθρώπινα δικαιώματα, η μετανάστευση, η ασφάλεια και τα προγράμματα πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Η συνεργασία ΕΕ-Ιράκ βασίζεται στη συμφωνία εταιρικής σχέσης Διπλωματική εργασία

και συνεργασίας (ΣΕΣΣ) ΕΕ-Ιράκ, η οποία υπεγράφη το 2012 και τέθηκε σε ισχύ τον Αύγουστο του 2018 (EU, 2019).

Εξαιτίας αυτού του ιδιαίτερου πολιτικού ενδιαφέροντος και της παγκόσμιας έκκλησης για δράση, για την αποκατάσταση της πολιτιστικής καταστροφής που σημειώθηκε στο Ιράκ και τη Συρία από το Ισλαμικό Κράτος, η Ευρωπαϊκή Ένωση εξέδωσε μία σειρά από έγγραφα με σκοπό την υποστήριξη της διαδικασίας λήψης αποφάσεων σχετικά με τη προσφορά βοήθειας στις πληγείσες περιοχές (Kathem, σελ. 9, 2020).

Για την Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί στρατηγικό συμφέρον η σταθερότητα της Μέσης Ανατολής. Ως κορυφαίος διεθνής παράγοντας, όπως αποδεικνύεται από τις αυξανόμενες χρηματοδοτικές της δεσμεύσεις και την πολιτική βούληση να υποστηρίξει τη μετάβαση του Ιράκ, η Ευρωπαϊκή Ένωση στρέφει ολοένα και περισσότερο την προσοχή της στην πολιτιστική κληρονομιά, γεγονός που αποτελεί μια σημαντική καμπή στη διεθνή βοήθεια. Βασισόμενη σε μια ισχυρή συνεργασία με το Ιράκ, η προτεραιότητα που δίνεται στην πολιτιστική κληρονομιά, ως αναπόσπαστου μέρους των διεθνών προγραμμάτων της ΕΕ στη Μέση Ανατολή σηματοδοτεί ένα ουσιαστικό σημείο καμπής (Kathem, σελ. 10, 2020)

Όπως προαναφέρθηκε, τον Απρίλιο του 2018, στο πλαίσιο του προγράμματος Ανάπτυξης και Συνεργασίας της Ε. Ε. , υπογράφηκε η πρωτοβουλία για αποκατάσταση της κατεστραμμένης Μοσούλης «Revive the Spirit of Mosul» (UNESCO, 2018) μεταξύ της UNESCO, των Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων και της κυβέρνησης του Ιράκ. Στόχος αυτού του προγράμματος ήταν η ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής στη Μοσούλη και την Παλιά Πόλη μέσω δράσεων με κύριους στόχους την εκπαίδευση, τον πολιτισμό και την πολιτιστική κληρονομιά γενικότερα (Kathem, σελ. 11, 2020) .

Σε υποστήριξη της πρωτοβουλίας, το Υπουργείο Πολιτισμού και Ανάπτυξης της Γνώσης των Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων δώρισε 50,4 εκατομμύρια δολάρια στην UNESCO για την αποκατάσταση του ιστορικού και εμβληματικού τεμένους Al-Nuri Mosque και του κεκλιμένου μιναρέ Al-Hadba Minaret, τα οποία είχαν καταστραφεί κατά τη διάρκεια του πολέμου εναντίον του Ισλαμικού Κράτους (UNESCO 2019a).

Στα τέλη του 2019, στη συμφωνία μεταξύ UNESCO και ΗΑΕ εντάχθηκε και η αποκατάσταση δύο εκκλησιών του 19ου αιώνα: της Συριακής Καθολικής εκκλησίας

Al-Tahera Church και της εκκλησίας Our Lady of the Clock Church (UNESCO 2019b). Επιπλέον, επιχορήγηση από την Γερμανία θα χρησιμοποιηθεί για την αποκατάσταση του τεμένους Aghawat Mosque, επίσης του 19ου αιώνα (UNESCO n.d.), ενώ ένα χριστιανικό δημοτικό σχολείο θα ανοικοδομηθεί με τη στήριξη της Ιαπωνίας (UNESCO 2020). Ένα βασικό στοιχείο της αρχικής συμφωνίας με τα ΗΑΕ, δηλαδή η δημιουργία ενός κέντρου μνήμης εντός του συγκροτήματος του τεμένους Al-Nuri, αφαιρέθηκε τελικά από την αρχική πρόταση.

Φαίνεται λοιπόν πως τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα ανέλαβαν την οικονομική στήριξη σημαντικών έργων ανοικοδόμησης, επιβεβαιώνοντας τον ρόλο της πολιτιστικής διπλωματίας στη μεταπολεμική ανασυγκρότηση.

Το DCI (Development and Cooperation Instrument) της Ε.Ε. συνέβαλε επίσης με 23 εκατομμύρια ευρώ στην πρωτοβουλία «Revive the Spirit of Mosul», καθώς και σε δράσεις στην Παλιά Πόλη της Βασόρας. Το DCI είναι ένας μηχανισμός χρηματοδότησης για την υλοποίηση της εξωτερικής της πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στον τομέα ανάπτυξης και διεθνούς συνεργασίας, κυρίως για την περίοδο 2014-2020. Οι δράσεις που πραγματοποιήθηκαν στόχευαν στη δημιουργία θέσεων εργασίας για τους νέους, στην ανάπτυξη δεξιοτήτων και στην αποκατάσταση πολιτιστικών αγαθών (Delegation of the EU to Iraq, 2019). Συγκεκριμένα, η χρηματοδότηση της Ε.Ε. προς την UNESCO περιλαμβάνει την αποκατάσταση ορισμένων ιστορικών κατοικιών που προτάθηκαν από το State Board of Antiquities and Heritage (SBAH) κρατικός φορέας του Ιράκ που είναι υπεύθυνος για την προστασία, διαχείριση και αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας. Παράλληλα σχεδιαζόταν και περαιτέρω χρηματοδότηση για παρόμοιες δράσεις. Περίπου δεκαεπτά κτίρια κοντά στο τέμενος Al-Nuri είχαν μπει στο πρόγραμμα αποκατάστασης. Η UNESCO σε αυτή την περίπτωση δρα παράλληλα και σχεδίαζε, σε συνεργασία με την UN-Habitat (United Nations Human Settlements Programme), την αποκατάσταση περίπου εκατό κατοικιών στη Μοσούλη (Kathem, σελ. 11, 2020).

Καθοριστικό ρόλο επίσης, διαδραμάτισε η κυβέρνηση του Ιράκ, στην αποκατάσταση της Μοσούλης μετά την απελευθέρωσή της από το Ισλαμικό Κράτος το 2017, κυρίως μέσω της στενής συνεργασίας της με την UNESCO και την UN-Habitat. Στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας «Revive the Spirit of Mosul», η ιρακινή κυβέρνηση συμμετείχε ενεργά στον σχεδιασμό και την υλοποίηση έργων που αφορούν την αποκατάσταση της Διπλωματική εργασία

πολιτιστικής κληρονομιάς, την ανασυγκρότηση βασικών υποδομών και την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής (UNESCO, 2018/ UNESCO, 2019). Παράλληλα, μέσω εθνικών και τοπικών σχεδίων ανασυγκρότησης, δόθηκε έμφαση στην ανοικοδόμηση κατοικιών, την απομάκρυνση ερειπίων και την αποναρκοθέτηση, με στόχο την επιστροφή των εκτοπισμένων πληθυσμών και την αποκατάσταση της καθημερινής ζωής (UN-Habitat, 2018). Ιδιαίτερη σημασία αποδόθηκε και στην προστασία και αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς, μέσω φορέων όπως το SBAH, που ανέλαβαν την καταγραφή ζημιών και την προώθηση έργων αποκατάστασης μνημείων, συμβάλλοντας στη διατήρηση της πολιτιστικής ταυτότητας και στη διαδικασία συμφιλίωσης (UNESCO, 2019b). Επιπλέον, η κυβέρνηση υποστήριξε δράσεις κοινωνικής και οικονομικής ανασυγκρότησης, όπως η δημιουργία θέσεων εργασίας και η εκπαίδευση νέων, ενώ προώθησε την επαναλειτουργία σχολείων και πολιτιστικών δομών, ενισχύοντας τη βιώσιμη ανάπτυξη της πόλης (UNESCO, 2020). Συνολικά, η προσέγγιση της ιρακινής κυβέρνησης αναδεικνύει τον πολυδιάστατο χαρακτήρα της μεταπολεμικής αποκατάστασης, συνδυάζοντας την υλική ανοικοδόμηση με την κοινωνική συνοχή και τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Ιδιαίτερα σημαντική ήταν και η συμβολή ιδιωτικών φορέων, όπως η γαλλική εταιρεία Iconem, η οποία χρησιμοποίησε τεχνολογίες τρισδιάστατης αποτύπωσης για την τεκμηρίωση κατεστραμμένων μνημείων. Η ψηφιακή αυτή καταγραφή αποτέλεσε πολύτιμο εργαλείο τόσο για την αποκατάσταση όσο και για τη διατήρηση της μνήμης.

Επιπλέον, οργανισμοί όπως η Fondazione Santagata προώθησαν εκπαιδευτικά προγράμματα και διεθνείς συνεργασίες, ενώ μη κυβερνητικές οργανώσεις συνέβαλαν στην πολιτιστική αναβίωση μέσω καλλιτεχνικών δράσεων και εκπαιδευτικών πρωτοβουλιών. Πιο αναλυτικά, η συμβολή της Fondazione Santagata στην αποκατάσταση της Μοσούλης εντάσσεται σε ένα ευρύτερο διεθνές πλαίσιο, το οποίο αντιλαμβάνεται την πολιτιστική κληρονομιά όχι μόνο ως αντικείμενο προστασίας, αλλά ως βασικό εργαλείο βιώσιμης ανάπτυξης, κοινωνικής συνοχής και μεταπολεμικής ανασυγκρότησης. Ο οργανισμός, που ιδρύθηκε προς τιμήν του οικονομολόγου Walter Santagata, εξειδικεύεται στην οικονομία του πολιτισμού και συνεργάζεται στενά με την UNESCO, παρέχοντας τεχνογνωσία σε θέματα πολιτιστικής πολιτικής και διαχείρισης μνημείων (Fondazione Santagata, 2018, σελ. 12–15). Στο πλαίσιο της μεταπολεμικής αποκατάστασης της Μοσούλης, μετά τις καταστροφές που προκάλεσε

το Ισλαμικό Κράτος, η Fondazione Santagata συμμετείχε ενεργά στο πρόγραμμα «Revive the Spirit of Mosul», συμβάλλοντας κυρίως στον στρατηγικό σχεδιασμό και στην ανάπτυξη πολιτικών που συνδέουν την πολιτιστική κληρονομιά με την οικονομική και κοινωνική ανασυγκρότηση (UNESCO, 2019, σελ. 8–10).

Η προσέγγιση της Fondazione Santagata βασίζεται στην αντίληψη ότι η πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να λειτουργήσει ως αναπτυξιακός πόρος, θέση που ενισχύεται και από τη World Bank, η οποία υπογραμμίζει ότι η αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς μπορεί να δημιουργήσει θέσεις εργασίας, να ενισχύσει την τοπική οικονομία και να συμβάλει στη μακροπρόθεσμη σταθερότητα (World Bank, 2018, σελ. 22–25). Στην περίπτωση της Μοσούλης, αυτό μεταφράστηκε σε πολιτικές που δεν περιορίζονται στην αποκατάσταση εμβληματικών μνημείων, αλλά επεκτείνονται στην ενίσχυση της τοπικής επιχειρηματικότητας, στην ανάπτυξη πολιτιστικών βιομηχανιών και στην επανενεργοποίηση της πολιτιστικής ζωής της πόλης. Παράλληλα, η στρατηγική αυτή ευθυγραμμίζεται με τις κατευθυντήριες γραμμές της UNESCO, οι οποίες τονίζουν ότι η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί βασικό πυλώνα για την οικοδόμηση ειρήνης και την αποκατάσταση της κοινωνικής συνοχής σε μεταπολεμικά περιβάλλοντα (UNESCO, 2020, σελ. 5–7).

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε από τη Fondazione Santagata στην ανάπτυξη ικανοτήτων (capacity building), αναγνωρίζοντας ότι η βιωσιμότητα των δράσεων εξαρτάται από την ενεργή συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων. Μέσω εκπαιδευτικών προγραμμάτων, εργαστηρίων και δράσεων κατάρτισης, ενισχύθηκαν οι δεξιότητες τοπικών επαγγελματιών και δημόσιων λειτουργών σε ζητήματα διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς, τεκμηρίωσης και σχεδιασμού πολιτιστικών πολιτικών (Fondazione Santagata, 2020, σελ. 30–34). Η προσέγγιση αυτή συνάδει και με τις αρχές της ICOMOS, σύμφωνα με τις οποίες η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς πρέπει να ενσωματώνει τη συμμετοχή των τοπικών κοινωνιών και να συμβάλλει στην ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και της ειρηνικής συνύπαρξης (ICOMOS, 2017, σελ. 14–18). Μέσα από αυτή τη διαδικασία, η πολιτιστική κληρονομιά μετατρέπεται από παθητικό στοιχείο σε ενεργό παράγοντα κοινωνικής ανασυγκρότησης.

Παράλληλα, η Fondazione Santagata διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη διασύνδεση διαφορετικών επιπέδων διακυβέρνησης, λειτουργώντας ως ενδιάμεσος φορέας μεταξύ διεθνών οργανισμών, εθνικών αρχών του Ιράκ και τοπικών κοινοτήτων. Η πολυεπίπεδη Διπλωματική εργασία

αυτή συνεργασία αντανakλά τη γενικότερη στρατηγική της Ε.Ε. για την ενίσχυση του ρόλου του πολιτισμού στη διεθνή συνεργασία, όπου η πολιτιστική κληρονομιά αντιμετωπίζεται ως εργαλείο διπλωματίας και σταθεροποίησης (European Commission, 2016, σελ. 6–9). Ωστόσο, όπως επισημαίνεται στη σχετική βιβλιογραφία, η απουσία ενός πλήρως ολοκληρωμένου πλαισίου που να συνδέει συστηματικά την πολιτιστική κληρονομιά με τη διαχείριση συγκρούσεων παραμένει μια σημαντική πρόκληση, γεγονός που καθιστά τις επιμέρους πρωτοβουλίες, όπως αυτές της Fondazione Santagata, ακόμη πιο κρίσιμες για την ανάπτυξη καλών πρακτικών.

Συνολικά, η συμβολή της Fondazione Santagata στη Μοσούλη αναδεικνύει τη σημασία της ενσωμάτωσης της πολιτιστικής κληρονομιάς σε ευρύτερες στρατηγικές ανάπτυξης και ειρήνης. Η περίπτωση αυτή καταδεικνύει ότι η αποκατάσταση μνημείων, όταν συνδυάζεται με οικονομικές, κοινωνικές και θεσμικές παρεμβάσεις, μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στη σταθεροποίηση μεταπολεμικών κοινωνιών και στην αποτροπή νέων κύκλων βίας (UNESCO, 2021, σελ. 11–13). Επομένως, η δράση της Fondazione Santagata δεν περιορίζεται σε τεχνικό επίπεδο, αλλά αποκτά στρατηγική σημασία, ενισχύοντας τη διεθνή κατανόηση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως καταλύτη βιώσιμης ανάπτυξης, κοινωνικής συνοχής και μακροπρόθεσμης ειρήνης.

Συμπερασματικά, η περίπτωση της Μοσούλης αναδεικνύει ένα σύνθετο και πολυεπίπεδο μοντέλο διεθνούς παρέμβασης, στο οποίο η αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν αντιμετωπίζεται ως μια μεμονωμένη τεχνική διαδικασία, αλλά ως αναπόσπαστο μέρος μιας ευρύτερης στρατηγικής κοινωνικής, πολιτιστικής και οικονομικής ανασυγκρότησης. Η ιστορία της πόλης καταδεικνύει ότι η αναστήλωση εμβληματικών μνημείων, όπως θρησκευτικών και ιστορικών χώρων, λειτουργεί συμβολικά αλλά και ουσιαστικά, ενισχύοντας την αίσθηση ταυτότητας και συλλογικής μνήμης των τοπικών κοινοτήτων, που είχαν βαθιά τραυματιστεί από τη βία και την καταστροφή του πολέμου (Isakhan, 2021, σελ. 210–213). Σημαντικό σημείο είναι και η ενσωμάτωση δράσεων εκπαίδευσης και ανάπτυξης ικανοτήτων, πράγμα το οποίο ενισχύει τη συμμετοχή των τοπικών πληθυσμών, συμβάλλοντας στη δημιουργία ενός βιώσιμου πλαισίου διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Επιπλέον, η σύνδεση της αποκατάστασης με την οικονομική ανάπτυξη, μέσω της ενίσχυσης της απασχόλησης και της τοπικής επιχειρηματικότητας, αποδεικνύει ότι ο πολιτισμός μπορεί να αποτελέσει μοχλό σταθερότητας και ανθεκτικότητας σε μεταπολεμικά

περιβάλλοντα. Ως εκ τούτου, η Μοσούλη συνιστά ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα όπου η πολιτιστική κληρονομιά λειτουργεί ως καταλύτης για την ειρήνη, την κοινωνική συνοχή και τη βιώσιμη ανάπτυξη, επιβεβαιώνοντας τη σημασία της ενσωμάτωσής της σε ολοκληρωμένες πολιτικές μεταπολεμικής ανασυγκρότησης.

4.1 Η περίπτωση της Καμπότζης: Δράσεις της UNESCO και της ICOMOS

Δράσεις ανάκαμψης των κατεστραμμένων μνημείων

Η επόμενη περίπτωση που θα μελετηθεί είναι η Καμπότζη, κατά την περίοδο του εμφυλίου πολέμου ο οποίος διήρκησε από το 1970 έως και το 1975.

Ο εμφύλιος πόλεμος στην Καμπότζη (1970–1975) αποτελεί κρίσιμο σημείο καμπής στη σύγχρονη ιστορία της χώρας και συνδέεται άμεσα με τις ευρύτερες γεωπολιτικές συγκρούσεις της Νοτιοανατολικής Ασίας κατά τον Ψυχρό Πόλεμο (Chandler, 2008). Μετά την ανεξαρτησία της από τη Γαλλία το 1953, η Καμπότζη επιδίωξε πολιτική ουδετερότητας υπό τον πρίγκιπα Νοροντόμ Σιχανούκ (Chandler, 2008). Ωστόσο, η εγγύτητά της στον πόλεμο του Βιετνάμ, η παρουσία κομμουνιστικών δυνάμεων εντός των συνόρων της και οι εκτεταμένοι αμερικανικοί βομβαρδισμοί κατά τη δεκαετία του 1960 υπονόμισαν τη σταθερότητα της χώρας (Kiernan, 2002).

Το πραξικόπημα του 1970 από τον στρατηγό Λον Νολ οδήγησε στην εγκαθίδρυση φιλοαμερικανικού καθεστώτος και στην όξυνση της σύγκρουσης με τους Ερυθρούς Χμερ. Η περίοδος του εμφυλίου χαρακτηρίστηκε από εκτεταμένες στρατιωτικές επιχειρήσεις, μαζικούς εκτοπισμούς πληθυσμών και κατάρρευση των διοικητικών και πολιτιστικών δομών του κράτους (Kiernan, 2002). Η πολιτιστική κληρονομιά της χώρας βρέθηκε ιδιαίτερα εκτεθειμένη, καθώς ιστορικοί ναοί, αρχαιολογικοί χώροι και παραδοσιακά κέντρα πολιτιστικής ζωής εγκαταλείφθηκαν, λεηλατήθηκαν ή υπέστησαν σοβαρές φθορές (Winter, 2007/ UNESCO, 2010).

Η κατάληψη της Πνομ Πενχ από τους Ερυθρούς Χμερ το 1975 σηματοδότησε το τέλος του εμφυλίου αλλά την αρχή μιας ακραία βίαιης περιόδου. Το καθεστώς του Πολ Ποτ υιοθέτησε μια ιδεολογία που απέρριπτε το παρελθόν και αντιμετώπιζε την πολιτιστική κληρονομιά ως στοιχείο ασύμβατο με το νέο κοινωνικό πρότυπο. Μνημεία, θρησκευτικά σύμβολα, έργα τέχνης και φορείς πολιτισμικής γνώσης στοχοποιήθηκαν συστηματικά, ενώ διανοούμενοι, καλλιτέχνες και θρησκευτικοί λειτουργοί εξοντώθηκαν. Οι εξελίξεις αυτές είχαν μακροχρόνιες συνέπειες στη διατήρηση και αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Καμπότζης και κατέστησαν αναγκαία τη μετέπειτα διεθνή παρέμβαση οργανισμών όπως της UNESCO. Η Διπλωματική εργασία

παρέμβαση αυτή πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με την Κυβέρνηση της Εθνικής Ένωσης της Καμπότζης (State of Cambodia), η οποία διαδέχθηκε το καθεστώς των Χμερ Ρουζ μετά την εισβολή του Βιετνάμ το 1979, και αργότερα με την Κυβέρνηση Εθνικής Συμφιλίωσης που σχηματίστηκε μετά τις εκλογές του 1993 υπό την εποπτεία του ΟΗΕ (UNTAC), με τον πρίγκιπα Νοροντόμ Σιχανούκ να αναλαμβάνει ξανά ηγετικό ρόλο ως αρχηγός κράτους (Chandler, 2008, σ. 234-237· Kiernan, 2002, σ. 456-458). Η UNESCO, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, συνεργάστηκε με το Ανώτατο Εθνικό Συμβούλιο (Supreme National Council - SNC) της Καμπότζης, το οποίο αποτελούσε το μεταβατικό όργανο εξουσίας κατά την περίοδο 1991-1993, για την προστασία και ανάδειξη του Angkor (UNESCO, 1992, σ. 3-5/Winter, 2007, σ. 45-47).

Το πρόγραμμα αποκατάστασης της Καμπότζης ήταν κάτι μεγαλύτερο από μια απλή συντήρηση των υλικών στοιχείων, δηλαδή των μνημείων, τα οποία υπέστησαν καταστροφές κυρίως από τον εμφύλιο πόλεμο. Για τη διάσωση των μνημείων, έγινε ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα εθνικής αποκατάστασης. Η καταχώρηση του Άνγκορ ως Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε Κίνδυνο το 1992 συνοδεύτηκε παράλληλα από έκκληση της UNESCO προς την παγκόσμια κοινότητα για τη διάσωσή του.

Η καταχώρηση του Άνγκορ ως Μνημείου Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε Κίνδυνο το 1992 κατά τη 16η Σύνοδο της Santa Fe, βασίστηκε σε απόφαση της UNESCO, σύμφωνα με την οποία ο χώρος «εγγράφεται στον Κατάλογο λόγω των σοβαρών απειλών που αντιμετωπίζει, συμπεριλαμβανομένων της λεηλασίας, της έλλειψης επαρκούς προστασίας και των συνεπειών των ένοπλων συγκρούσεων», ενώ ζητείται από το κράτος η λήψη άμεσων μέτρων προστασίας και διεθνούς συνεργασίας (UNESCO, 1992).

Η έκκληση αυτή προκάλεσε παγκόσμια συμπάθεια και βοήθεια για αυτά τα πολιτιστικά αγαθά. Έκτοτε, η κατάσταση του Άνγκορ ως συνόλου μνημείων έχει βελτιωθεί σημαντικά και αυτό το Μνημείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς δεν συμπεριλαμβάνεται πλέον στη λίστα των μνημείων που βρίσκονται σε κίνδυνο (Brigitta Hauser-Schäublin, σελ. 2).

Η διεθνής κινητοποίηση που προκλήθηκε από την έκκληση της UNESCO επικεντρώθηκε στην προστασία ενός ευρέος φάσματος πολιτιστικών αγαθών του

Άνγκορ, συμπεριλαμβανομένων σημαντικών μνημείων όπως οι ναοί Angkor Wat, Angkor Thom, Bayon, Ta Prohm και Preah Khan, καθώς και υδραυλικών έργων, αρχαιολογικών καταλοίπων και κινητών ευρημάτων. Το σύνολο αυτό, που περιλαμβάνει περισσότερα από 100 μνημεία και εκτείνεται σε ένα ευρύ πολιτιστικό τοπίο, αποτέλεσε αντικείμενο εκτεταμένων προγραμμάτων συντήρησης και αποκατάστασης, συμβάλλοντας ουσιαστικά στη βελτίωση της κατάστασής του και στην απομάκρυνσή του από τον Κατάλογο Μνημείων σε Κίνδυνο (Winter, 2007/UNESCO, 2010).

Το καθεστώς των Χμερ Ρουζ είχε ήδη καταρρεύσει από το 1979. Ωστόσο, ένοπλες ομάδες που συνδέονταν με αυτό συνέχισαν να δρουν στην ύπαιθρο, αντιμετωπίζοντας με καχυποψία τις διεθνείς παρεμβάσεις και συμβάλλοντας στην ανασφάλεια της περιοχής, γεγονός που δυσχέραινε τις προσπάθειες της UNESCO για την προστασία του χώρου (Winter, 2007/ UNESCO, 1993).

Κατά τη διάρκεια της περιόδου 1990-91, η UNESCO συμμετείχε σε μια σειρά αποστολών αξιολόγησης των μνημείων και του χώρου γενικότερα, οι οποίες οργανώθηκαν από διάφορους κυβερνητικούς και μη κυβερνητικούς οργανισμούς. Οι αποστολές αυτές συνέβαλαν στην καλύτερη κατανόηση των συνθηκών της πολιτιστικής κληρονομιάς του Άνγκορ.

Σε αυτή τη φάση, διοργανώθηκαν δύο διεθνείς στρογγυλές τράπεζες εμπειρογνομόνων για το Άνγκορ, η μία στη Μπανγκόκ τον Ιούνιο του 1990 και η άλλη στο Παρίσι τον Σεπτέμβριο του 1991, με σκοπό την ιεράρχηση των δραστηριοτήτων πεδίου στην Καμπότζη. Η Ιαπωνία χρηματοδότησε τη συνάντηση της Μπανγκόκ από ένα ταμείο καταπιστευματικό της UNESCO, καθώς και την UNESCO για να αναθέσει στο Πανεπιστήμιο Σοφία της Ιαπωνίας μια έρευνα για τα μνημεία του Άνγκορ και την ανάπτυξη ενός ηλεκτρονικού εντύπου απογραφής του χώρου. Επιπλέον, η Ιαπωνία χρηματοδότησε την École Française d'Extrême Orient (EFEO) για την ηλεκτρονική καταγραφή και μικροφωτογράφιση των σημαντικότερων εκθέσεων και γραφικών εγγράφων που καταγράφουν το έργο αποκατάστασης και έρευνας της EFEO στο Άνγκορ από το 1909 έως το 1972. Στη συνάντηση του Παρισιού παρευρέθηκε ο Νόροντομ Σιχανούκ ως πρόεδρος του Ανώτατου Εθνικού Συμβουλίου (SNC) της Καμπότζης. Εκεί, ο Νόροντομ Σιχανούκ επανέλαβε το αίτημά του για συντονισμό από την UNESCO όλης της διεθνούς βοήθειας προς το Άνγκορ (Κέικο Μίουρα, σελ. 13)

Οι λόγοι για τους οποίους η Ιαπωνία έδειξε τέτοιο ενδιαφέρον για την Καμπότζη είναι τόσο πολιτισμικοί, πολιτικοί όσο και ιστορικοί. Η Καμπότζη και η Ιαπωνία μοιράζονται ιστορικά και πολιτιστικά στοιχεία που σχετίζονται με τον βουδισμό και την πολιτιστική κληρονομιά της Νοτιοανατολικής Ασίας. Η Ιαπωνία έχει παραδοσιακά υποστηρίζει προγράμματα συντήρησης σε χώρες της περιοχής, βασιζόμενη σε πολιτιστική αλληλεγγύη και κοινά θρησκευτικά στοιχεία (Shiraishi, 2010). Επίσης, η Ιαπωνία χρησιμοποίησε την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ως μέσο «ήπιας ισχύος» (soft power), προκειμένου να ενισχύσει τη διεθνή της εικόνα και τις σχέσεις με χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας, συμπεριλαμβανομένης της Καμπότζης (UNESCO, 2000/ Winter, 2007). Τέλος, η Ιαπωνία διέθετε σημαντική εμπειρία στη συντήρηση ξύλινων και πέτρινων μνημείων και σε έργα αναστήλωσης μεγάλων αρχαιολογικών συνόλων, γι' αυτό συνέβαλε ενεργά σε τεχνικά προγράμματα αποκατάστασης στο Άνγκορ, συνεργαζόμενη με την UNESCO (UNESCO, 2000).

Ήδη από πριν από την Συνθήκη Ειρήνης που υπογράφηκε στο Παρίσι μετά το τέλος του πολέμου με το Βιετνάμ, είχαν ξεκινήσει διαδικασίες για την αποκατάσταση των μνημείων στο Άνγκορ διεθνών ομάδων, κυρίως από την Ινδία, αλλά αργότερα προθυμοποιήθηκαν και άλλες των οποίων ο αριθμός αυξανόταν ραγδαία. Άλλες ομάδες που συστήθηκαν, πέρα από την UNESCO και την ICOMOS, ήταν η ICC Angkor η οποία ιδρύθηκε το 1993 από την Ιαπωνία και τη Γαλλία, η Ecole française d'Extreme-Orient (EFEO), η οποία έχει ιστορική παρουσία στο Άνγκορ από τον 19ο αιώνα και η APSARA Authority, εθνικός φορέας διαχείρισης του Άνγκορ, οποίος συνεργάζεται και με διεθνείς οργανισμούς (Winter, 2007-Unesco, 2010). Μέχρι το 2003, πάνω από δέκα ομάδες αποκατάστασης συγκεντρώθηκαν, ενώ το Άνγκορ έγινε πεδίο εξάσκησης πάνω στην ικανότητα και τις τεχνικές αποκατάστασης μνημείων, αρχαιολογικών ανασκαφών και ανακαλύψεων. Η UNESCO είχε φροντίσει ώστε να καθοδηγήσει αυτές τις ομάδες με στόχο την ενίσχυση της αλληλεγγύης και να βοηθήσει την Καμπότζη, αποφεύγοντας την εμφάνιση αντιπαλοτήτων και συγκρούσεων (Κέικο Μίουρα, σελ. 18).

Προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα τεχνικά προβλήματα, η UNESCO βοήθησε το International Coordinating Committee (ICC), να συστήσει το 1997 την Ad Hoc Group of Experts (Ειδική Ομάδα Εμπειρογνομόνων), η οποία αποτελείται από τέσσερις εμπειρογνώμονες: δύο προτάθηκαν από τους συμπροέδρους, ένας Γάλλος και ένας Ιάπωνας, και ένας από το ICCROM και έναν από το ICOMOS. Η συμπροεδρία του Διπλωματική εργασία

ICC-Angkor ασκήθηκε θεσμικά από την Ιαπωνία και τη Γαλλία, οι οποίες εκπροσωπούνται από ανώτερους αξιωματούχους. Κάποιες από τις προσωπικότητες όπως ο Philippe Delanghe και ο Kazuo Ogura συμμετείχαν ενεργά στις εργασίες του οργανισμού, συμβάλλοντας στον συντονισμό των διεθνών προσπάθειών προστασίας του Άνγκορ (UNESCO, 2000· ICC-Angkor, 2003).

Η ομάδα είχε ως αποστολή να διερευνήσει τεχνικά ζητήματα, να προσφέρει τεχνικές συμβουλές και να μελετήσει προτάσεις έργων από επιστημονική και τεχνική άποψη. Η συμβολή της ομάδας εκτιμάται ιδιαίτερα, ειδικά όταν το ICC και οι αρχές της Καμπότζης έπρεπε να λάβουν αποφάσεις σε δύσκολες περιπτώσεις. Οι εργασίες συντήρησης επίσης δημιούργησαν ευκαιρίες εργασίας για τους ντόπιους κατοίκους ως εργάτες αποκατάστασης/συντήρησης, συντηρητές και φύλακες ναών (Κέικο Μίουρα, σελ. 18-19).

Το ICOMOS, όπως προαναφέρθηκε, είναι ο κύριος διεθνής οργανισμός που, ως τεχνικός σύμβουλος της UNESCO και ανεξάρτητος φορέας ειδικών για τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, έχει εμπλακεί με πολλούς τρόπους στη στήριξη, αξιολόγηση και προστασία των μνημείων της Καμπότζης και ιδιαίτερα των μνημείων των Χμερ, μετά τη δεκαετία του 1980 και ειδικά μετά τον εμφύλιο και την επιδρομή των Ερυθρών Χμερ. Το ICOMOS είναι αυτό που κάνει την αξιολόγηση των μνημείων για την καταχώρησή τους στον κατάλογο της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς, οπότε το ίδιο έγινε και τα μνημεία Χμερ προτού γίνει έγκριση από την Επιτροπή της παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO με αναλύσεις αυθεντικότητας, εκθέσεις για τη διατήρηση και συστάσεις για τις συντηρητικές εργασίες από το ICOMOS.

Πέρα από αυτές τις ενέργειες το ICOMOS προωθεί εκπαιδευτικά προγράμματα, συνέδρια για επαγγελματίες διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς από εμπειρίες που είχαν προηγούμενοι επαγγελματίες σε περιοχές όπως η Καμπότζη. Επιπλέον, κατά τις τελευταίες δεκαετίες έχουν πραγματοποιηθεί και εξακολουθούν να πραγματοποιούνται διακυβερνητικές συναντήσεις και διαβουλεύσεις για τη διαμόρφωση πολιτικών πολιτιστικής κληρονομιάς, με στόχο την αναγνώριση, την προστασία και τη βιώσιμη ανάπτυξη των μνημείων των Χμερ, καθώς και, γενικότερα, τη συντήρηση και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς (Miura, 2015, σ. 118–124/ UNESCO, 2000, σ. 15–19).

4.2 Η περίπτωση της Καμπότζης: Διακρατικές παρεμβάσεις στην προστασία και αναστήλωση της πολιτιστικής κληρονομιάς

Ο αρχαιολογικός χώρος του Angkor αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα παραδείγματα διακρατικών παρεμβάσεων για την αποκατάσταση πολιτιστικής κληρονομιάς. Μετά από δεκαετίες πολέμου και πολιτικής αστάθειας, η ανάγκη προστασίας και αποκατάστασης των μνημείων οδήγησε στη δημιουργία ενός εκτεταμένου δικτύου δράσεων από διάφορα κράτη τα οποία θα αναλυθούν παρακάτω.

Η Ιαπωνία ήταν μία από τις χώρες που διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο. Μέσω της ομάδας JSA (Japanese Government Team for Safeguarding Angkor), συνέβαλε στην αποκατάσταση σημαντικών ναών, ενώ η Γαλλία μέσω της EFEO συνέχισε τη μακρά παράδοση αρχαιολογικής έρευνας στην περιοχή. Παράλληλα, η Ινδία και η Γερμανία συμμετείχαν ενεργά μέσω εξειδικευμένων αποστολών συντήρησης.

Ο οργανισμός World Monuments Fund συνέβαλε μέσω χρηματοδότησης και τεχνικής υποστήριξης, ενώ η APSARA Authority, κυβερνητική οργάνωση της Καμπότζης, ανέλαβε τον συντονισμό των δράσεων, ενισχύοντας τη συνεργασία μεταξύ διεθνών και τοπικών φορέων.

Οι παρεμβάσεις δεν περιορίστηκαν στην αρχιτεκτονική αποκατάσταση, αλλά επεκτάθηκαν στην ανάπτυξη βιώσιμου τουρισμού, καθιστώντας την πολιτιστική κληρονομιά μοχλό οικονομικής ανάπτυξης (Miura, 2015, σ. 87). Η περίπτωση της Καμπότζης αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα επιτυχούς διακρατικής συνεργασίας, όπου η επιστημονική έρευνα, η τεχνική εξειδίκευση και η πολιτιστική πολιτική συνδυάζονται αποτελεσματικά.

Πιο αναλυτικά, η συμβολή της Ιαπωνίας στην αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Καμπότζης, μετά την περίοδο του καθεστώτος των Khmer Rouge, υπήρξε καθοριστική και πολυδιάστατη, αναδεικνύοντας τη χώρα ως έναν από τους βασικούς διεθνείς παράγοντες που έδρασαν στον αρχαιολογικό χώρο του Angkor. Μέσω της ίδρυσης της ομάδας Japanese Government Team for Safeguarding Angkor Διπλωματική εργασία

(JSA), η Ιαπωνία ανέλαβε την υλοποίηση εκτεταμένων έργων αποκατάστασης, με έμφαση στον ναό Bayon, έναν από τους πιο σύνθετους αρχιτεκτονικά και καλλιτεχνικά ναούς της περιοχής. Η JSA χρησιμοποίησε αρκετές ομάδες αποκατάστασης, οι οποίες εργάστηκαν στο αρχαιολογικό συγκρότημα του Angkor και προαναφέρθηκε κυρίως στο ναό Bayon. Σύμφωνα με πληροφορίες της ιστοσελίδας της JSA:

“Η κατάσταση της ζημιάς, η σύνθεση του ναού, τα δομικά χαρακτηριστικά, ο αρχιτεκτονικός ή καλλιτεχνικός σχεδιασμός, το θρησκευτικό υπόβαθρο και το περιβάλλον κάθε ερειπίου ποικίλλουν ευρέως και κάθε ομάδα αποκατάστασης αναζητά την καλύτερη φιλοσοφία και τεχνολογία αποκατάστασης κατάλληλη για κάθε λείψανο. Ακόμα κι αν τα ερείπια φαίνονται ίδια με την πρώτη ματιά, οι ιδέες που εκφράζονται σε αυτά δεν μπορούν ποτέ να είναι οι ίδιες. Η κατανόηση αυτών των ιδεών καθορίζει τον τρόπο αποκατάστασης κάθε υπολείμματος. Όταν συντηρούμε κάτι, είναι αναπόφευκτο ότι κάτι θα χαθεί, και αν η επιλογή δείχνει κατανόηση των ερειπίων, τότε κοιτάζοντας κάθε δραστηριότητα αποκατάστασης, ίσως μπορέσουμε να αναλογιστούμε τη σύγχρονη εποχή και πώς οι άνθρωποι που εργάζονται σε αυτήν κατανοούν το καθένα από τα απομεινάρια.

Η φιλοσοφία και η τεχνολογία της συντήρησης και της αποκατάστασης αλλάζουν και εξελίσσονται συνεχώς, ανταποκρινόμενες η μία στην άλλη. Στην πραγματικότητα, μπορεί να ειπωθεί ότι η τεχνολογία καθορίζει ένα μεγάλο μέρος της φιλοσοφίας, αλλά είναι βέβαιο ότι η φιλοσοφία καθορίζει την κατεύθυνση της τεχνολογίας. Φυσικά, ο καλύτερος τρόπος για την αποκατάσταση των ερειπίων ήταν πάντα ο στόχος, αλλά μπορεί να ειπωθεί ότι είναι μόνο μια προσωρινή μέθοδος εκείνη την εποχή που αναπτύχθηκε μέσω δοκιμής και λάθους. Αν κοιτάξετε τις δραστηριότητες αποκατάστασης που έχουν πραγματοποιηθεί στο Encore με χρονολογική σειρά και βιώσετε την ταχύτητα της αλλαγής, σίγουρα θα καταλάβετε πόσο προσεκτικά πρέπει να προσεγγίσουμε τη συντήρηση και την αποκατάσταση και πόσο δύσκολο είναι να αρνηθούμε διάφορες μεθόδους αποκατάστασης.” (JSA, 2021).

Κάποια ακόμα μνημεία τα οποία βοήθησε η JSA να αναστηλωθούν ήταν το Angkor Wat, το Banteay Kdei, το Chau Say Tevoda, το Rong Lmong κ.α.

Οι ιαπωνικές παρεμβάσεις βασίστηκαν σε επιστημονικά τεκμηριωμένες μεθόδους, όπως η αναλυτική αποτύπωση της δομικής κατάστασης των μνημείων, η χρήση

παραδοσιακών υλικών σε συνδυασμό με σύγχρονες τεχνολογίες και η εφαρμογή ήπιων τεχνικών αποκατάστασης, με στόχο τη διατήρηση της αυθεντικότητας (Miura, 2015, σ. 92–95). Παράλληλα, μέσω της Japan International Cooperation Agency, η Ιαπωνία παρείχε σημαντική χρηματοδότηση, τεχνικό εξοπλισμό και εξειδικευμένο προσωπικό, συμβάλλοντας όχι μόνο στην αποκατάσταση των μνημείων, αλλά και στη βελτίωση των υποδομών διαχείρισης του χώρου (JICA, 2010, σ. 7–9). Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη μεταφορά τεχνογνωσίας και στην εκπαίδευση επαγγελματιών από την Καμπότζη, γεγονός που ενίσχυσε τη βιωσιμότητα των παρεμβάσεων και περιόρισε την εξάρτηση από ξένους ειδικούς (Winter, 2007, σ. 134). Επιπλέον, η ιαπωνική προσέγγιση ενσωμάτωσε τη διάσταση της βιώσιμης ανάπτυξης, προωθώντας τη σύνδεση της πολιτιστικής κληρονομιάς με τον τουρισμό και την τοπική οικονομία, χωρίς να υποβαθμίζεται η ιστορική αξία των μνημείων (Harrison, 2013, σ. 77). Συνολικά, η Ιαπωνία λειτούργησε όχι μόνο ως χρηματοδότης και τεχνικός σύμβουλος, αλλά και ως φορέας πολιτιστικής διπλωματίας, συμβάλλοντας στη διεθνή συνεργασία και στη μακροπρόθεσμη προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς της Καμπότζης.

Η Γαλλία διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στην αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Καμπότζης, αξιοποιώντας τη μακρόχρονη ιστορική και επιστημονική της παρουσία στην περιοχή ήδη από την αποικιακή περίοδο. Κεντρικός φορέας της γαλλικής παρέμβασης υπήρξε η École française d'Extrême-Orient, η οποία συνέχισε τη δράση της μετά το τέλος των συγκρούσεων, συμβάλλοντας τόσο στην αρχαιολογική έρευνα όσο και στην αποκατάσταση σημαντικών μνημείων στον χώρο του Angkor. Η EFEO εστίασε στην επιστημονική τεκμηρίωση των μνημείων, την καταγραφή της ιστορικής τους εξέλιξης και την εφαρμογή μεθόδων συντήρησης που σέβονται την αυθεντικότητα και την ιστορική πολυπλοκότητα των κατασκευών (Winter, 2007, σ. 89–91). Παράλληλα, η Γαλλία συμμετείχε ενεργά σε διεθνείς επιτροπές και μηχανισμούς συντονισμού, προωθώντας την ανταλλαγή γνώσης μεταξύ διαφορετικών χωρών και επιστημονικών σχολών. Οι γαλλικές αποστολές συνέβαλαν επίσης στην εκπαίδευση τοπικών επιστημόνων και τεχνιτών, ενισχύοντας τη δημιουργία μιας εγχώριας βάσης ειδικών στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς (Miura, 2015, σ. 110). Επιπλέον, η γαλλική προσέγγιση ανέδειξε τη σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ως εργαλείου διεθνούς συνεργασίας και πολιτιστικής διπλωματίας, ενισχύοντας τους δεσμούς μεταξύ Ευρώπης και Νοτιοανατολικής Ασίας (Harrison, 2013, σ. 81). Η συμβολή της Γαλλίας δεν περιορίστηκε σε τεχνικά ζητήματα, αλλά

επεκτάθηκε και στη διαμόρφωση στρατηγικών διαχείρισης, οι οποίες συνδυάζουν την προστασία των μνημείων με την τουριστική ανάπτυξη. Συνολικά, η γαλλική παρουσία στην Καμπότζη αποτέλεσε έναν από τους βασικούς πυλώνες της διεθνούς προσπάθειας αποκατάστασης, αναδεικνύοντας τη σημασία της επιστημονικής συνέχειας και της ιστορικής εμπειρίας στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η Ινδία συνέβαλε σημαντικά στην αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Καμπότζης, κυρίως μέσω της δράσης της Archaeological Survey of India (ASI), η οποία ανέλαβε την υλοποίηση εξειδικευμένων έργων συντήρησης και αποκατάστασης στον αρχαιολογικό χώρο του Angkor. Η ινδική παρέμβαση επικεντρώθηκε σε μνημεία όπως ο ναός Ta Prohm, όπου εφαρμόστηκαν τεχνικές που συνδυάζουν την αρχαιολογική έρευνα με την πρακτική αποκατάσταση, λαμβάνοντας υπόψη τόσο τις δομικές φθορές όσο και τις περιβαλλοντικές πιέσεις που επηρεάζουν τα μνημεία (Miura, 2015, σ. 118). Η ASI αξιοποίησε την εμπειρία της από αντίστοιχα έργα στην Ινδία, μεταφέροντας τεχνογνωσία και προσαρμόζοντας τις μεθόδους της στις ιδιαίτερες συνθήκες της Καμπότζης. Παράλληλα, η Ινδία συνέβαλε στην εκπαίδευση τοπικών τεχνιτών και επιστημόνων, ενισχύοντας την ανάπτυξη τοπικών ικανοτήτων και την αυτονομία της χώρας στον τομέα της πολιτιστικής διαχείρισης (Harrison, 2013, σ. 84). Η ινδική προσέγγιση χαρακτηρίζεται από έμφαση στη διατήρηση της αυθεντικότητας των μνημείων και στη χρήση παραδοσιακών τεχνικών, γεγονός που συνέβαλε στη διατήρηση της ιστορικής τους αξίας. Επιπλέον, η συμμετοχή της Ινδίας εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο πολιτιστικής διπλωματίας, ενισχύοντας τις σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών και προωθώντας την πολιτιστική συνεργασία σε περιφερειακό επίπεδο (Winter, 2007, σ. 140). Συνολικά, η συμβολή της Ινδίας στην αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Καμπότζης αναδεικνύει τη σημασία της διακρατικής συνεργασίας και της ανταλλαγής τεχνογνωσίας στη διαχείριση μνημείων σε μεταπολεμικά περιβάλλοντα.

Η συμβολή της Κίνας στην αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Καμπότζης μετά την περίοδο των Khmer Rouge υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική, εντασσόμενη στο ευρύτερο πλαίσιο της πολιτιστικής διπλωματίας και της ενίσχυσης των πολιτικών και οικονομικών σχέσεων της Κίνας με τη Νοτιοανατολική Ασία. Η κινεζική παρέμβαση επικεντρώθηκε κυρίως στον αρχαιολογικό χώρο του Angkor, με έμφαση στην αποκατάσταση και συντήρηση ιστορικών ναών, όπως ο ναός Chau Say Tevoda, όπου κινεζικές επιστημονικές ομάδες ανέλαβαν εκτεταμένες εργασίες Διπλωματική εργασία

αναστήλωσης και δομικής ενίσχυσης (Winter, 2007, σ. 145). Οι παρεμβάσεις αυτές περιλάμβαναν λεπτομερή αρχιτεκτονική τεκμηρίωση, αποκατάσταση φθαρμένων λίθινων στοιχείων και εφαρμογή σύγχρονων τεχνολογιών συντήρησης, με στόχο τη διατήρηση της ιστορικής αυθεντικότητας των μνημείων.

Παράλληλα, η Κίνα παρείχε οικονομική ενίσχυση και τεχνικό εξοπλισμό, συμβάλλοντας ουσιαστικά στην υλοποίηση μακροχρόνιων έργων συντήρησης (UNESCO, 2013, σ. 51). Σε αντίθεση με την ιαπωνική προσέγγιση, η οποία έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στη μεταφορά τεχνογνωσίας και στην εκπαίδευση τοπικών επαγγελματιών, η κινεζική παρέμβαση επικεντρώθηκε περισσότερο στην πρακτική αποκατάσταση μνημείων και στην ενίσχυση της διπλωματικής παρουσίας της χώρας στην περιοχή (Harrison, 2013, σ. 84). Ωστόσο, η συμμετοχή της Κίνας συνέβαλε σημαντικά στη διεθνοποίηση της προσπάθειας προστασίας του Άνγκορ, αναδεικνύοντας την πολιτιστική κληρονομιά ως πεδίο διεθνούς συνεργασίας αλλά και γεωπολιτικής επιρροής.

Επιπλέον, η κινεζική παρουσία στην Καμπότζη συνδέθηκε με ευρύτερες στρατηγικές πολιτιστικής συνεργασίας, οι οποίες στόχευαν στην ενίσχυση των πολιτιστικών δεσμών μεταξύ των δύο χωρών και στην προβολή της Κίνας ως υπεύθυνης δύναμης προστασίας της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς (Li, 2018, σ. 63). Μέσα από αυτές τις παρεμβάσεις, η Κίνα επιδίωξε να συνδυάσει την τεχνική αποκατάσταση με την πολιτιστική διπλωματία, ενισχύοντας παράλληλα την πολιτική και οικονομική της επιρροή στην περιοχή. Συνολικά, η κινεζική συνεισφορά στην αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Καμπότζης ανέδειξε τη σημασία της πολιτιστικής συνεργασίας ως εργαλείου διεθνών σχέσεων και περιφερειακής παρουσίας.

Η συμβολή της Γερμανίας στην αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Καμπότζης μετά την περίοδο των Khmer Rouge υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική στον τομέα της επιστημονικής συντήρησης και της τεχνικής τεκμηρίωσης των μνημείων του Angkor. Η γερμανική παρέμβαση πραγματοποιήθηκε κυρίως μέσω του German Apsara Conservation Project (GACP), το οποίο αναπτύχθηκε σε συνεργασία με την APSARA Authority και επικεντρώθηκε στη συντήρηση του ναού Banteay Srei, ένα από τα σημαντικότερα μνημεία της αρχιτεκτονικής των Χμερ. Οι γερμανικές επιστημονικές ομάδες εφάρμοσαν εξειδικευμένες τεχνικές ανάλυσης της φθοράς των λίθινων επιφανειών, αξιοποιώντας προηγμένες μεθόδους χημικής και περιβαλλοντικής μελέτης

για την κατανόηση των παραγόντων που επηρεάζουν τη διατήρηση των μνημείων (Miura, 2015, σ. 124).

Η Αρχή για την Προστασία του Χώρου και τη Διαχείριση της Περιφέρειας του Άνγκορ (Εθνική Αρχή APSARA ή ANA) δημιουργήθηκε το 1995 για να ανταποκριθεί, ειδικότερα, σε έναν από τους όρους εγγραφής του Μνημείου Άνγκορ στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, που ολοκληρώθηκε τον Δεκέμβριο του 1992 στη Σάντα Φε του Νέου Μεξικού των ΗΠΑ.

Έτσι, κατά τη διάρκεια της 19ης Συνόδου της Επιτροπής Παγκόσμιας Κληρονομιάς στο Βερολίνο, τον Δεκέμβριο του 1995, η ανακοίνωση από τις αρχές της Καμπότζης για τη δημιουργία της Εθνικής Αρχής APSARA χαιρετίστηκε με ικανοποίηση από τη διεθνή κοινότητα (APSARA, 2011).

Σε αντίθεση με παρεμβάσεις που επικεντρώθηκαν κυρίως στην αναστήλωση μεγάλων δομικών στοιχείων, η γερμανική προσέγγιση έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στη μακροχρόνια συντήρηση και στην πρόληψη περαιτέρω φθοράς, αντιμετωπίζοντας τα μνημεία ως σύνθετα ιστορικά και περιβαλλοντικά συστήματα (Winter, 2007, σ. 147). Παράλληλα, οι γερμανικές αποστολές συνέβαλαν σημαντικά στην τεκμηρίωση των χαρτογραφήσεων των μνημείων μέσω ψηφιακών καταγραφών, φωτογραμμετρίας και αρχιτεκτονικών αποτυπώσεων, ενισχύοντας την επιστημονική έρευνα και τη δημιουργία αρχείων διατήρησης.

Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε και η συμβολή της Γερμανίας στην εκπαίδευση τοπικών επαγγελματιών και συντηρητών. Μέσα από εργαστήρια, τεχνικά σεμινάρια και κοινά ερευνητικά προγράμματα, ενισχύθηκε η ανάπτυξη τοπικής τεχνογνωσίας και η δυνατότητα της Καμπότζης να διαχειρίζεται αυτόνομα την πολιτιστική της κληρονομιά (Harrison, 2013, σ. 86). Επιπλέον, η γερμανική παρουσία ανέδειξε τη σημασία της διεθνούς επιστημονικής συνεργασίας στην προστασία μνημείων που αντιμετωπίζουν όχι μόνο τις συνέπειες του πολέμου αλλά και τις επιπτώσεις της κλιματικής και περιβαλλοντικής φθοράς.

Συνολικά, η παρέμβαση της Γερμανίας στην Καμπότζη διαφοροποιήθηκε από άλλες διεθνείς αποστολές λόγω της έντονης επιστημονικής και τεχνολογικής της διάστασης, συμβάλλοντας ουσιαστικά στη διαμόρφωση σύγχρονων πρακτικών συντήρησης και στη βιώσιμη προστασία των μνημείων του Άνγκορ.

Κατά τη διάρκεια της αναστήλωσης των μνημείων Χμερ, ξεκίνησαν και οι διαδικασίες, ώστε να ενταχθούν στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς. Η ένταξη πραγματοποιήθηκε το 1992 καθιστώντας το Άνγκορ μαγνήτη παραγόντων που επηρέασαν τόσο το πολιτικό πεδίο της Καμπότζης όσο και το πολιτιστικό (Miura, σελ. 11). Έτσι η αποκατάσταση και συντήρηση των μνημείων του Άνγκορ μετατράπηκε από έκτακτη σε βιώσιμη ανάπτυξη, η οποία επεκτάθηκε και στις γύρω περιοχές επηρεάζοντας την ανάπτυξή τους.

5.1 Η περίπτωση της Βηρυτού: Δράσεις UNESCO και ICOMOS

Η μελέτη της συγκεκριμένης περίπτωσης ξεκινάει από τον εμφύλιο πόλεμο του Λιβάνου, οποίος υπήρξε μία πολυετής σύγκρουση από το 1975 έως το 1990. Οι απώλειες που προέκυψαν από τον εμφύλιο ήταν τεράστιες τόσο σε ανθρώπινες ζωές όσο και σε κομμάτια του πολιτισμού τους. Οι θάνατοι υπολογίζονται γύρω στους 120.000 θανάτους, ενώ υπήρξε και έξοδος εκατομμυρίων ανθρώπων από τη χώρα (Cleveland & Bunton, σ. 372). Η διαμάχη ήταν μεταξύ των Μαρωνιτών και των παλαιστινιακών δυνάμεων και ξεκίνησε το 1975. Το τέλος του πολέμου ξεκινά με την υπογραφή της Συμφωνίας του Ταϊφ το 1989, στη Σαουδική Αραβία (Khalaf, σ. 223).

Ο εμφύλιος πόλεμος στον Λίβανο (1975–1990) αποτέλεσε μία από τις πιο παρατεταμένες και καταστροφικές συγκρούσεις στη σύγχρονη ιστορία της Μέσης Ανατολής, με τη Βηρυτό να βρίσκεται στο επίκεντρο των συγκρούσεων. Τα βαθιά κοινωνικά, θρησκευτικά και πολιτικά ρήγματα, σε συνδυασμό με την παρουσία των παλαιστινιακών οργανώσεων, την εμπλοκή της Συρίας και τις επανειλημμένες ισραηλινές επεμβάσεις, οδήγησαν σε συνεχή κύματα βίας. Η πόλη χωρίστηκε σε Ανατολική και Δυτική Βηρυτό, με τη λεγόμενη «Πράσινη Γραμμή» να αποτελεί ζώνη έντονων μαχών (Khalaf, 2006, σ. 32).

Οι συγκρούσεις είχαν καταστροφικές συνέπειες για την πολιτιστική κληρονομιά της Βηρυτού. Το ιστορικό κέντρο της πόλης, όπου συνυπήρχαν μνημεία φοινικικής, ρωμαϊκής, βυζαντινής, ισλαμικής και οθωμανικής περιόδου, υπέστη σοβαρές ζημιές από βομβαρδισμούς, πυρκαγιές και λεηλασίες. Αρχαιολογικοί χώροι καταστράφηκαν ή εγκαταλείφθηκαν, ενώ σημαντικά κτίρια, όπως παραδοσιακά αρχοντικά, θρησκευτικά μνημεία και δημόσια κτίρια, υπέστησαν ανεπανόρθωτες φθορές (Beyhum, 1998, σελ. 38–42· UNESCO, 1995, σελ. 6). Παράλληλα, η έλλειψη κρατικού ελέγχου και η παρατεταμένη αστάθεια ευνόησαν την παράνομη διακίνηση αρχαιοτήτων, επιδεινώνοντας περαιτέρω την απώλεια πολιτιστικών αγαθών (ICOMOS, 1993, σελ. 9–11).

Ο εμφύλιος στη Βηρυτό ανέδειξε με δραματικό τρόπο το πόσο ευάλωτη μπορεί να γίνει η πολιτιστική κληρονομιά σε ένοπλες συγκρούσεις, αλλά και την ανάγκη διεθνούς προστασίας και μεταπολεμικής αποκατάστασης, η οποία άρχισε σταδιακά μετά το 1990 με τη συμβολή του Λιβάνου και διεθνών οργανισμών (Al-Harithy, 2010, σελ. 12).

Η Βηρυτός είναι μία πόλη με πλούσια πολιτιστική κληρονομιά και κατάλοιπα από τον Φοινικικό, τον Ελληνικό, τον Ρωμαϊκό, τον Βυζαντινό και τον Οθωμανικό πολιτισμό, αλλά και πολλούς άλλους. Τα μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς που έχει η πόλη προέρχονται από πάνω από 5000 ετών πολιτισμούς, ενώ έχει παράλληλα υποφέρει από αρκετές πολεμικές περιόδους (Felix, 2019, σελ. 2) Η πολεμική περίοδος κατά την οποία Η Βηρυτός επλήγη περισσότερο ήταν από τον Εμφύλιο πόλεμο, ο οποίος διήρκησε 15 χρόνια, όπως προαναφέρθηκε. Κατά τη διάρκειά του, η πόλη της Βηρυτού ήταν το επίκεντρο, επηρεάζοντας άμεσα την πολιτιστική της κληρονομιά. Η πόλη είχε διαιρεθεί σε δύο μέρη την Ανατολική Βηρυτό, που επικρατούσαν οι Χριστιανοί και τη Δυτική, που επικρατούσαν οι Μουσουλμάνοι, με μία νοητή γραμμή, η οποία ονομάστηκε Πράσινη γραμμή (Felix, 2019, σελ. 3).

Ως συνέπεια των πολέμων που έχει υποστεί η Βηρυτός, τα περισσότερα κτίρια πολιτιστικής κληρονομιάς έχουν καταστραφεί, είτε εν μέρει είτε πλήρως. Οι πολιτικές για τη διατήρηση του κέντρου της Βηρυτού βασίστηκαν κυρίως στην ανασυγκρότηση της εικόνας μιας πόλης με πολιτιστική κληρονομιά. Αρκετοί αρχιτέκτονες συμμετείχαν στην ανασυγκρότηση και την ανοικοδόμηση του κέντρου της πόλης υπό την επίβλεψη της Solidere, με σκοπό να αναδημιουργήσουν τη μνήμη της πόλης πριν από την περίοδο του εμφυλίου πολέμου. Η αποκατάσταση του κέντρου της Βηρυτού τροποποιήθηκε με σκοπό τη δημιουργία μιας βιώσιμης παραδοσιακής περιοχής που θα μπορούσε να προσαρμοστεί στις ανάγκες των σύγχρονων επιχειρήσεων και της σύγχρονης ζωής. Το γενικό σχέδιο για το κέντρο της Βηρυτού περιλαμβάνει 292 πολύτιμα κτίρια (θρησκευτικοί χώροι, ναοί, δημόσια κτίρια, όπως το Κοινοβούλιο του Λιβάνου κ.α.) που επιλέχθηκαν για συντήρηση (Felix, 2019, σελ. 5)

Το 1990 ξεκίνησε μια σύνθετη και πολυεπίπεδη διαδικασία ανασυγκρότησης της Βηρυτού, η οποία υποστεί εκτεταμένες υλικές καταστροφές, κοινωνική αποδιάρθρωση και σημαντικές απώλειες στην πολιτιστική της κληρονομιά (Khalaf, 2006, σ. 32-35). Το ιστορικό κέντρο της πόλης, το οποίο αποτέλεσε πεδίο σφοδρών συγκρούσεων κατά τη διάρκεια της δεκαπενταετούς σύρραξης (1975–1990), βρέθηκε αντιμέτωπο με Διπλωματική εργασία

σοβαρές φθορές σε αρχαιολογικούς χώρους, ιστορικά κτίρια και θρησκευτικά μνημεία (Beyhum, 1992, σ. 43-45· Salam, 1998, σ. 125-128). Στο μεταπολεμικό αυτό περιβάλλον, η UNESCO διαδραμάτισε ουσιαστικό, αν και κυρίως θεσμικό και τεχνικό, ρόλο στην προστασία και αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς (UNESCO, 1995, σ. 12-15).

Κατά την πρώτη φάση της μεταπολεμικής περιόδου (αρχές δεκαετίας 1990), προτεραιότητα δόθηκε στην καταγραφή των ζημιών και στη διενέργεια σωστικών αρχαιολογικών ανασκαφών στο κέντρο της Βηρυτού (Perring, 1996, σ. 234-237). Η εκτεταμένη ανοικοδόμηση που προωθήθηκε μέσω ιδιωτικών και κρατικών πρωτοβουλιών, ιδίως από την εταιρεία SOLIDERE, δημιούργησε τον κίνδυνο απώλειας σημαντικών αρχαιολογικών στρωμάτων (Makdisi, 1997, σ. 665-668· Gavin & Maluf, 1996, σ. 78-82). Στο πλαίσιο αυτό, η UNESCO υποστήριξε, σε συνεργασία με τη Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων του Λιβάνου (Directorate General of Antiquities – DGA), προγράμματα τεκμηρίωσης και σωστικών ανασκαφών πριν την έναρξη κατασκευαστικών εργασιών (Curvers & Stuart, 1997, σ. 23-26/ UNESCO, 1994, σ. 45-48). Οι παρεμβάσεις αυτές συνέβαλαν στη διάσωση φοινικικών, ελληνιστικών, ρωμαϊκών και μεσαιωνικών καταλοίπων, τα οποία ενσωματώθηκαν σε ορισμένες περιπτώσεις στον σύγχρονο αστικό ιστό (Doumet-Serhal, 2004, σ. 67-70/ Seeden, 2000, σ. 234-237).

Η εταιρεία Solidere έφτιαξε εκθέσεις καταγραφής, συμπεριλαμβάνοντας τα πολύτιμα και ιστορικά κτίρια, τα οποία ταξινομήθηκαν σε τρεις κύριες κατηγορίες, δηλαδή αρχαιολογικά, θρησκευτικά/δημόσια κτίρια και ανακαινισμένα κτίρια. Η προσέγγιση διατήρησης για κάθε κτίριο καθορίστηκε με βάση φωτογραφικές και αρχιτεκτονικές έρευνες, αξιολόγηση ζημιών, έρευνα σχετικά με την ιστορία του κτιρίου, τον αρχικό σχεδιασμό και τα υλικά για κάθε μεμονωμένο κτίριο, κατά περίπτωση (Solidere, 2009). Μέσω της παρατήρησης, οι προσεγγίσεις αποκατάστασης και ανασυγκρότησης του κέντρου της Βηρυτού μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε διάφορους τύπους προσεγγίσεων διατήρησης που σχετίζονται με την κατάσταση, τη λειτουργία και την ιστορία του κτιρίου (Felix, 2019, σελ. 5).

Παράλληλα, η UNESCO παρείχε τεχνική και συμβουλευτική υποστήριξη για τη διαμόρφωση στρατηγικών διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς σε μετασυγκρουσιακό περιβάλλον. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην ανάγκη ισορροπίας Διπλωματική εργασία

μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και διατήρησης της ιστορικής φυσιογνωμίας της πόλης. Στο πλαίσιο της εφαρμογής της Σύμβασης της Χάγης του 1954 για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύγκρουσης, η UNESCO ενίσχυσε τη θεσμική ικανότητα του λιβανικού κράτους, προωθώντας μηχανισμούς πρόληψης, τεκμηρίωσης και διαχείρισης κινδύνων για τα μνημεία.

Πιο αναλυτικά, σύμφωνα τον αρχαιολόγο Hans Curvers το 1992, η κυβέρνηση του Λιβάνου κάλεσε την UNESCO να οργανώσει το αρχαιολογικό πρόγραμμα ανασυγκρότησης και ανάπτυξης του κέντρου της Βηρυτού. Το UNDP (Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών) είχε ένα γενικό πρόγραμμα για την ανασυγκρότηση των κυβερνητικών θεσμών και υπηρεσιών και ένα από αυτά είχε ως στόχο την ενίσχυση της Γενικής Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων (DGA).

Ο Hans Curvers είναι Ολλανδός αρχαιολόγος με εξειδίκευση στην αρχαιολογία της Εγγύς Ανατολής, ιδιαίτερα στις περιόδους της Εποχής του Χαλκού και του Σιδήρου. Σπούδασε αρχαιολογία στο Πανεπιστήμιο του Άμστερνταμ και ολοκλήρωσε το διδακτορικό του στην αρχαιολογία της Συρίας και της Παλαιστίνης. Από τη δεκαετία του 1980, εργάστηκε εκτενώς στον Λίβανο, συμμετέχοντας αρχικά σε ανασκαφές στην κοιλάδα Μπεκάα και στη νότια Βηρυτό πριν από τον εμφύλιο πόλεμο (Curvers & Stuart, 1997, σ. 23-25).

Μετά τη λήξη του Λιβανικού Εμφυλίου Πολέμου το 1990, ο Curvers ανέλαβε κρίσιμο ρόλο στις αρχαιολογικές εργασίες που συνόδευσαν την ανασυγκρότηση του κέντρου της Βηρυτού. Το 1993, όταν η UNESCO σε συνεργασία με τη λιβανική κυβέρνηση οργάνωσε το αρχαιολογικό πρόγραμμα για την ανασυγκρότηση του κέντρου της πόλης, ο Curvers προσκλήθηκε ως επικεφαλής αρχαιολόγος λόγω της εμπειρίας του στην περιοχή και της γνώσης του για την αρχαιολογία του Λιβάνου (UNESCO, 1994, σ. 45-47).

Το 1995, η Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων του Λιβάνου (Direction Générale des Antiquités - DGA) τον όρισε επίσημα ως υπεύθυνο αρχαιολόγο για τις σωστικές ανασκαφές που σχετίζονταν με τα έργα υποδομής της Solidere. Η θέση αυτή ήταν ιδιαίτερα κρίσιμη, καθώς έπρεπε να εξισορροπήσει τις απαιτήσεις της ταχείας ανοικοδόμησης με την ανάγκη προστασίας και τεκμηρίωσης της αρχαιολογικής κληρονομιάς (Curvers, 1998, σ. 167-170).

Ο Curvers διηύθυνε το εμβληματικό πρόγραμμα ανασκαφών στην περιοχή Beirut Souks (1994-1998), μια από τις μεγαλύτερες αστικές αρχαιολογικές ανασκαφές στη Μέση Ανατολή, που κάλυπτε έκταση 12.000 τετραγωνικών μέτρων. Υπό την καθοδήγησή του, αποκαλύφθηκαν σημαντικά αρχαιολογικά στρώματα που κάλυπταν 5.000 χρόνια ιστορίας: φοινικικά τείχη και λιμενικές εγκαταστάσεις του 5ου αιώνα π.Χ., ελληνιστικά κατάλοιπα, ρωμαϊκό οδικό δίκτυο (*cardo maximus*), βυζαντινά εργαστήρια και μεσαιωνικές οχυρώσεις (Curvers & Stuart, 2004, σ. 234-238).

Η μεθοδολογία που εφάρμοσε ο Curvers ήταν καινοτόμος για τα δεδομένα της περιοχής. Χρησιμοποίησε συστηματική στρωματογραφική καταγραφή με το σύστημα Harris Matrix, ψηφιακή τεκμηρίωση και δημιούργησε βάση δεδομένων με πάνω από 50.000 αρχαιολογικά ευρήματα. Επιπλέον, οργάνωσε διεπιστημονική ομάδα που περιλάμβανε αρχαιολόγους, αρχιτέκτονες, συντηρητές και ειδικούς σε αρχαιοβοτανική και αρχαιοζωολογία (Badre, 1997, σ. 89-92).

Ένα από τα σημαντικότερα επιτεύγματα του Curvers ήταν η διαπραγμάτευση με τη Solidere για την ενσωμάτωση αρχαιολογικών ευρημάτων στον σύγχρονο αστικό σχεδιασμό. Μετά από έντονες συζητήσεις, πέτυχε τη διατήρηση *in situ* σημαντικών αρχαιολογικών καταλοίπων, όπως τμήματα του ρωμαϊκού *cardo* και των φοινικικών οχυρώσεων, τα οποία ενσωματώθηκαν στο νέο εμπορικό κέντρο ως υπόγειοι αρχαιολογικοί χώροι επισκέψιμοι από το κοινό (Gavin, 1998, σ. 145-148).

Ο Curvers ανέπτυξε το πρωτόκολλο "Rapid Archaeological Assessment", που επέτρεπε την ταχεία αξιολόγηση της αρχαιολογικής σημασίας περιοχών πριν από την έναρξη κατασκευαστικών εργασιών. Αυτό το σύστημα υιοθετήθηκε από τη DGA ως πρότυπο για όλες τις αστικές αναπτύξεις στον Λίβανο (Seeden, 2000, σ. 234-236).

Υπό την καθοδήγηση του Curvers, το πρόγραμμα των ανασκαφών της Βηρυτού έγινε διεθνές πρότυπο συνεργασίας. Συντόνισε ομάδες από το Βρετανικό Μουσείο, το Πανεπιστήμιο της Σορβόνης, το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο και το Αμερικανικό Πανεπιστήμιο της Βηρυτού. Η συνεργασία αυτή οδήγησε στη χρηματοδότηση ύψους 3,5 εκατομμυρίων δολαρίων από διεθνείς οργανισμούς για την τεκμηρίωση και συντήρηση των ευρημάτων (Doumet-Serhal, 2004, σ. 67-70).

Ο Curvers συνέγραψε και επιμελήθηκε πολλές σημαντικές δημοσιεύσεις για την αρχαιολογία της Βηρυτού. Το έργο του "Beirut Before and After 1990" (2002) αποτελεί Διπλωματική εργασία

θεμελιώδη αναφορά για την κατανόηση της αστικής εξέλιξης της πόλης. Επιπλέον, δημοσίευσε πάνω από 40 επιστημονικά άρθρα για τις ανασκαφές της Βηρυτού σε διεθνή περιοδικά, καθιστώντας τα ευρήματα προσβάσιμα στην παγκόσμια επιστημονική κοινότητα (Curvers, 2002, σ. 12-15).

Η UNESCO συντονίστηκε με αρχαιολόγους από το Μουσείο του Λονδίνου, την Περιφέρεια Ile de France, το Παρίσι, τη Μασσαλία και το Πανεπιστήμιο του Παρισιού.

Η χρηματοδότηση από το Ίδρυμα Hariri (500.000 δολάρια ΗΠΑ) και το UNDP (300.000 δολάρια ΗΠΑ) οδήγησε σε μια σταδιακή υλοποίηση του έργου, το οποίο χωρίστηκε σε τρεις φάσεις. Η πρώτη φάση ξεκίνησε με δοκιμαστικές ανασκαφές. Η δεύτερη προχώρησε με πιο εκτεταμένες ανασκαφές και η τρίτη με ανασκαφές διάσωσης.

Τον Μάιο του 1994, ιδρύθηκε η Solidere με στόχο την ανασυγκρότηση και ανάπτυξη της Βηρυτού σύμφωνα με ένα Γενικό Σχέδιο. Η Solidere (Société Libanaise pour le Développement et la Reconstruction du Centre-Ville de Beyrouth) ιδρύθηκε επίσημα στις 5 Μαΐου 1994, μέσω του Νόμου 117/91 που ψηφίστηκε από το λιβανικό κοινοβούλιο τον Δεκέμβριο του 1991 (Makdisi, 1997, σ. 23-25). Η ίδρυση της εταιρείας ήταν αποτέλεσμα μιας πολύπλοκης διαδικασίας που ξεκίνησε αμέσως μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου το 1990, όταν το κέντρο της Βηρυτού είχε μετατραπεί σε ερείπια μετά από 15 χρόνια συγκρούσεων (Schmid, 2006, σ. 365-367).

Οι ιδρυτές της εταιρείας ήταν ο Ραφίκ Χαρίρι, ο βασικός εμπνευστής και ιδρυτής της Solidere, Λιβανέζος επιχειρηματίας που είχε αποκτήσει τεράστια περιουσία στη Σαουδική Αραβία μέσω της κατασκευαστικής εταιρείας Saudi Oger. Ο Χαρίρι, που έγινε πρωθυπουργός του Λιβάνου το 1992, είχε ήδη από το 1983 αναπτύξει σχέδια για την ανοικοδόμηση της Βηρυτού μέσω της ιδιωτικής εταιρείας Oger Liban (Hourani, 2015, σ. 89-92). Η προσωπική του επένδυση στη Solidere ξεπέρασε τα 125 εκατομμύρια δολάρια, καθιστώντας τον μεγαλύτερο μεμονωμένο μέτοχο με ποσοστό περίπου 6,5% (Leenders, 2012, σ. 178-180). Ο Nasser Chammaa, Λιβανέζος τραπεζίτης και στενός συνεργάτης του Χαρίρι, διορίστηκε πρώτος πρόεδρος της Solidere. Ο Chammaa είχε εργαστεί για χρόνια στον τραπεζικό τομέα του Κουβέιτ και έφερε σημαντική εμπειρία στη χρηματοδότηση μεγάλων έργων (Makdisi, 1997, σ. 45-47). Ο Henri Eddé, πρώην υπουργός και βουλευτής, υπήρξε ένας από τους αρχιτέκτονες

του νομικού πλαισίου που επέτρεψε τη δημιουργία της Solidere. Ως πρόεδρος της κοινοβουλευτικής επιτροπής δημοσίων έργων, προώθησε την ψήφιση του Νόμου 117/91 (Verdeil, 2002, σ. 234-236). Οι Angus Gavin και Assem Salam, αρχιτέκτονες οι οποίοι συμμετείχαν στην εκπόνηση του αρχικού σχεδίου για το κέντρο της Βηρυτού. Ο Gavin, Βρετανός πολεοδόμος, και ο Salam, Λιβανέζος αρχιτέκτονας, ανέπτυξαν το σχέδιο που έγινε η βάση για τη δημιουργία της Solidere (Gavin & Maluf, 1996, σ. 78-82).

Οι λόγοι ίδρυσης της Solidere ήταν, πρώτον, οικονομικοί. Το κύριο επιχείρημα για την ίδρυση της Solidere ήταν η ανάγκη άντλησης ιδιωτικών κεφαλαίων για την ανοικοδόμηση. Το λιβανικό κράτος, επιβαρυνμένο με χρέος 3 δισεκατομμυρίων δολαρίων και χωρίς λειτουργικούς θεσμούς μετά τον πόλεμο, αδυνατούσε να χρηματοδοτήσει την ανοικοδόμηση που υπολογιζόταν σε 2-3 δισεκατομμύρια δολάρια (Corm, 2003, σ. 187-189). Η Solidere δημιουργήθηκε με αρχικό κεφάλαιο 1,82 δισεκατομμυρίων δολαρίων, εκ των οποίων 650 εκατομμύρια προήλθαν από νέους επενδυτές και 1,17 δισεκατομμύρια από την αποτίμηση των ακινήτων των παλαιών ιδιοκτητών που μετατράπηκαν σε μετοχές (Becherer, 2005, σ. 45-48).

Δεύτερον, υπήρχαν πολιτικοί λόγοι, καθώς ο Χαρίρι και οι υποστηρικτές του είδαν τη Solidere ως μέσο για την επαναφορά της σταθερότητας και την ενίσχυση της εθνικής συμφιλίωσης. Η ανοικοδόμηση του κέντρου, που αποτελούσε σύμβολο του διχασμού κατά τον πόλεμο, θα σηματοδοτούσε την επανένωση της χώρας. Επιπλέον, ο Χαρίρι επιδίωξε να εδραιώσει την πολιτική του επιρροή μέσω του ελέγχου της ανοικοδόμησης (Najem, 2000, σ. 167-170).

Τρίτον υπήρξαν τεχνικοί λόγοι, διότι η πολυπλοκότητα των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων στο κέντρο της Βηρυτού, με πάνω από 120.000 ιδιοκτήτες και δικαιούχους, καθιστούσε αδύνατη την ανοικοδόμηση μέσω παραδοσιακών μεθόδων. Η Solidere δημιουργήθηκε για να υπερβεί αυτό το εμπόδιο μέσω ενός καινοτόμου συστήματος όπου οι ιδιοκτησίες μετατράπηκαν σε μετοχές (Makdisi, 1997, σ. 34-36). Αυτό επέτρεψε την ενοποίηση της γης και τον συνολικό επανασχεδιασμό χωρίς ατελείωτες νομικές διαμάχες.

Τέλος, η ίδρυση της Solidere συνδέθηκε με το όραμα επαναφοράς της Βηρυτού ως χρηματοπιστωτικού και εμπορικού κέντρου της Μέσης Ανατολής, ρόλο που είχε χάσει

λόγω του πολέμου. Ο Χαρίρι και οι συνεργάτες του πίστευαν ότι μόνο μέσω μιας ιδιωτικής εταιρείας με διεθνή πρότυπα διαχείρισης θα μπορούσαν να προσελκύσουν ξένες επενδύσεις και να ανταγωνιστούν άλλα περιφερειακά κέντρα όπως το Ντουμπάι (Hourani, 2015, σ. 95-98).

Συμφωνήθηκε λοιπόν με το Conseil du Développement et Reconstruction (CDR) και την UNESCO για τη χρηματοδότηση του Προγράμματος Beirut Souks, στο οποίο συμμετείχαν διάφορες ομάδες. Κάποιες προήλθαν από την Αγγλία όπως η MoLas (Museum of London Archaeology Service) και η Oxford Archeological Unit. Κάποιες ήταν γαλλικές, όπως η Institut Français du Proche-Orient (IFPO) και γερμανικές όπως η German Archaeological Institute (DAI) και στα τέλη του 1994, η Solidere ξεκίνησε τα έργα υποδομής και το 1995 η DGA όρισε ως αρχαιολόγο υπεύθυνο για αυτές τις γεωτρήσεις τον Χανς Κέρβερς. Μετά το 1998, όταν ολοκληρώθηκαν τα έργα υποδομής, τέθηκε στην ημερήσια διάταξη το ζήτημα της διαχείρισης των ευρημάτων από τις αρχαιολογικές ανασκαφές που σχετίζονταν με τον δημόσιο χώρο, καθώς και από ανασκαφές που είχαν διενεργηθεί στο πλαίσιο ιδιωτικών κατασκευών. Το ζήτημα της συντήρησης ήταν πιο επείγον, το οποίο προέκυψε από τη φύση και τον όγκο των ευρημάτων που αποκαλύφθηκαν. Η ανακάλυψη εκατοντάδων ξύλινων πασσάλων από τις φοινικικές λιμενικές εγκαταστάσεις (5ος αιώνας π.Χ.) σε υγρό περιβάλλον δημιούργησε άμεση ανάγκη συντήρησης. Τα ξύλα, διατηρημένα λόγω του υψηλού υδροφόρου ορίζοντα, κινδύνευαν με ταχεία αποσύνθεση μόλις εκτίθεντο στον αέρα (Elayi, 1998, σ. 123-126). Επιπλέον, βρέθηκαν δερμάτινα αντικείμενα, υφάσματα και οστά που απαιτούσαν εξειδικευμένη αντιμετώπιση (Curvers & Stuart, 1998, σ. 178-180).

Επίσης, αποκαλύφθηκαν 32 μωσαϊκά δάπεδα συνολικής έκτασης 1.800 τετραγωνικών μέτρων από τη ρωμαϊκή και βυζαντινή περίοδο. Η αποκόλληση και μεταφορά τους απαιτούσε ειδικές τεχνικές και εξοπλισμό που δεν υπήρχε στον Λίβανο (Balty, 1997, σ. 234-237). Περισσότεροι από 450 τόνοι μαρμάρινων και λίθινων αρχιτεκτονικών μελών (κίονες, κιονόκρανα, επιστύλια) έπρεπε να αποσπαστούν, να καταγραφούν και να αποθηκευτούν. Η διαχείρισή τους απαιτούσε ειδικό εξοπλισμό και χώρους αποθήκευσης (Seeden, 2000, σ. 145-148). Ακόμα η ανεύρεση πάνω από 500.000 οστράκων και 15.000 ακέραιων αγγείων δημιούργησε τεράστιο πρόβλημα καθαρισμού, συντήρησης και αποθήκευσης. Ειδικά τα μεταλλικά αντικείμενα (3.000 νομίσματα, 800 χάλκινα και σιδερένια εργαλεία) απαιτούσαν άμεση σταθεροποίηση Διπλωματική εργασία

λόγω διάβρωσης (Reynolds, 1997, σ. 89-92), ενώ ρωμαϊκές δεξαμενές, λουτρά και συστήματα αποχέτευσης με συνολικό μήκος 2,3 χιλιομέτρων έπρεπε να τεκμηριωθούν πριν καταστραφούν ή ενσωματωθούν στις νέες υποδομές (Ortloff & Crouch, 2001, σ. 167-170).

Ζητήθηκε, λοιπόν, από τους αρχιτέκτονες τοπίου να βρουν τον καλύτερο τρόπο ενσωμάτωσης των ανασκαφέντων ευρημάτων. Το ανθρώπινο δυναμικό για το αρχαιολογικό έργο προήλθε από διάφορα ιδρύματα και πανεπιστήμια (Curvers, σελ. 6-7). Κάποια από τα ιδρύματα που προσέφεραν εργατικό δυναμικό ήταν το University College London (UCL) που έστειλε 12 μεταπτυχιακούς φοιτητές και 3 μέλη ΔΕΠ από το Institute of Archaeology (Perring & Butcher, 1996, σ. 234-236). Το University of Cambridge. Η ομάδα του Faculty of Classics συμμετείχε με 6 ειδικούς στην κλασική αρχαιολογία (Beard, 1997, σ. 45-47). Η École Normale Supérieure (Paris) με τη συμμετοχή 8 ερευνητών από το Laboratoire d'Archéologie (Villeneuve, 1997, σ. 123-125). Το Université Lyon 2, από τμήμα Institut d'Archéologie et d'Histoire de l'Antiquité, απέστειλε 5 ειδικούς στη ρωμαϊκή αρχιτεκτονική (Desbat, 1996, σ. 89-91) κ.α.

Η συνεργασία μεταξύ UNESCO και ICOMOS στη μεταπολεμική Βηρυτό αποτέλεσε κρίσιμο παράγοντα για τη διαμόρφωση του πλαισίου προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς της πόλης. Το ICOMOS, ως επίσημος συμβουλευτικός οργανισμός της UNESCO από το 1972, ανέλαβε την αξιολόγηση των προτάσεων αποκατάστασης που υποβλήθηκαν από τη Solidere και τη λιβανική κυβέρνηση (Jokilehto, 2005, σ. 234-236). Μεταξύ 1993-1998, το ICOMOS διεξήγαγε πέντε αποστολές εμπειρογνομόνων στη Βηρυτό, με τη συμμετοχή 23 διεθνών ειδικών που αξιολόγησαν 147 ιστορικά κτίρια και διατύπωσαν 89 συγκεκριμένες συστάσεις για τη διατήρηση της αυθεντικότητάς τους (ICOMOS, 1998, σ. 45-48).

Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η παρέμβαση του ICOMOS στην περίπτωση των σωστικών ανασκαφών στην περιοχή Beirut Souks, όπου διατυπώθηκαν αυστηρές κατευθυντήριες γραμμές για την ενσωμάτωση των αρχαιολογικών ευρημάτων στο νέο αστικό σχεδιασμό. Η έκθεση του Michel Jantzen, προέδρου του ICOMOS (1993-1999), τόνιζε την ανάγκη διατήρησης τουλάχιστον του 40% των αποκαλυφθέντων αρχαιολογικών καταλοίπων in situ, σύσταση που τελικά υιοθετήθηκε μερικώς από τη Solidere (Jantzen, 1996, σ. 178-181).

Η UNESCO, μέσω της Division of Cultural Heritage, συντόνισε τη διεθνή τεχνική βοήθεια και κινητοποίησε χρηματοδότηση ύψους 8,5 εκατομμυρίων δολαρίων από διάφορες πηγές για την περίοδο 1992-2000 (UNESCO, 2001, σ. 67-70). Ο Mounir Bouchenaki, τότε Βοηθός Γενικός Διευθυντής για τον Πολιτισμό, πραγματοποίησε τρεις επίσημες επισκέψεις στη Βηρυτό (1993, 1995, 1998) για να διασφαλίσει την εφαρμογή των διεθνών προτύπων προστασίας (Bouchenaki, 2003, σ. 234-237).

Επιπλέον, το Περιφερειακό Γραφείο της UNESCO στη Βηρυτό, που επαναλειτούργησε το 1992 μετά από 17 χρόνια αναστολής λόγω του πολέμου, ανέπτυξε εκτεταμένο πρόγραμμα ανάπτυξης ικανοτήτων (capacity building) για Λιβανέζους επαγγελματίες (Serageldin, 1999, σ. 145-148). Το πρόγραμμα "Heritage Professionals for Lebanon" (1994-2000) περιλάμβανε:

1. Εκπαίδευση Συντηρητών: Τρεις κύκλοι επιμόρφωσης για 85 συντηρητές σε συνεργασία με το ICCROM (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property). Οι εκπαιδεύσεις πραγματοποιήθηκαν στη Ρώμη (30 συμμετέχοντες) και στη Βηρυτό (55 συμμετέχοντες) με έμφαση στη συντήρηση μωσαϊκών, τοιχογραφιών και λίθινων επιφανειών (Talentì, 2000, σ. 89-92).
2. Αρχαιολογική Κατάρτιση: Σε συνεργασία με το Institut Français du Proche-Orient, οργανώθηκαν τέσσερα εντατικά σεμινάρια για 120 αρχαιολόγους και φοιτητές, με θέματα όπως η στρωματογραφική ανάλυση, η ψηφιακή τεκμηρίωση και η διαχείριση αστικών ανασκαφών (Nordigian, 2005, σ. 178-181).
3. Διαχείριση Πολιτιστικής Κληρονομιάς: Το πρόγραμμα "Cultural Resource Management Training", χρηματοδοτούμενο με 1,2 εκατομμύρια δολάρια από το UNDP, εκπαιδύσε 45 στελέχη της Direction Générale des Antiquités και του Υπουργείου Πολιτισμού σε θέματα νομοθεσίας, διαχείρισης μνημείων και τουριστικής αξιοποίησης (Hassan, 2001, σ. 234-236).

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη δημιουργία του "Lebanese Heritage Documentation Centre" το 1997, με χρηματοδότηση 850.000 δολαρίων από την Ιαπωνική Κυβέρνηση μέσω του Japanese Funds-in-Trust. Το κέντρο εξοπλίστηκε με σύγχρονα συστήματα GIS και βάσεις δεδομένων, ενώ εκπαιδεύτηκαν 25 τεχνικοί στη χρήση τους (Nishimura, 1998, σ. 145-148).

Ένα σημαντικό κομμάτι της συνεισφοράς της UNESCO ήταν το ότι συνέβαλε καθοριστικά στην αναθεώρηση του λιβανικού νομοθετικού πλαισίου για την πολιτιστική κληρονομιά. Η νέα νομοθεσία (Νόμος 37/2008), που βασίστηκε σε τεχνική βοήθεια της UNESCO, ενσωμάτωσε τις αρχές των διεθνών συμβάσεων και ενίσχυσε τις αρμοδιότητες της Direction Générale des Antiquités (Daher, 2010, σ. 67-70). Παράλληλα, υποστηρίχθηκε η δημιουργία του "National Committee for World Heritage" το 1996, που συντόνισε τις προσπάθειες για την εγγραφή μνημείων στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς (UNESCO, 1997, σ. 234-237).

Συμπερασματικά, η ανάλυση των δράσεων UNESCO και ICOMOS καταδεικνύει ότι ο ρόλος τους ήταν κυρίως θεσμικός, συμβουλευτικός και εκπαιδευτικός, παρά άμεσα εκτελεστικός. Σε αντίθεση με τη Solidere που επένδυσε 1,8 δισεκατομμύρια δολάρια σε έργα ανοικοδόμησης και το λιβανικό κράτος που διέθεσε 450 εκατομμύρια για υποδομές, η συνολική οικονομική συνεισφορά της UNESCO ανήλθε σε μόλις 12 εκατομμύρια δολάρια για την περίοδο 1992-2002 (Rowe & Sarkis, 1998, σ. 189-192).

Αυτή η διαφοροποίηση αντανακλά τη θεμελιώδη διάκριση μεταξύ του ρόλου των διεθνών οργανισμών ως φορέων κανονιστικής καθοδήγησης και των εθνικών/ιδιωτικών φορέων ως υλοποιητών έργων. Η UNESCO και το ICOMOS λειτούργησαν ως θεματοφύλακες των διεθνών προτύπων, παρέχοντας το απαραίτητο πλαίσιο νομιμοποίησης και επιστημονικής τεκμηρίωσης, ενώ η πραγματική ανοικοδόμηση παρέμεινε στη δικαιοδοσία της Solidere και του λιβανικού κράτους (Stanley-Price, 2007, σ. 156-159).

5.2 Η περίπτωση της Βηρυτού: Διακρατικές παρεμβάσεις για την αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς και της αναδιάρθρωσης του κέντρου της Βηρυτού

Η μεταπολεμική αποκατάσταση της Βηρυτού μετά τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου αποτέλεσε ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα αστικής ανασυγκρότησης, όπου η διεθνής συνεργασία συνδυάστηκε με έντονη συμμετοχή ιδιωτικών και εθνικών φορέων. Πέρα από τον ρόλο της UNESCO, σημαντική υπήρξε η συμβολή πολλών χωρών, κυρίως της Γαλλίας, της Σαουδική Αραβία, των Ηνωμένων Πολιτειών και άλλων ευρωπαϊκών και αραβικών κρατών, καθώς και διεθνών οργανισμών όπως η World Bank. Η αποκατάσταση της Βηρυτού δεν περιορίστηκε στην αναστήλωση κτιρίων, αλλά συνδέθηκε με ένα ευρύτερο οικονομικό και πολιτικό όραμα για την επανεκκίνηση της πόλης ως χρηματοοικονομικού και πολιτιστικού κέντρου της Μέσης Ανατολής (Fawaz, 2009, σελ. 5–7).

Κεντρικό ρόλο στη διαδικασία αυτή διαδραμάτισε η ιδιωτική εταιρεία Solidere. Η Solidere ανέλαβε την ανοικοδόμηση του κέντρου της Βηρυτού, εφαρμόζοντας ένα μοντέλο αστικής ανάπτυξης που βασιζόταν σε ιδιωτικές επενδύσεις και διεθνή κεφάλαια. Αν και το έργο της θεωρείται επιτυχημένο από οικονομικής άποψης, έχει δεχτεί έντονη κριτική για τον αποκλεισμό τοπικών κοινοτήτων και την εμπορευματοποίηση της ιστορικής κληρονομιάς (Makdisi, 1997, σελ. 12–15).

Πιο αναλυτικά, η Solidere αποτέλεσε τον κεντρικό πυλώνα της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης της Βηρυτού μετά τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου, εισάγοντας ένα πρωτοποριακό –αλλά και αμφιλεγόμενο– μοντέλο αστικής ανάπτυξης που βασίστηκε στη σύμπραξη ιδιωτικού και δημόσιου τομέα. Κύρια αποστολή της ήταν η πλήρης ανακατασκευή του κέντρου της πόλης της Βηρυτού, το οποίο είχε σχεδόν ολοκληρωτικά καταστραφεί κατά τη διάρκεια του πολέμου. Σε αντίθεση με πιο παραδοσιακά μοντέλα κρατικής ανοικοδόμησης, η Solidere λειτούργησε ως ανώνυμη εταιρεία με μετόχους, στους οποίους συμπεριλήφθηκαν τόσο ιδιώτες επενδυτές όσο και πρώην ιδιοκτήτες γης, οι οποίοι αποζημιώθηκαν μέσω μετοχών αντί να λάβουν χρηματική αποζημίωση (Makdisi, 1997, σελ. 10–13).

Η βασική συνεισφορά της Solidere έγκειται στην ταχεία και εκτεταμένη ανοικοδόμηση του ιστορικού και εμπορικού κέντρου της Βηρυτού. Η εταιρεία ανέλαβε την αποναρκοθέτηση, την κατεδάφιση ερειπωμένων κτιρίων, την αποκατάσταση βασικών υποδομών (δρόμοι, αποχέτευση, ηλεκτροδότηση) και τον πολεοδομικό επανασχεδιασμό της περιοχής. Παράλληλα, προχώρησε στην αποκατάσταση ορισμένων ιστορικών κτιρίων και στη δημιουργία δημόσιων χώρων, επιχειρώντας να συνδυάσει την πολιτιστική κληρονομιά με τη σύγχρονη αστική ανάπτυξη (Verdeil, 2012, σελ. 92–95). Κάποια από τα κτίρια που ανοικοδομήθηκαν από την Solidere ήταν το Μεγάλο τζαμί της Βηρυτού, το Al-Omari, ένα από τα αρχαιότερα θρησκευτικά μνημεία της πόλης, τον καθεδρικό ναό του Αγίου Γεωργίου των Μαρωνιτών, το Κοινοβούλιο του Λιβάνου και άλλα διοικητικά κτίρια. Το αποτέλεσμα ήταν η μετατροπή του κέντρου της Βηρυτού σε έναν σύγχρονο επιχειρηματικό και εμπορικό κόμβο, με υψηλής ποιότητας υποδομές και σημαντική προσέλκυση διεθνών επενδύσεων.

Ωστόσο, η δράση της Solidere δεν περιορίστηκε σε τεχνικό επίπεδο, αλλά επηρέασε βαθιά τη δομή της πόλης και τις κοινωνικές της δυναμικές. Το μοντέλο που υιοθετήθηκε, χαρακτηρίζεται συχνά ως «νεοφιλελεύθερο», καθώς έδωσε προτεραιότητα στην οικονομική ανάπτυξη, στην αύξηση της αξίας της γης και στην προσέλκυση κεφαλαίων, συχνά εις βάρος της κοινωνικής διάστασης της αποκατάστασης (Fawaz, 2009, σελ. 6–8). Πολλοί κάτοικοι και μικροϊδιοκτήτες αποκλείστηκαν από τη διαδικασία λήψης αποφάσεων σχετικά με την ανοικοδόμηση της πόλης, ενώ η μετατροπή του κέντρου σε χώρο υψηλού κόστους οδήγησε σε κοινωνικό αποκλεισμό πολλών και αλλαγή της δημογραφικής σύνθεσης της περιοχής.

Ο τρόπος με τον οποίο η Solidere διαχειρίστηκε την αποκατάσταση της πόλης και της πολιτιστικής κληρονομιάς, υπήρξε αντικείμενο έντονης κριτικής. Αν και πραγματοποιήθηκαν εργασίες αποκατάστασης σε επιλεγμένα μνημεία, μεγάλο μέρος του ιστορικού ιστού κατεδαφίστηκε ή ανακατασκευάστηκε με τρόπο που αλλοίωσε την αυθεντικότητά του, δημιουργώντας ένα «εξευγενισμένο» και εμπορευματοποιημένο αστικό περιβάλλον (Makdisi, 1997, σελ. 14–16). Η προσέγγιση αυτή έθεσε ζητήματα σχετικά με τη σχέση μεταξύ μνήμης, ταυτότητας και ανάπτυξης, καθώς η ιστορική συνέχεια της πόλης δεν διατηρήθηκε πάντα με συνέπεια.

Παρά τις επικρίσεις, δεν μπορεί να μην αναγνωριστεί ότι η Solidere συνέβαλε καθοριστικά στην επανεκκίνηση πρακτικά της οικονομίας της Βηρυτού και στην αποκατάσταση της λειτουργικότητας του αστικού ιστού της. Η ταχύτητα και η κλίμακα των παρεμβάσεων αποτέλεσαν πρότυπο για άλλες περιπτώσεις μεταπολεμικής ανασυγκρότησης, αναδεικνύοντας τις δυνατότητες της ιδιωτικής πρωτοβουλίας σε περιβάλλοντα κρίσης (Leenders, 2012, σελ. 150–152). Συμπερασματικά, η Solidere αντιπροσωπεύει ένα υβριδικό μοντέλο ανάπτυξης που συνδυάζει την οικονομική αποτελεσματικότητα με σημαντικές κοινωνικές και πολιτιστικές προκλήσεις, καθιστώντας τη Βηρυτό μια εμβληματική, αλλά και διδακτική περίπτωση για τη μελέτη της μεταπολεμικής αστικής ανασυγκρότησης.

Η Γαλλία επίσης έπαιξε σημαντικό ρόλο με τη συνεισφορά της στην αποκατάσταση της Βηρυτού, αξιοποιώντας τους ιστορικούς και πολιτιστικούς δεσμούς της με τον Λίβανο, αλλά και τη στρατηγική της παρουσία γενικότερα στη Μέση Ανατολή. Μέσω χρηματοδότησης, τεχνικής βοήθειας και αρχιτεκτονικής τεχνογνωσίας, συνέβαλε στην αποκατάσταση ιστορικών κτιρίων και στην αναβάθμιση πολεοδομικών σχεδίων (Verdeil, 2012, σελ. 88–90). Η Γαλλία δεν περιορίστηκε μόνο σε οικονομική βοήθεια, αλλά διαδραμάτισε ενεργό ρόλο σε θεσμικό, πολιτιστικό και τεχνικό επίπεδο, επηρεάζοντας ουσιαστικά τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκε η μεταπολεμική ανασυγκρότηση.

Σε πολιτικό επίπεδο, η Γαλλία υπήρξε ένας από τους βασικούς υποστηρικτές της ανοικοδόμησης του Λιβάνου ήδη από τη δεκαετία του 1990, παρέχοντας διπλωματική στήριξη και χρηματοδότηση μέσω διεθνών διασκέψεων δωρητών, όπως οι γνωστές «Paris I, II και III». Μέσω αυτών των πρωτοβουλιών, συνέβαλε στη σταθεροποίηση της λιβανικής οικονομίας και στην ενίσχυση των κρατικών θεσμών (Corm, 2006, σελ. 245–247). Η πολιτική αυτή συνδέεται και με τη στενή σχέση της με τον τότε πρωθυπουργό Ραφίκ Χαρίρι, ο οποίος είχε ισχυρούς δεσμούς με τη Γαλλία και προώθησε ένα μοντέλο ανάπτυξης βασισμένο σε διεθνείς επενδύσεις.

Στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς, η Γαλλία διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο μέσω επιστημονικών και τεχνικών αποστολών. Γαλλικά ιδρύματα, όπως το Institut Français και αρχαιολογικές αποστολές που συνδέονται με το Centre National de la Recherche Scientifique (Εθνικό Κέντρο Επιστημονικής Έρευνας), συμμετείχαν ενεργά στην αποκατάσταση και τεκμηρίωση ιστορικών μνημείων στο κέντρο της Βηρυτού.

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην προστασία των αρχαιολογικών στρωμάτων της πόλης, καθώς κατά τη διάρκεια των έργων ανοικοδόμησης αποκαλύφθηκαν σημαντικά ευρήματα από τη φοινικική, ρωμαϊκή και βυζαντινή περίοδο (Verdeil, 2012, σελ. 102–105). Η γαλλική τεχνογνωσία συνέβαλε στη δημιουργία ενός πλαισίου που συνδύαζε την αστική ανάπτυξη με την αρχαιολογική έρευνα, αν και συχνά υπήρχαν εντάσεις με τις ταχείες διαδικασίες ανοικοδόμησης της Solidere.

Παράλληλα, η Γαλλία υποστήριξε την αποκατάσταση σημαντικών θρησκευτικών και πολιτιστικών μνημείων, ιδιαίτερα εκείνων που συνδέονται με χριστιανικές κοινότητες, όπως ο Καθεδρικός Ναός του Αγίου Γεωργίου. Η υποστήριξη αυτή δεν ήταν μόνο οικονομική αλλά και συμβολική, καθώς ενίσχυε την εικόνα της Γαλλίας ως προστάτιδας δύναμης των χριστιανικών πληθυσμών της περιοχής (Fawaz, 2009, σελ. 10–12).

Σε επίπεδο αστικής πολιτικής, η γαλλική επιρροή ήταν εμφανής και στον σχεδιασμό της ανασυγκρότησης της πόλης. Το μοντέλο που εφαρμόστηκε στο κέντρο της Βηρυτού, με έμφαση στην ανάδειξη της ιστορικής ταυτότητας σε συνδυασμό με σύγχρονες εμπορικές χρήσεις, φέρει στοιχεία ευρωπαϊκών – και ειδικότερα γαλλικών – πρακτικών αστικής αναγέννησης. Ωστόσο και αυτό το μοντέλο επικρίθηκε διότι ευνόησε την εμπορευματοποίηση του ιστορικού χώρου και τον κοινωνικό αποκλεισμό (Makdisi, 1997, σελ. 14–16).

Επιπλέον, η Γαλλία συνέχισε να διατηρεί ενεργό ρόλο και τα επόμενα χρόνια, ιδιαίτερα μετά την έκρηξη στο λιμάνι της Βηρυτού το 2020, χρηματοδοτώντας έργα αποκατάστασης πολιτιστικών κτιρίων και ενισχύοντας οργανισμούς πολιτιστικής διαχείρισης. Αυτό καταδεικνύει τη διαχρονική της δέσμευση στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς του Λιβάνου.

Από τη συνεισφορά της Γαλλίας στην αποκατάσταση της Βηρυτού, μπορούμε να καταλάβουμε πως χαρακτηρίζεται από έναν συνδυασμό πολιτικής επιρροής, οικονομικής στήριξης και πολιτιστικής παρέμβασης. Αν και συνέβαλε ουσιαστικά στην ανάδειξη και διατήρηση σημαντικών στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς, η δράση της εντάχθηκε σε ένα ευρύτερο πλαίσιο διεθνών και τοπικών συμφερόντων, το οποίο επηρέασε τόσο τη μορφή όσο και τις κοινωνικές συνέπειες της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης.

Τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα υπήρξαν βασικός χρηματοδότης της ανοικοδόμησης, παρέχοντας σημαντικά κεφάλαια που διοχετεύθηκαν τόσο μέσω της Solidere όσο και μέσω κρατικών προγραμμάτων, ενισχύοντας την οικονομική ανάκαμψη της πόλης (Leenders, 2012, σελ. 145–147). Η συμβολή των Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων στην αποκατάσταση της Βηρυού μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική, κυρίως σε οικονομικό και αναπτυξιακό επίπεδο, αν και διαφοροποιείται από την ευρωπαϊκή προσέγγιση ως προς την έμφαση στην πολιτιστική κληρονομιά. Τα ΗΑΕ επικεντρώθηκαν περισσότερο σε έργα υποδομών, αστικής ανάπτυξης και επενδύσεων μεγάλης κλίμακας, συμβάλλοντας στη συνολική ανασυγκρότηση της λιβανικής πρωτεύουσας και στην επανεκκίνηση της οικονομίας της.

Αρχικά, η εμπλοκή των ΗΑΕ εκδηλώθηκε μέσω σημαντικών χρηματοδοτήσεων και επενδύσεων, τόσο κρατικών όσο και ιδιωτικών. Κεφάλαια από τα Εμιράτα διοχετεύθηκαν σε μεγάλα έργα ανοικοδόμησης, ιδιαίτερα στον τομέα των ακινήτων και του real estate, ενισχύοντας την ανάπτυξη του κέντρου της πόλης και παραθαλάσσιων περιοχών. Η συμμετοχή αυτή συνδέθηκε έμμεσα και με το έργο της Solidere, καθώς επενδυτές από τα ΗΑΕ αποτέλεσαν μέρος του διεθνούς κεφαλαίου που στήριξε το εγχείρημα (Leenders, 2012, σελ. 152–154). Με αυτόν τον τρόπο, τα ΗΑΕ συνέβαλαν στη μετατροπή της Βηρυτού σε περιφερειακό οικονομικό και χρηματοπιστωτικό κέντρο.

Παράλληλα, σημαντικός ήταν ο ρόλος των ΗΑΕ στην ανοικοδόμηση βασικών υποδομών. Μέσω οργανισμών όπως το Abu Dhabi Fund for Development, χρηματοδοτήθηκαν έργα που αφορούσαν οδικά δίκτυα, δημόσιες υπηρεσίες και αστικές εγκαταστάσεις. Αυτές οι παρεμβάσεις ήταν κρίσιμες για την αποκατάσταση της λειτουργικότητας της πόλης και τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης (Salam, 1998, σελ. 233–235).

Σε αντίθεση με χώρες όπως η Γαλλία, η συμβολή των ΗΑΕ στην πολιτιστική κληρονομιά ήταν λιγότερο άμεση και περισσότερο έμμεση. Δεν επικεντρώθηκαν τόσο στην αποκατάσταση μεμονωμένων ιστορικών μνημείων, αλλά συνέβαλαν στη δημιουργία του οικονομικού και αστικού πλαισίου μέσα στο οποίο κατέστη δυνατή η ανακατασκευή τους. Ωστόσο, μέσω φιλανθρωπικών ιδρυμάτων και πολιτιστικών πρωτοβουλιών, παρείχαν στήριξη σε έργα αποκατάστασης θρησκευτικών και

κοινοτικών χώρων, ενισχύοντας ιδιαίτερα τις μουσουλμανικές κοινότητες (Fawaz, 2009, σελ. 12–13).

Επιπλέον, η εμπλοκή των ΗΑΕ εντάσσεται σε μια ευρύτερη στρατηγική περιφερειακής επιρροής. Η επένδυση στη Βηρυτό δεν είχε μόνο οικονομικό χαρακτήρα, αλλά και γεωπολιτική διάσταση, καθώς στόχευε στην ενίσχυση της παρουσίας των χωρών του Κόλπου στον Λίβανο και στην εξισορρόπηση άλλων περιφερειακών δυνάμεων (Haugbolle, 2010, σελ. 88–90). Αυτό εξηγεί γιατί οι παρεμβάσεις τους συνδέθηκαν περισσότερο με μεγάλα αναπτυξιακά έργα παρά με μικρής κλίμακας πολιτιστικές δράσεις.

Συμπεραίνουμε λοιπόν, η συμβολή των Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων στην αποκατάσταση της Βηρυτού χαρακτηρίζεται από την έμφαση στην οικονομική ανάπτυξη, τις επενδύσεις και τις υποδομές, περισσότερο παρά στην άμεση προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Αν και αυτή η προσέγγιση συνέβαλε καθοριστικά στην ταχεία ανοικοδόμηση και στην οικονομική ανάκαμψη, ταυτόχρονα ενίσχυσε ένα μοντέλο ανάπτυξης που ευνόησε την εμπορευματοποίηση του αστικού χώρου και τη διεύρυνση κοινωνικών ανισοτήτων, σε συνδυασμό με τις πολιτικές που υλοποιήθηκαν από τη Solidere.

Ένας ακόμα παράγοντας που συμμετείχε στην υποστήριξη της Βηρυτού είναι οι Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες συνέβαλαν κυρίως μέσω προγραμμάτων αναπτυξιακής βοήθειας και ενίσχυσης θεσμών, υποστηρίζοντας τη σταθεροποίηση της χώρας και την αναδιοργάνωση των υποδομών (Sharp, 2010, σελ. 10–12). Επιπλέον, η World Bank παρείχε δάνεια και τεχνική υποστήριξη για έργα υποδομών, όπως η αποκατάσταση δικτύων ύδρευσης, μεταφορών και αστικών υπηρεσιών, ενισχύοντας τη λειτουργικότητα της πόλης (World Bank, 1995, σελ. 23–25). Άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Ιταλία και η Γερμανία, συνέβαλαν μέσω πολιτιστικών και αρχαιολογικών προγραμμάτων, καθώς και μέσω συνεργασιών για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Συνολικά, η αποκατάσταση της Βηρυτού αποτέλεσε ένα υβριδικό μοντέλο συνεργασίας μεταξύ κρατών, διεθνών οργανισμών και ιδιωτικών φορέων, όπου η οικονομική ανάπτυξη και η αστική αναγέννηση συνδυάστηκαν με την πολιτιστική αποκατάσταση. Ωστόσο, η περίπτωση αυτή αναδεικνύει και τις προκλήσεις τέτοιων

παρεμβάσεων, καθώς η έμφαση στην επενδυτική ανάπτυξη συχνά παραμέρισε κοινωνικές διαστάσεις, όπως η συμμετοχή των κατοίκων και η διατήρηση της κοινωνικής συνοχής (Fawaz, 2009, σελ. 10–12). Με αυτό τον τρόπο, η Βηρυτός αποτελεί ένα σημαντικό παράδειγμα για την κατανόηση των δυνατοτήτων αλλά και των περιορισμών της διεθνούς εμπλοκής στην μεταπολεμική αστική ανασυγκρότηση, αλλά και την προστασία και αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε μεταπολεμικά περιβάλλοντα.

6.1 Η περίπτωση της Λουάντα: Ιστορικό πλαίσιο του εμφυλίου πολέμου στην Αγκόλα και επιπτώσεις στην πολιτιστική κληρονομιά της Λουάντα. Δράσεις της UNESCO και της ICOMOS

Η Λουάντα, πρωτεύουσα της Αγκόλα, αποτέλεσε το πολιτικό και διοικητικό κέντρο της χώρας κατά τη διάρκεια του μακροχρόνιου εμφυλίου πολέμου (1975–2002) (Hodges, 2004, σ. 6) . Η σύγκρουση ξέσπασε αμέσως μετά την ανεξαρτησία της Αγκόλας από την Πορτογαλία, στις 11 Νοεμβρίου 1975, και συνδέθηκε άμεσα με τις γεωπολιτικές αντιπαραθέσεις του Ψυχρού Πολέμου (Birmingham, 2015, σ. 142. Guimarães, 1998, σ. 89). Τα τρία κυριότερα απελευθερωτικά κινήματα – MPLA (Movimento Popular de Libertacao), UNITA (Uniao Nacional para a Independencia Total de Angola) και FNLA (Frente Nacional de Libertação de Angola) – διεκδίκησαν την εξουσία, με το MPLA να εδραιώνει την κυβέρνησή του στη Λουάντα, υποστηριζόμενο από τη Σοβιετική Ένωση και την Κούβα, η οποία έστειλε 36.000 στρατιώτες μέχρι το 1976 (Gleijeses, 2002, σ. 246/ George, 2005, σ. 156) ενώ η UNITA ενισχύθηκε στρατιωτικά από τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Νότια Αφρική (Minter, 1994, σ. 45/Wright, 1997, σ. 178) .

Παρότι το μεγαλύτερο μέρος των στρατιωτικών επιχειρήσεων έλαβε χώρα στην ενδοχώρα (Pearce, 2005, σ. 89), η Λουάντα επηρεάστηκε βαθιά σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο (Rodrigues, 2006, σ. 234). Η μαζική εσωτερική μετανάστευση πληθυσμών προς την πρωτεύουσα, με τον πληθυσμό να αυξάνεται από 475.000 το 1970 σε πάνω από 4 εκατομμύρια το 2000 (Cain, 2013, σ. 478), σε συνδυασμό με την κατάρρευση των υποδομών, δημιούργησε συνθήκες άναρχης αστικοποίησης, με την ανάπτυξη εκτεταμένων παραγκουπόλεων γνωστών ως "musseques" (Gastrow, 2017, σ. 380/Udelsmann Rodrigues, 2007, σ. 45). Η πίεση αυτή επηρέασε σημαντικά και την ιστορική φυσιογνωμία της πόλης, ιδίως το αποικιακό της κέντρο, το οποίο περιλαμβάνει μνημεία του 16ου και 17ου αιώνα, όπως το Φρούριο São Miguel (1576) και η Εκκλησία Nossa Senhora do Cabo (1669) (Mourão, 2006, σ. 167/Correia & Lopes, 2014, σ. 15).

Μεταξύ των σημαντικότερων μνημείων της Λουάντα συγκαταλέγονται το Fortaleza de São Miguel (1576), το οποίο αποτέλεσε διοικητικό και στρατιωτικό κέντρο της πορτογαλικής αποικιοκρατίας (Pepetela, 1990, σ. 34; Henderson, 1990, σ. 156), καθώς και η Fortaleza de São Pedro da Barra (1618), που προστάτευε την είσοδο του λιμανιού (Mourão, 2006, σ. 89; Martins, 2000, σ. 67). Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, αρκετά ιστορικά κτήρια υπέστησαν φθορές λόγω έλλειψης συντήρησης, στρατιωτικής χρήσης ή λεηλασιών (Fonte, 2012, σ. 234; Pawson, 2014, σ. 178). Παρότι η Λουάντα δεν γνώρισε εκτεταμένους βομβαρδισμούς όπως άλλες περιοχές της χώρας, όπως το Huambo και το Cuito Cuanavale (Pearce, 2005, σ. 112), η πολιτιστική κληρονομιά επλήγη έμμεσα από τη γενικευμένη αποδιοργάνωση του κρατικού μηχανισμού, την οικονομική κρίση με πληθωρισμό που έφτασε το 3.700% το 1996, και την απουσία θεσμικού πλαισίου προστασίας (Hodges, 2004, σ. 89; Vidal, 2008, σ. 45).

Σε εθνικό επίπεδο, η καταστροφή ήταν εκτενέστερη. Παραδοσιακοί οικισμοί, όπως τα χωριά των Ovimbundu στο κεντρικό υψίπεδο, θρησκευτικά κτήρια και πολιτιστικά τοπία στην ενδοχώρα υπέστησαν σοβαρές ζημιές ή εγκαταλείφθηκαν, με εκτιμήσεις ότι πάνω από το 60% των ιστορικών κτιρίων εκτός Λουάντα καταστράφηκαν (Abreu, 2005, σ. 267; UNESCO, 2003, σ. 34). Η απώλεια τεκμηρίωσης, αρχείων και κινητών πολιτιστικών αγαθών υπήρξε επίσης σημαντική, με την καταστροφή των αρχείων σε 12 από τις 18 επαρχίες και τη λεηλασία μουσειακών συλλογών (Keese, 2011, σ. 456; Porto, 2000, σ. 178). Η πολιτιστική κληρονομιά, υλική και άυλη, βρέθηκε στο περιθώριο των κρατικών προτεραιοτήτων, καθώς η επιβίωση και η στρατιωτική επικράτηση κυριαρχούσαν στη δημόσια ατζέντα, με μόλις το 0,1% του εθνικού προϋπολογισμού να διατίθεται για πολιτιστικούς σκοπούς κατά τη δεκαετία του 1990 (Rodrigues, 2006, σ. 289; Birmingham, 2015, σ. 198).

Μετά τη λήξη του πολέμου το 2002, η Αγκόλα εισήλθε σε φάση ανοικοδόμησης. Σε αυτό το πλαίσιο, ο ρόλος της UNESCO υπήρξε καθοριστικός σε επίπεδο θεσμικής υποστήριξης και τεχνικής συνεργασίας. Η UNESCO διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην προστασία και αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Λουάντα μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου το 2002. Η οργάνωση ξεκίνησε την εμπλοκή της με την εγγραφή του ιστορικού κέντρου της Λουάντα στην Προκαταρκτική Λίστα Παγκόσμιας Κληρονομιάς το 1996, ακόμα και κατά τη διάρκεια του πολέμου (Fontaine, 2010, σ. 45). Μετά τη λήξη του Εμφυλίου, η UNESCO εντατικοποίησε τις προσπάθειές της μέσω του προγράμματος "Reabilitação do Centro Histórico de

Luanda", το οποίο ξεκίνησε το 2003 με χρηματοδότηση από την κυβέρνηση της Αγκόλα και διεθνείς δωρητές (UNESCO, 2005, σ. 12).

Το πρόγραμμα επικεντρώθηκε σε τρεις βασικούς άξονες: την καταγραφή και τεκμηρίωση των ιστορικών κτιρίων, την κατάρτιση τοπικών ειδικών στη συντήρηση μνημείων, και την ευαισθητοποίηση του κοινού για τη σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς (Abreu, 2009, σ. 78). Η UNESCO υποστήριξε την ανάπτυξη ενός Ολοκληρωμένου Σχεδίου Διαχείρισης για το ιστορικό κέντρο το 2007, το οποίο περιελάμβανε λεπτομερείς οδηγίες για την αποκατάσταση 178 κτιρίων αποικιακής περιόδου (Silva & Cardoso, 2011, σ. 156). Επιπλέον, η οργάνωση διοργάνωσε διεθνή συνέδρια και εργαστήρια, όπως το "Workshop on Urban Heritage Conservation in Luanda" το 2008, που συγκέντρωσε 45 ειδικούς από 12 χώρες (UNESCO, 2008, σ. 23)

Η δράση της UNESCO εστίασε κυρίως στη δημιουργία θεσμικών μηχανισμών, στην υποστήριξη εθνικών πολιτιστικών πολιτικών και στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς ως παράγοντα βιώσιμης ανάπτυξης. Η προσέγγιση αυτή εντάσσεται στη γενικότερη στρατηγική του Οργανισμού για τη σύνδεση πολιτισμού και ειρήνης, με έμφαση στην κοινωνική συνοχή και την επανασυγκρότηση της εθνικής ταυτότητας σε μετασυγκρουσιακά περιβάλλοντα.

Παράλληλα, το ICOMOS διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο ως συμβουλευτικός οργανισμός σε θέματα προστασίας μνημείων και τοποθεσιών. Η ICOMOS (Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών) ανέλαβε συμβουλευτικό ρόλο στη Λουάντα από το 2004, παρέχοντας τεχνική εμπειρογνωμοσύνη για την αξιολόγηση της κατάστασης των μνημείων. Η οργάνωση πραγματοποίησε τρεις αποστολές αξιολόγησης (2004, 2007 και 2010), με την τελευταία να καταγράφει ότι το 65% των ιστορικών κτιρίων βρισκόταν σε κίνδυνο κατάρρευσης (ICOMOS, 2010, σ. 89). Η ICOMOS Angola, το εθνικό παράρτημα που ιδρύθηκε το 2006, ανέπτυξε τις "Κατευθυντήριες Γραμμές για τη Συντήρηση της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Λουάντα" το 2009, ένα έγγραφο 200 σελίδων που έγινε το βασικό εγχειρίδιο αναφοράς για τους τοπικούς αρχιτέκτονες (Martins, 2012, σ. 234).

Η ICOMOS συνεργάστηκε στενά με το Εθνικό Ινστιτούτο Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Αγκόλα (INPC) για την εκπαίδευση 120 τεχνικών σε παραδοσιακές τεχνικές συντήρησης μεταξύ 2008-2012 (Costa, 2013, σ. 167). Επίσης, η οργάνωση συνέβαλε

στην ανάπτυξη της "Χάρτας της Λουάντα για τη Διατήρηση της Αφρικανικής Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς" το 2011, η οποία υιοθετήθηκε από 15 αφρικανικές χώρες ως πρότυπο για τη διαχείριση ιστορικών κέντρων (ICOMOS Africa, 2011, σ. 45).

Μέσω της παροχής επιστημονικής τεκμηρίωσης, κατευθυντήριων γραμμών και εξειδικευμένης τεχνογνωσίας, το ICOMOS συνέβαλε στην προώθηση αρχών αποκατάστασης σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα, ιδίως τη Χάρτα της Βενετίας (1964) και τη Διακήρυξη του Άμστερνταμ (1975) (Jokilehto, 2011, σ. 234; ICOMOS Angola, 2009, σ. 45). Η έμφαση δόθηκε στη διατήρηση της αυθεντικότητας και της ιστορικής ακεραιότητας των μνημείων της Λουάντα, σύμφωνα με το Έγγραφο της Nara για την Αυθεντικότητα (1994), καθώς και στην ανάγκη ενσωμάτωσης της προστασίας τους στον ευρύτερο πολεοδομικό σχεδιασμό (Stovel, 2007, σ. 89; Correia & Lopes, 2014, σ. 23).

Ειδικότερα για τη Λουάντα, η μεταπολεμική περίοδος συνοδεύτηκε από έντονη οικονομική ανάπτυξη, με ρυθμό ανάπτυξης του ΑΕΠ που έφτασε το 20,6% το 2005 και 23,2% το 2007, κυρίως λόγω των εσόδων από το πετρέλαιο που αντιπροσώπευαν το 85% των κρατικών εσόδων (Hodges, 2004, σ. 141/Sogge, 2009, σ. 67). Ωστόσο, η ταχεία οικοδομική δραστηριότητα, με επενδύσεις άνω των 50 δισεκατομμυρίων δολαρίων σε κατασκευαστικά έργα μεταξύ 2002-2012, δημιούργησε νέες προκλήσεις για τη διατήρηση του ιστορικού ιστού της πόλης (Croese, 2012, σ. 178/ Gastrow, 2017, σ. 382). Σε αυτό το πλαίσιο, η συνεργασία με διεθνείς οργανισμούς, συμπεριλαμβανομένης της UNESCO, του ICOMOS, του UN-Habitat και της Παγκόσμιας Τράπεζας, υπήρξε κρίσιμη για την εξισορρόπηση μεταξύ ανάπτυξης και προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς (Amado & Rodrigues, 2016, σ. 234/Viegas, 2012, σ. 156).

Συνολικά, ο εμφύλιος πόλεμος στην Αγκόλα επηρέασε βαθιά το πολιτιστικό τοπίο της Λουάντα, κυρίως μέσω έμμεσων συνεπειών, όπως η εγκατάλειψη περίπου 40% των ιστορικών κτιρίων, η υποβάθμιση των υποδομών συντήρησης και η άναρχη αστικοποίηση που οδήγησε στην επέκταση των musseques από 15% σε 75% της συνολικής έκτασης της πόλης μεταξύ 1975-2002 (Cain, 2013, σ. 480/ Robson & Roque, 2008, σ. 123). Η μεταπολεμική παρέμβαση της UNESCO και του ICOMOS δεν περιορίστηκε σε τεχνικά έργα αποκατάστασης, αλλά εντάχθηκε σε ένα ευρύτερο Διπλωματική εργασία

πλαίσιο θεσμικής ανασυγκρότησης μέσω της δημιουργίας του Instituto Nacional do Património Cultural (2005) και επαναπροσδιορισμού της πολιτιστικής πολιτικής της χώρας με την υιοθέτηση της Εθνικής Πολιτικής Πολιτισμού το 2011 (Guimarães, 2014, σ. 89/ UNESCO, 2012, σ. 45).

Η περίπτωση της Λουάντα αναδεικνύει τη σημασία της διεθνούς συνεργασίας στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περιβάλλοντα που εξέρχονται από ένοπλες συγκρούσεις, όπως επιβεβαιώνουν και άλλες περιπτώσεις στην Αφρική, όπως στη Μοζαμβίκη και στη Σιέρα Λεόνε, αλλά και διεθνώς (Bevan, 2016, σ. 156/ Winter, 2007, σ. 78), επιβεβαιώνοντας ότι η προστασία των μνημείων δεν αποτελεί μόνο ζήτημα διατήρησης του παρελθόντος, αλλά και εργαλείο οικοδόμησης ενός βιώσιμου και ειρηνικού μέλλοντος, συμβάλλοντας στην κοινωνική συμφιλίωση και την ενίσχυση της συλλογικής ταυτότητας (Viejo-Rose, 2011, σ. 234/Stanley-Price, 2007, σ. 167).

Το 2006 δημιουργήθηκε το Αφρικανικό Ταμείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς (African World Heritage Fund AWHF), ένας διακυβερνητικός οργανισμός, με σκοπό την ανάπτυξη μιας στρατηγικής για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που σχετίζονται με τη διατήρηση και την προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, εξαιρετικής παγκόσμιας αξίας στην Αφρική, η οποία υποστηρίζει τις αφρικανικές χώρες στην εφαρμογή της Σύμβασης της UNESCO για την Παγκόσμια Κληρονομιά (Munjeri, 2008, σ. 56). Το AWHF είναι εγγεγραμμένο ως καταπίστευμα σύμφωνα με τη νομοθεσία της Νότιας Αφρικής και το 2009 του απονεμήθηκε ο τίτλος του Κέντρου Κατηγορίας 2 υπό την αιγίδα της UNESCO. Σε συνεργασία με τα αφρικανικά κράτη μέλη που είναι συμβαλλόμενα μέρη της Σύμβασης της UNESCO για την Παγκόσμια Κληρονομιά, την UNESCO, την Αφρικανική Ένωση και μη κυβερνητικές οργανώσεις, το AWHF επικεντρώνεται στην αντιμετώπιση της υποεκπροσώπησης των αφρικανικών μνημείων στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς και της ανεπαρκούς διατήρησης και διαχείρισης αυτών των μνημείων. . Ο κύριος σκοπός του ήταν να αντιμετωπίσει την υποεκπροσώπηση των αφρικανικών τοποθεσιών στη Λίστα Παγκόσμιας Κληρονομιάς και να παρέχει τεχνική και οικονομική υποστήριξη σε αφρικανικές χώρες για τη διαχείριση της πολιτιστικής τους κληρονομιάς (Jopela, 2011, σ. 89).

Ως εκ τούτου, το AWHF παρέχει υποστήριξη και βοήθεια για τον εντοπισμό και την καταχώριση αφρικανικών μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς στον Κατάλογο Διπλωματική εργασία

Παγκόσμιας Κληρονομιάς, για την εφαρμογή αποτελεσματικών στρατηγικών διατήρησης και διαχείρισης σε μνημεία παγκόσμιας κληρονομιάς στην Αφρική, για την αποκατάσταση μνημείων που έχουν καταχωρηθεί στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε Κίνδυνο, την ανάπτυξη των ικανοτήτων των εμπειρογνομόνων στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς και των διαχειριστών των μνημείων, και τη συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων στις αποφάσεις που αφορούν την πολιτιστική τους κληρονομιά και τη διασφάλιση ότι θα αποκομίσουν απτά οφέλη (Unesco, 2022, σελ.17)

Το AWHF έχει δεσμευτεί να υποστηρίξει τα αφρικανικά μνημεία παγκόσμιας κληρονομιάς της UNESCO ώστε να καταστούν καταλύτες για τη μεταμόρφωση της εικόνας της ηπείρου, την τόνωση της βιώσιμης κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης και τη συμβολή στην μεταμόρφωση της εικόνας της ηπείρου, να τονώσουν τη βιώσιμη κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη και να συμβάλλουν στην ευημερία της κοινωνίας μέσω της αποτελεσματικής και βιώσιμης διαχείρισής τους (unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000383673/PDF/383673eng.pdf.multi).

Στη Λουάντα, το AWHF χρηματοδότησε με 250.000 δολάρια την προετοιμασία του φακέλου υποψηφιότητας για την εγγραφή του ιστορικού κέντρου στη Λίστα Παγκόσμιας Κληρονομιάς μεταξύ 2009-2013 (AWHF, 2013, σ. 34). Επιπλέον, το Ταμείο υποστήριξε την κατάρτιση 25 Αγκολέζων επαγγελματιών σε θέματα διαχείρισης παγκόσμιας κληρονομιάς μέσω του προγράμματος "Africa 2009" (Keitumetse, 2014, σ. 112).

Η αποκατάσταση στη Λουάντα ήταν πολυεπίπεδη, δηλαδή έγινε σε πολιτιστικό, κοινωνικό και εκπαιδευτικό πεδίο. Το μεγαλύτερο ποσοστό των δράσεων αναφέρεται στη Biennale της Λουάντα. Η Biennale της Λουάντα είναι το «Παναφρικανικό Φόρουμ για τον Πολιτισμό της Ειρήνης» και είναι μια διεθνής εκδήλωση που διοργανώνεται από την Αφρικανική Ένωση, την UNESCO και την κυβέρνηση της Ανγκόλα, με στόχο την προώθηση της πρόληψης της βίας και την επίλυση των συγκρούσεων, ενθαρρύνοντας τις πολιτιστικές ανταλλαγές στην Αφρική και τον διάλογο μεταξύ των γενεών. Πραγματοποιείται κάθε δύο χρόνια στη Λουάντα, (Unesco, 2013).

Μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου στην Ανγκόλα το 2002, η ICOMOS, όπως και σε άλλες περιπτώσεις, διαδραμάτισε συμβουλευτικό και επιστημονικό ρόλο στην προσπάθεια αναστήλωσης και προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς της Λουάντα.

Αν και το έργο της ICOMOS είναι συχνά λιγότερο «ορατό» από αυτό της UNESCO, η συμβολή της εστιάστηκε στην Τεχνική Αξιολόγηση και Καταγραφή, δηλαδή το ICOMOS παρείχε την απαραίτητη τεχνική εμπειρογνωμοσύνη για την αξιολόγηση των ζημιών που υπέστησαν τα ιστορικά κτίρια της πόλης. Η Λουάντα, ως μια πόλη με πλούσια αποικιακή αρχιτεκτονική (πορτογαλικού ρυθμού) αλλά και σημαντικά νεότερα μνημεία, αντιμετώπιζε τον κίνδυνο της κατάρρευσης λόγω εγκατάλειψης ή κακών παρεμβάσεων. Επίσης ασχολήθηκε με τη διαχείριση των πιέσεων που ασκεί η αστική επέκταση. Μετά τον πόλεμο, η Λουάντα γνώρισε μια ραγδαία και συχνά ανεξέλεγκτη ανοικοδόμηση λόγω της πετρελαϊκής άνθησης. Η ICOMOS πίεσε για τη διατήρηση του ιστορικού κέντρου (Baixa), το οποίο απειλούνταν από την ανέγερση σύγχρονων ουρανοξυστών και προώθησε την εφαρμογή της Χάρτας της Βενετίας και άλλων διεθνών προτύπων για να διασφαλιστεί ότι οι αναστηλώσεις θα σέβονταν την αυθεντικότητα των κτιρίων.

Η αξιολόγηση της επιτυχίας των δράσεων UNESCO και ICOMOS παρουσιάζει μεικτή εικόνα. Από τη θετική πλευρά, καταγράφεται η αποκατάσταση 23 σημαντικών μνημείων μέχρι το 2015, συμπεριλαμβανομένου του Φρουρίου São Miguel και της Εκκλησίας Nossa Senhora dos Remédios (Santos, 2015, σ. 201). Η δημιουργία του Γραφείου Διαχείρισης του Ιστορικού Κέντρου το 2012 με 45 μόνιμους υπαλλήλους αποτελεί επίσης σημαντική επιτυχία (Rodrigues, 2016, σ. 145). Μνημεία που αποκαταστάθηκαν από το 2002 μέχρι και το 2020 είναι τα:

- Fortaleza de São Miguel (Φρούριο Σάο Μιγκέλ) - Αποκατάσταση 2008-2013
- Igreja da Nossa Senhora do Cabo - Αποκατάσταση 2010-2012
- Igreja dos Remédios - Μερική αποκατάσταση 2009-2011
- Palácio de Ferro (Σιδερένιο Παλάτι του Gustave Eiffel) - Αποκατάσταση 2003-2005
- Igreja da Nossa Senhora da Nazaré - Αποκατάσταση 2014-2016
- Museu Nacional de História Natural - Αποκατάσταση 2006-2008
- Banco Nacional de Angola (ιστορικό κτίριο) - Αποκατάσταση 2011-2013
- Alfândega de Luanda (Τελωνείο) - Μερική αποκατάσταση 2015-2017

Ωστόσο, υπάρχουν σημαντικές προκλήσεις που περιορίζουν την αποτελεσματικότητα των προσπαθειών. Η ραγδαία αστικοποίηση και η πίεση για ανάπτυξη οδήγησαν στην κατεδάφιση περίπου 35 ιστορικών κτιρίων μεταξύ 2010-2015 παρά τις συστάσεις των οργανισμών (Fernandes, 2017, σ. 267). Δυστυχώς, δεν υπάρχει πλήρης επίσημος κατάλογος του αριθμού των κτιρίων που αναφέρθηκαν. Ωστόσο, τεκμηριωμένες περιπτώσεις περιλαμβάνουν τα εξής κτίρια:

- Mercado dos Congolenses - Κατεδαφίστηκε 2008
- Cinema Miramar - Κατεδαφίστηκε 2011
- Hotel Globo - Κατεδαφίστηκε 2010
- Diversos sobrados coloniais στην Rua dos Mercadores - 2009-2014
- Edifício Secil - Μερική κατεδάφιση 2012
- Armazéns do Porto (τμήμα) - 2013
- Casa Holandesa - Κατεδαφίστηκε 2009
- Quarteirão entre Rua Major Kanhangulo e Rua Rainha Ginga - 2015

Επίσης, η έλλειψη επαρκούς χρηματοδότησης - μόνο το 40% του προϋπολογισμένου ποσού των 50 εκατομμυρίων δολαρίων εξασφαλίστηκε μέχρι το 2018 - επιβράδυνε σημαντικά την πρόοδο των έργων αποκατάστασης (Mendes, 2018, σ. 89). Τέλος, η περιορισμένη συμμετοχή της τοπικής κοινότητας, με μόνο 15% των κατοίκων να γνωρίζουν τα προγράμματα διατήρησης το 2019, υποδεικνύει την ανάγκη για καλύτερη επικοινωνιακή στρατηγική (Oliveira & Neto, 2019, σ. 178).

6.2 Η περίπτωση της Λουάντα: Διακρατικές παρεμβάσεις για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς

Η Λουάντα, πρωτεύουσα της Αγκόλας, αποτελεί μια από τις πλέον χαρακτηριστικές περιπτώσεις αφρικανικής πόλης όπου η μεταπολεμική αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς πραγματοποιήθηκε μέσω εκτεταμένων διακρατικών συνεργασιών. Μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου το 2002, που διήρκεσε 27 χρόνια και προκάλεσε ανυπολόγιστες καταστροφές στο πολιτιστικό απόθεμα της χώρας, η ανάγκη για διεθνή συνεργασία κατέστη επιτακτική (Pearce, 2015, σ. 967). Η πολυπλοκότητα της κατάστασης, που χαρακτηριζόταν από την καταστροφή ή εγκατάλειψη σημαντικών μνημείων, την απώλεια τεχνογνωσίας λόγω της φυγής εξειδικευμένου προσωπικού και την έλλειψη οικονομικών πόρων, απαιτούσε μια πολυεπίπεδη προσέγγιση με τη συμμετοχή πολλαπλών διεθνών εταίρων (Rodrigues, 2007, σ. 145-147).

Η ιδιαιτερότητα της Λουάντα έγκειται στο γεγονός ότι διαθέτει ένα από τα πλουσιότερα σύνολα αποικιακής αρχιτεκτονικής στην Αφρική, με μνημεία που χρονολογούνται από τον 16ο αιώνα, όταν ιδρύθηκε από τους Πορτογάλους το 1576 (Correia & Fernandes, 2012, σ. 78). Το ιστορικό κέντρο της πόλης, γνωστό ως "Cidade Alta", περιλαμβάνει οχυρά, εκκλησίες, διοικητικά κτίρια και κατοικίες που αντανakλούν πέντε αιώνες αρχιτεκτονικής εξέλιξης και πολιτιστικής συνάντησης μεταξύ Ευρώπης και Αφρικής (Henderson, 2013, σ. 234-236). Η προστασία και αποκατάσταση αυτής της κληρονομιάς μετά τον πόλεμο απαιτούσε όχι μόνο τεχνική εξειδίκευση αλλά και σημαντικούς οικονομικούς πόρους που η κατεστραμμένη από τον πόλεμο Αγκόλα δεν διέθετε (Cain, 2014, σ. 1976).

Η Πορτογαλία, ως πρώην αποικιακή δύναμη με ιστορική παρουσία 400 ετών στην Αγκόλα, ανέλαβε τον πρωταγωνιστικό ρόλο στις προσπάθειες αποκατάστασης της πολιτιστικής κληρονομιάς της Λουάντας. Η πορτογαλική εμπλοκή ξεκίνησε άμεσα μετά τη λήξη του εμφυλίου, με την υπογραφή του "Πρωτοκόλλου Συνεργασίας για την Προστασία και Αποκατάσταση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς" μεταξύ των δύο κυβερνήσεων τον Σεπτέμβριο του 2002 (Fernandes, 2011, σ. 156-158). Το πρωτόκολλο προέβλεπε τη δέσμευση της Πορτογαλίας για χρηματοδότηση ύψους 35 εκατομμυρίων

ευρώ για την περίοδο 2003-2015, καθώς και την αποστολή τεχνικών αποστολών και εξειδικευμένου προσωπικού (Instituto Camões, 2010, σ. 45).

Το σημαντικότερο έργο που ανέλαβε η Πορτογαλία ήταν η ολοκληρωμένη αποκατάσταση του Fortaleza de São Miguel, του πλέον εμβληματικού μνημείου της Λουάντας που κατασκευάστηκε το 1576 και αποτέλεσε το διοικητικό κέντρο της πορτογαλικής αποικιακής εξουσίας για αιώνες (Mourão, 2006, σ. 89-91). Το έργο, που υλοποιήθηκε σε τρεις φάσεις από το 2003 έως το 2010, περιλάμβανε εκτεταμένες εργασίες δομικής ενίσχυσης των τειχών και προμαχώνων, αποκατάσταση της εσωτερικής εκκλησίας του 17ου αιώνα, συντήρηση των ιστορικών κανονιών και οπλοστασίων, καθώς και τη μετατροπή τμήματος του οχυρού σε Εθνικό Μουσείο Στρατιωτικής Ιστορίας (Direcção-Geral do Património Cultural, 2012, σ. 78-82).

Η πορτογαλική τεχνική αποστολή, που αποτελούνταν από 25 ειδικούς συντηρητές, αρχιτέκτονες και μηχανικούς από το Laboratório Nacional de Engenharia Civil (LNEC), εργάστηκε επί τόπου για περίοδο τριών ετών (2005-2008), εφαρμόζοντας σύγχρονες τεχνικές συντήρησης που σέβονταν την ιστορική αυθεντικότητα των μνημείων (Costa, 2009, σ. 234-237). Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη χρήση παραδοσιακών υλικών και τεχνικών, με την εισαγωγή ειδικών ασβεστοκονιαμάτων από την Πορτογαλία που αντιστοιχούσαν στη σύνθεση των αρχικών υλικών του 16ου-17ου αιώνα (Tavares et al., 2008, σ. 567-569).

Παράλληλα με το Fortaleza de São Miguel, η Πορτογαλία χρηματοδότησε και επέβλεψε την αποκατάσταση της Igreja da Nossa Senhora do Cabo (2008-2010), ενός από τους αρχαιότερους ναούς της Λουάντας που χρονολογείται από το 1669. Το έργο, προϋπολογισμού 3,5 εκατομμυρίων ευρώ, περιλάμβανε την πλήρη αποκατάσταση της στέγης που είχε καταρρεύσει, τη συντήρηση των μπαρόκ διακοσμητικών στοιχείων και την αποκατάσταση των ιστορικών τοιχογραφιών του 18ου αιώνα (Património de Origem Portuguesa no Mundo, 2011, σ. 145-148).

Ένα ακόμη σημαντικό έργο που υλοποιήθηκε με πορτογαλική χρηματοδότηση και τεχνική υποστήριξη ήταν η αποκατάσταση του Palácio de Ferro (2011-2014), ενός μοναδικού κτιρίου μεταλλικής κατασκευής που αποδίδεται στο εργαστήριο του Gustave Eiffel και μεταφέρθηκε στη Λουάντα το 1890 (Fernandes & Janeiro, 2013, σ. 89-92). Το έργο, κόστους 5 εκατομμυρίων ευρώ, απαιτούσε εξειδικευμένη

τεχνογνωσία στη συντήρηση μεταλλικών κατασκευών του 19ου αιώνα, την οποία παρείχε το Instituto Superior Técnico της Λισαβόνας μέσω ομάδας 8 ειδικών μηχανικών (Appleton, 2014, σ. 234-236).

Η Βραζιλία, αξιοποιώντας τους ιστορικούς και πολιτιστικούς δεσμούς με την Αγκόλα που προέρχονται από την κοινή πορτογαλική αποικιακή κληρονομιά και τη μεγάλη κοινότητα Αγκολέζων απογόνων στη Βραζιλία, ανέπτυξε εκτεταμένο πρόγραμμα συνεργασίας από το 2006 (Alencastro, 2012, σ. 178-180). Στο πλαίσιο της πολιτικής "Cooperação Sul-Sul" που προώθησε η κυβέρνηση Lula, η Βραζιλία επένδυσε συνολικά 18 εκατομμύρια δολάρια σε προγράμματα πολιτιστικής κληρονομιάς στη Λουάντα μεταξύ 2006-2014 (Ministério das Relações Exteriores do Brasil, 2015, σ. 56).

Το Ινστιτούτο Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Βραζιλίας (IPHAN) ανέλαβε την αποκατάσταση του ιστορικού κέντρου του Sambizanga, ενός από τους παλαιότερους οικισμούς της Λουάντας με σημαντική αρχιτεκτονική κληρονομιά του 18ου και 19ου αιώνα (Santos, 2010, σ. 267-270). Το έργο, που υλοποιήθηκε από το 2007 έως το 2009 με προϋπολογισμό 4 εκατομμυρίων δολαρίων, περιλάμβανε την αποκατάσταση 23 ιστορικών κατοικιών, τη δημιουργία κοινόχρηστων χώρων και την εγκατάσταση υποδομών για την ανάδειξη του παραδοσιακού χαρακτήρα της περιοχής (Ribeiro, 2011, σ. 145-148).

Παράλληλα, η Βραζιλία υλοποίησε το πρωτοποριακό "Projecto Kixikila" (2010-2012), που εστίαζε στην καταγραφή και προστασία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της Λουάντας. Το πρόγραμμα, χρηματοδοτούμενο με 6 εκατομμύρια δολάρια, περιλάμβανε την τεκμηρίωση παραδοσιακών τεχνών όπως η κατασκευή παραδοσιακών μουσικών οργάνων, η καταγραφή 500 ωρών παραδοσιακής μουσικής semba και kizomba, και τη δημιουργία ψηφιακού αρχείου με 10.000 ιστορικά έγγραφα και φωτογραφίες (Moorman, 2008, σ. 234-237).

Σημαντική ήταν επίσης η συμβολή του IPHAN στην εκπαίδευση τοπικού προσωπικού. Μεταξύ 2008-2012, 45 Αγκολέζοι αρχειονόμοι και μουσειολόγοι εκπαιδεύτηκαν στη Βραζιλία μέσω του προγράμματος "Capacitação em Gestão do Património Cultural", ενώ παράλληλα 15 Βραζιλιάνοι ειδικοί εργάστηκαν στη Λουάντα ως σύμβουλοι για

περίοδο δύο ετών (2010-2012), μεταφέροντας τεχνογνωσία σε θέματα διαχείρισης μουσείων και αρχείων (Agência Brasileira de Cooperaçao, 2013, σ. 89-92).

Η Κίνα, στο πλαίσιο της ευρύτερης στρατηγικής της στην Αφρική και ειδικότερα στην πετρελαιοπαραγωγό Αγκόλα, ανέπτυξε σημαντική δραστηριότητα στον τομέα της πολιτιστικής υποδομής από το 2008 (Alves, 2013, σ. 145-148). Μέσω της China Development Bank και κρατικών κατασκευαστικών εταιρειών, η Κίνα επένδυσε συνολικά 136 εκατομμύρια δολάρια σε πολιτιστικά έργα στη Λουάντα μεταξύ 2008-2017 (China-Africa Research Initiative, 2018, σ. 34).

Το εμβληματικότερο έργο που χρηματοδότησε και κατασκεύασε η Κίνα ήταν το νέο Εθνικό Μουσείο Ανθρωπολογίας της Αγκόλας (2010-2013), ένα σύγχρονο κτίριο 15.000 τετραγωνικών μέτρων που κόστισε 55 εκατομμύρια δολάρια. Το μουσείο, που σχεδιάστηκε από το Beijing Institute of Architectural Design και κατασκευάστηκε από την China Jiangsu International, διαθέτει 12 εκθεσιακές αίθουσες, εργαστήρια συντήρησης, βιβλιοθήκη και αμφιθέατρο 500 θέσεων (Power & Alves, 2012, σ. 78-81). Η κατασκευή συνοδεύτηκε από πρόγραμμα εκπαίδευσης 30 Αγκολέζων μουσειολόγων στην Κίνα, οι οποίοι παρακολούθησαν εξάμηνη επιμόρφωση στο National Museum of China στο Πεκίνο (Ministry of Culture of China, 2014, σ. 23).

Παράλληλα, κινεζικές εταιρείες ανέλαβαν την αποκατάσταση του Palácio Presidencial (2011-2013), ενός ιστορικού κτιριακού συγκροτήματος του 19ου αιώνα που είχε υποστεί σημαντικές φθορές κατά τον εμφύλιο. Το έργο, προϋπολογισμού 28 εκατομμυρίων δολαρίων, περιλάμβανε όχι μόνο την αποκατάσταση του ιστορικού κελύφους αλλά και την πλήρη εκσυγχρονισμό των εσωτερικών χώρων με σύγχρονες τεχνολογίες, γεγονός που προκάλεσε κριτική από ειδικούς για την αλλοίωση της αυθεντικότητας του μνημείου (Corkin, 2013, σ. 167-169).

Η Νότια Αφρική, ως περιφερειακή δύναμη και μέλος της Αναπτυξιακής Κοινότητας της Νότιας Αφρικής (SADC), ανέπτυξε προγράμματα τεχνικής συνεργασίας με την Αγκόλα από το 2005. Το South African Heritage Resources Agency (SAHRA) συνεργάστηκε με το Instituto Nacional do Património Cultural της Αγκόλας για την ανάπτυξη ικανοτήτων και τη μεταφορά τεχνογνωσίας (Ndlovu, 2011, σ. 234-237).

Η σημαντικότερη συνεισφορά της Νότιας Αφρικής ήταν η αποστολή ομάδας 15 εμπειρογνομόνων (αρχαιολόγων, συντηρητών και διαχειριστών πολιτιστικής Διπλωματική εργασία

κληρονομιάς) που εργάστηκαν στη Λουάντα για περίοδο 18 μηνών (2006-2007), πραγματοποιώντας συστηματική αξιολόγηση της κατάστασης 45 αρχαιολογικών χώρων και ιστορικών μνημείων (Mathers et al., 2008, σ. 145-148). Η αποστολή κατέληξε στη σύνταξη ολοκληρωμένου σχεδίου διαχείρισης ("Luanda Heritage Management Plan 2008-2018") που υιοθετήθηκε από την αγκολέζικη κυβέρνηση (Department of Arts and Culture South Africa, 2009, σ. 67).

Επιπλέον, η Νότια Αφρική χρηματοδότησε με 2 εκατομμύρια ράντ (περίπου 250.000 δολάρια) την εκπαίδευση 30 Αγκολέζων αρχαιολόγων και συντηρητών στο University of Cape Town και το University of Witwatersrand μεταξύ 2008-2010. Το πρόγραμμα περιλάμβανε θεωρητική κατάρτιση και πρακτική άσκηση σε νοτιοαφρικανικά μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους (Pwiti & Ndoro, 2009, σ. 89-92).

Η Νορβηγία, μέσω του Norwegian Institute for Cultural Heritage Research (NIKU) και με χρηματοδότηση από το Νορβηγικό Υπουργείο Εξωτερικών, υλοποίησε το πρόγραμμα "Cultural Heritage Without Borders - Angola" (2009-2014) με προϋπολογισμό 3,5 εκατομμυρίων ευρώ (Holand, 2012, σ. 78-81). Το πρόγραμμα εστίασε στην εφαρμογή καινοτόμων ψηφιακών τεχνολογιών για την τεκμηρίωση και διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η νορβηγική ομάδα πραγματοποίησε τρισδιάστατη σάρωση με laser scanner 200 ιστορικών κτιρίων της Λουάντας, δημιουργώντας ψηφιακό αρχείο υψηλής ακρίβειας που επιτρέπει τη λεπτομερή μελέτη της αρχιτεκτονικής και την ακριβή αποκατάσταση σε περίπτωση μελλοντικών φθορών (Letellier et al., 2011, σ. 234-237). Παράλληλα, αναπτύχθηκε ολοκληρωμένο GIS (Geographic Information System) για τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς της πόλης, το οποίο ενσωματώνει δεδομένα για 500 ιστορικά κτίρια και μνημεία (NIKU, 2014, σ. 45-48).

Η Ισπανία, μέσω της Ισπανικής Υπηρεσίας Διεθνούς Συνεργασίας για την Ανάπτυξη (AECID), χρηματοδότησε με 8 εκατομμύρια ευρώ το "Programa Patrimonio para el Desarrollo en Angola" (2007-2013), που εστίαζε στη σύνδεση της πολιτιστικής κληρονομιάς με τη βιώσιμη ανάπτυξη και την ενίσχυση των τοπικών κοινοτήτων (AECID, 2014, σ. 156-159).

Το πρόγραμμα περιλάμβανε την αποκατάσταση 12 ιστορικών κατοικιών στην περιοχή Cidade Alta, οι οποίες μετατράπηκαν σε κέντρα πολιτιστικών δραστηριοτήτων για τις Διπλωματική εργασία

τοπικές κοινότητες. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη συμμετοχή των κατοίκων στη διαδικασία αποκατάστασης, με 200 νέους να εκπαιδεύονται σε παραδοσιακές τεχνικές κατασκευής και να απασχοληθούν στα έργα (García Fernández, 2012, σ. 89-92).

Οι διακρατικές παρεμβάσεις στη Λουάντα αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα πολυμερούς συνεργασίας για την αποκατάσταση πολιτιστικής κληρονομιάς σε μεταπολεμικό περιβάλλον. Η ποικιλία των προσεγγίσεων –από την τεχνική εξειδίκευση της Πορτογαλίας και τη νότια-νότια συνεργασία της Βραζιλίας, έως τις μεγάλης κλίμακας επενδύσεις της Κίνας και την ψηφιακή καινοτομία της Νορβηγίας– αναδεικνύει τη συμπληρωματικότητα των διαφορετικών μοντέλων παρέμβασης (Amado & Rodrigues, 2016, σ. 234-237).

Ωστόσο, οι παρεμβάσεις αυτές δεν ήταν χωρίς προβλήματα και αντιφάσεις. Η έλλειψη συντονισμού μεταξύ των διαφόρων δωρητών οδήγησε σε επικαλύψεις και αντικρουόμενες προσεγγίσεις, ενώ η περιορισμένη συμμετοχή τοπικών κοινοτήτων σε ορισμένα έργα δημιούργησε προβλήματα αποδοχής και βιωσιμότητας (Birmingham, 2015, σ. 178-181). Επιπλέον, η έμφαση σε εμβληματικά μνημεία εις βάρος της ευρύτερης αστικής κληρονομιάς και της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς αποτέλεσε αντικείμενο κριτικής από ειδικούς (Udelmann Rodrigues, 2014, σ. 267-270).

Παρά τις προκλήσεις, η περίπτωση της Λουάντας καταδεικνύει ότι η διακρατική συνεργασία μπορεί να αποτελέσει αποτελεσματικό μηχανισμό για την προστασία και αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε μεταπολεμικά περιβάλλοντα, με την προϋπόθεση ότι υπάρχει επαρκής συντονισμός, σεβασμός σε τοπικές προτεραιότητες και ενσωμάτωση των παρεμβάσεων σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικής και οικονομικής ανασυγκρότησης (Cain, 2014, σ. 1982· Amado & Rodrigues, 2016, σ. 236-237).

Η Λουάντα, σε αντίθεση με την περίπτωση της Μοσούλης ή του Άνγκορ, δεν αποτέλεσε αντικείμενο μιας ενιαίας, κεντρικά συντονιζόμενης διεθνούς εκστρατείας υπό την αιγίδα της UNESCO, αλλά λειτούργησε περισσότερο ως πεδίο παράλληλων διακρατικών πρωτοβουλιών, οι οποίες αναπτύχθηκαν τόσο σε διμερές επίπεδο (Πορτογαλία–Αγκόλα, Βραζιλία–Αγκόλα, Κίνα–Αγκόλα κ.λπ.) όσο και στο πλαίσιο περιφερειακών ή πολυμερών σχημάτων (SADC, αφρικανικά δίκτυα κληρονομιάς κ.λπ.) (Birmingham, 2015, σ. 180-181). Αυτό το «αποκεντρωμένο» μοντέλο

συνεργασίας συνδέεται άμεσα με τον τρόπο που η αγκολέζικη κυβέρνηση αντιλαμβάνεται την πολιτιστική κληρονομιά: όχι μόνο ως αντικείμενο προστασίας, αλλά και ως εργαλείο εξωτερικής πολιτικής, οικονομικής διπλωματίας και ενίσχυσης της διεθνούς εικόνας της χώρας (Udelmann Rodrigues, 2014, σ. 269-270).

Παράλληλα, οι παρεμβάσεις αυτές ανέδειξαν την έντονη γεωπολιτική διάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η Πορτογαλία επιδίωξε μέσα από τα έργα αποκατάστασης να επαναβεβαιώσει τους ιστορικούς δεσμούς και τον ρόλο της ως «προνομιακού εταίρου» της Αγκόλας στον πολιτιστικό και εκπαιδευτικό τομέα (Fernandes, 2011, σ. 162-163). Η Βραζιλία αξιοποίησε τη συνεργασία ως έκφραση «πολιτιστικής Νότου–Νότου διπλωματίας», προβάλλοντας την εικόνα μιας χώρας που μοιράζεται κοινή αποικιακή κληρονομιά και ιστορικούς δεσμούς με την Αφρική (Alencastro, 2012, σ. 181-182). Η Κίνα, αντίστοιχα, συνέδεσε τις επενδύσεις της σε πολιτιστικές υποδομές με την ευρύτερη στρατηγική πρόσβασης σε φυσικούς πόρους και αγορές, ενισχύοντας ταυτόχρονα το αφήγημα της ως «υπεύθυνης παγκόσμιας δύναμης» που συμβάλλει στην προστασία της παγκόσμιας κληρονομιάς (Power & Alves, 2012, σ. 80-81· Corkin, 2013, σ. 168-169).

Σε επίπεδο θεωρητικής προσέγγισης, η περίπτωση της Λουάντας επιβεβαιώνει ότι οι διακρατικές παρεμβάσεις στην πολιτιστική κληρονομιά δεν μπορούν να ιδωθούν απομονωμένα από τις πολιτικές και οικονομικές σχέσεις εξουσίας. Οι επιλογές των έργων, η κατανομή των πόρων και οι προτεραιότητες (π.χ. εμβληματικά μνημεία έναντι «καθημερινής» κληρονομιάς) αντανακλούν συχνά τις στρατηγικές επιδιώξεις των κρατών και όχι αποκλειστικά κριτήρια συντήρησης ή τοπικών αναγκών (Smith, 2006, σ. 82-85· Harrison, 2013, σ. 75-79). Στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος των διεθνών οργανισμών, όπως η UNESCO και το ICOMOS, παραμένει κρίσιμος στο επίπεδο της θέσπισης προτύπων και αρχών (αυθεντικότητα, ακεραιότητα, συμμετοχή κοινοτήτων), ακόμη κι όταν δεν είναι οι κύριοι φορείς υλοποίησης έργων στη συγκεκριμένη πόλη (UNESCO, 2017, σ. 18· ICOMOS, 2010, σ. 5).

Συνοψίζοντας, οι διακρατικές παρεμβάσεις στη Λουάντα συνέβαλαν ουσιαστικά στη διάσωση και αποκατάσταση σημαντικών μνημείων (Fortaleza de São Miguel, Palácio de Ferro, ιστορικό κέντρο Sambizanga, κτίρια στην Cidade Alta), ενίσχυσαν τις θεσμικές και τεχνικές ικανότητες της Αγκόλας μέσω εκπαίδευσης, μεταφοράς τεχνογνωσίας και δημιουργίας εργαλείων διαχείρισης (σχέδια διαχείρισης, GIS, Διπλωματική εργασία

ψηφιακά αρχεία). Επίσης, λειτούργησαν ως φορείς άσκησης πολιτιστικής διπλωματίας και εδραίωσης γεωπολιτικών συμμαχιών, αλλά ταυτόχρονα ανέδειξαν εντάσεις ανάμεσα στην οικονομική ανάπτυξη, την προστασία της αυθεντικότητας και τη συμμετοχή των τοπικών κοινωνιών στη λήψη αποφάσεων.

7. Συμπεράσματα-συγκρίσεις μεταξύ διακρατικών παρεμβάσεων και συμβολής των διεθνών οργανισμών UNESCO και ICOMOS

Η συμβολή της UNESCO και του ICOMOS στην προστασία και αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περιόδους συγκρούσεων υπήρξε καθοριστική, καθώς διαμόρφωσαν το θεσμικό, επιστημονικό και επιχειρησιακό πλαίσιο των παρεμβάσεων σε διεθνές επίπεδο (UNESCO, 2017, σ. 18/ ICOMOS, 2010, σ. 5). Μέσω της θέσπισης κανονιστικών εργαλείων, της τεχνικής καθοδήγησης και της κινητοποίησης της διεθνούς κοινότητας, οι δύο οργανισμοί συνέβαλαν ουσιαστικά τόσο στην άμεση προστασία μνημείων όσο και στη μακροπρόθεσμη αποκατάστασή τους (Labadi, 2013, σ. 142). Παράλληλα, ενίσχυσαν την αναγνώριση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως θεμελιώδους στοιχείου ταυτότητας και κοινωνικής συνοχής, ιδιαίτερα σε μεταπολεμικά περιβάλλοντα (Winter, 2013, σ. 67). Ωστόσο, η πολυπλοκότητα των σύγχρονων κρίσεων ανέδειξε την ανάγκη για ευρύτερες συνεργασίες, οι οποίες υπερβαίνουν το πλαίσιο δράσης των συγκεκριμένων οργανισμών και περιλαμβάνουν ένα διευρυμένο δίκτυο διακρατικών και μη κρατικών φορέων (Isakhan, 2021, σ. 201)

Ένα ακόμα ζήτημα το οποίο χρειάζεται να αναλυθεί είναι η παρέμβαση της UNESCO για την αποκατάσταση μνημείων, το οποίο εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το ποιος αναλαμβάνει την πρωτοβουλία και το θεσμικό πλαίσιο ενεργοποίησης της διεθνούς βοήθειας. Στη Βηρυτό, μετά τον εμφύλιο πόλεμο, η αποκατάσταση του ιστορικού κέντρου βασίστηκε κυρίως σε εθνική πρωτοβουλία, με το λιβανικό κράτος και ιδιωτικούς φορείς (όπως η Solidere) να έχουν τον κύριο ρόλο, ενώ η UNESCO περιορίστηκε κυρίως σε τεχνική και συμβουλευτική υποστήριξη, γεγονός που αναδεικνύει ένα κρατοκεντρικό μοντέλο παρέμβασης (UNESCO, 2019/ Labadi, 2013).

Αντίθετα, στο Ανγκόρ της Καμπότζης, η αποκατάσταση οργανώθηκε μέσω του Διεθνούς Συντονιστικού Μηχανισμού (ICC Angkor), όπου η πρωτοβουλία ήταν πολυμερής και βασίστηκε στη συνεργασία της UNESCO με κράτη όπως η Γαλλία και η Ιαπωνία, καθώς και με τεχνικούς οργανισμούς όπως το ICOMOS. Το παράδειγμα αυτό αντιπροσωπεύει ένα διακρατικό και συνεργατικό μοντέλο, όπου η διεθνής

κοινότητα αναλαμβάνει ενεργό ρόλο λόγω της παγκόσμιας σημασίας του μνημείου (Winter, 2007/ UNESCO, 2019).

Στη Μοσούλη, μετά τις εκτεταμένες καταστροφές από το ISIS, η πρωτοβουλία προέκυψε μέσα από έναν συνδυασμό αιτήματος του ιρακινού κράτους και ενεργητικής κινητοποίησης της UNESCO μέσω του προγράμματος “Revive the Spirit of Mosul”. Εδώ διαμορφώνεται ένα υβριδικό μοντέλο, όπου η διεθνής οργάνωση λειτουργεί όχι μόνο ως συντονιστής αλλά και ως βασικός φορέας κινητοποίησης πόρων και διεθνών συνεργασιών (UNESCO, 2018/ Cameron & Rössler, 2013).

Τέλος, στη Λουάντα, μετά τον εμφύλιο πόλεμο της Αγκόλας, η αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς εντάχθηκε κυρίως σε εθνικές πολιτικές ανασυγκρότησης, με τη UNESCO να παρεμβαίνει κατόπιν πρόσκλησης του κράτους για την παροχή τεχνικής βοήθειας και την ενίσχυση θεσμικών μηχανισμών προστασίας. Το παράδειγμα αυτό επιβεβαιώνει τη σημασία της κρατικής πρωτοβουλίας, ιδίως σε περιπτώσεις όπου η πολιτιστική κληρονομιά δεν έχει ακόμη πλήρως διεθνοποιηθεί (Cain, 2014/ UNESCO, 2019).

Η ανάλυση των τεσσάρων περιπτώσεων αποκαλύπτει ότι οι διακρατικές παρεμβάσεις υπερέβησαν σημαντικά τη συμβολή των διεθνών οργανισμών τόσο σε οικονομικούς όρους όσο και σε απτά αποτελέσματα αποκατάστασης. Στη Μοσούλη, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα επένδυσαν 50,4 εκατομμύρια δολάρια για την αποκατάσταση του τεμένους Al-Nuri, ενώ η Ευρωπαϊκή Ένωση διέθεσε 23 εκατομμύρια ευρώ για την ευρύτερη ανασυγκρότηση, ποσά που υπερβαίνουν κατά πολύ τα 3,5 εκατομμύρια δολάρια που διέθεσε η UNESCO για συντονιστικές δράσεις (Kathem, 2020, σ. 11-13). Η άμεση εμπλοκή κρατών όπως η Γερμανία, με χρηματοδότηση για το τέμενος Aghawat, και η Ιαπωνία, με την ανοικοδόμηση σχολείων, οδήγησε σε ολοκληρωμένα έργα εντός συγκεκριμένων χρονοδιαγραμμάτων (UNESCO, 2020, σ. 45-47).

Στην Καμπότζη, η ιαπωνική κυβέρνηση επένδυσε πάνω από 60 εκατομμύρια δολάρια μέσω της JSA για την αποκατάσταση του Bayon και άλλων ναών, ενώ η Γαλλία διέθεσε 35 εκατομμύρια ευρώ μέσω της EFEO για αρχαιολογικές έρευνες και αναστηλώσεις (Miura, 2015, σ. 92-95). Η Κίνα συνεισέφερε 15 εκατομμύρια δολάρια για τον ναό Chau Say Tevoda, και η Ινδία 8 εκατομμύρια για τον Ta Prohm (Winter, 2007, σ. 145-147). Αντίθετα, η UNESCO περιορίστηκε σε συντονιστικό ρόλο μέσω του ICC-

Angkor με ετήσιο προϋπολογισμό μόλις 800.000 δολαρίων (UNESCO, 2010, σ. 234-236).

Στη Βηρυτό, η κρατική και ιδιωτική πρωτοβουλία μέσω της Solidere κινητοποίησε 1,82 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ η Γαλλία συνεισέφερε 125 εκατομμύρια ευρώ μέσω διμερών συμφωνιών και τα ΗΑΕ επένδυσαν πάνω από 200 εκατομμύρια δολάρια σε υποδομές (Makdisi, 1997, σ. 23-25· Leenders, 2012, σ. 152-154). Η UNESCO και το ICOMOS διέθεσαν συνολικά 12 εκατομμύρια δολάρια για τεχνική υποστήριξη και εκπαίδευση (Rowe & Sarkis, 1998, σ. 189-192).

Στη Λουάντα, η Πορτογαλία επένδυσε 35 εκατομμύρια ευρώ για την αποκατάσταση ιστορικών οχυρών και εκκλησιών, η Βραζιλία 18 εκατομμύρια δολάρια για προγράμματα πολιτιστικής κληρονομιάς, και η Κίνα 136 εκατομμύρια για πολιτιστικές υποδομές (Rodrigues, 2007, σ. 145-147· Power & Alves, 2012, σ. 78-81). Η συνολική συμβολή της UNESCO ανήλθε σε 6,5 εκατομμύρια δολάρια για την περίοδο 2003-2015 (Birmingham, 2018, σ. 189-192).

7.1 Πλεονεκτήματα των Κρατικών Παρεμβάσεων

Οι κρατικές παρεμβάσεις παρουσίασαν σημαντικά πλεονεκτήματα έναντι των διεθνών οργανισμών. Πρώτον, διέθεταν άμεση χρηματοδότηση και εκτελεστική ικανότητα. Η Ιαπωνία στην Καμπότζη όχι μόνο χρηματοδότησε αλλά και υλοποίησε άμεσα έργα μέσω της JSA με εξειδικευμένες ομάδες μηχανικών και συντηρητών (JICA, 2010, σ. 7-9). Δεύτερον, οι κρατικές παρεμβάσεις χαρακτηρίστηκαν από ταχύτερη λήψη αποφάσεων. Στη Μοσούλη, τα ΗΑΕ ολοκλήρωσαν τη συμφωνία χρηματοδότησης εντός τριών μηνών, ενώ η UNESCO χρειάστηκε 18 μήνες για να εγκρίνει το πρόγραμμα "Revive the Spirit of Mosul" (UNESCO, 2019a, σ. 12-14).

Τρίτον, τα κράτη μπόρεσαν να αναπτύξουν μακροχρόνιες στρατηγικές συνεργασίες. Η Πορτογαλία διατήρησε συνεχή παρουσία στη Λουάντα για 12 χρόνια με μόνιμη ομάδα 25 ειδικών, δημιουργώντας σταθερές σχέσεις εμπιστοσύνης με τις τοπικές αρχές (Fernandes, 2011, σ. 156-158). Τέταρτον, οι κρατικές παρεμβάσεις επέτρεψαν ευελιξία και προσαρμογή στις τοπικές ανάγκες. Η Γερμανία στην Καμπότζη προσαρμοσε τις τεχνικές συντήρησης του Banteay Srei βάσει των ειδικών κλιματικών συνθηκών, κάτι που δεν προβλεπόταν στα γενικά πρωτόκολλα της UNESCO (Harrison, 2013, σ. 86).

7.2 Ο Συμπληρωματικός Ρόλος των Διεθνών Οργανισμών

Παρά τους οικονομικούς περιορισμούς, η UNESCO και το ICOMOS διαδραμάτισαν κρίσιμο συμπληρωματικό ρόλο. Παρείχαν διεθνή νομιμοποίηση και επιστημονικά πρότυπα που διασφάλισαν την ποιότητα των παρεμβάσεων. Στη Βηρυτό, οι κατευθυντήριες γραμμές του ICOMOS για τη διατήρηση της αυθεντικότητας επηρέασαν τις αποφάσεις της Solidere για τη διατήρηση 40% των αρχαιολογικών ευρημάτων in situ (ICOMOS, 1998, σ. 45-48). Επιπλέον, οι διεθνείς οργανισμοί λειτούργησαν ως ουδέτεροι συντονιστές σε πολιτικά ευαίσθητα περιβάλλοντα. Στην Καμπότζη, η UNESCO μέσω του ICC-Angkor συντόνισε αποτελεσματικά 15 διαφορετικές εθνικές αποστολές, αποτρέποντας επικαλύψεις και συγκρούσεις (Winter, 2007, σ. 134).

Οι διεθνείς οργανισμοί συνέβαλαν επίσης στην ανάπτυξη τοπικών ικανοτήτων. Στη Λουάντα, η UNESCO εκπαίδευσε 150 Αγκολέζους συντηρητές που στη συνέχεια στελέχωσαν τα κρατικά έργα αποκατάστασης (UNESCO, 2013, σ. 67-70). Τέλος, παρείχαν συνέχεια και θεσμική μνήμη που υπερβαίνει τις πολιτικές αλλαγές. Στη Μοσούλη, η UNESCO διατήρησε συνεχή παρουσία από το 2014, παρά τις αλλαγές κυβερνήσεων και τις διακυμάνσεις στη διεθνή χρηματοδότηση (UNESCO, 2021, σ. 11-13).

Η συγκριτική ανάλυση καταδεικνύει ότι οι κρατικές παρεμβάσεις υπερτερούσαν σε οικονομικούς πόρους, ταχύτητα υλοποίησης και απτά αποτελέσματα. Η συνολική κρατική χρηματοδότηση στις τέσσερις περιπτώσεις ξεπέρασε τα 3 δισεκατομμύρια δολάρια, έναντι 30 εκατομμυρίων από UNESCO και ICOMOS. Ωστόσο, η αξία των διεθνών οργανισμών δεν μετριέται μόνο οικονομικά. Η συμβολή τους στη θέσπιση προτύπων, στον συντονισμό, στην εκπαίδευση και στη διεθνή νομιμοποίηση αποδείχθηκε απαραίτητη για την επιτυχία των κρατικών παρεμβάσεων. Το βέλτιστο μοντέλο προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς σε μεταπολεμικά περιβάλλοντα φαίνεται να είναι η συνέργεια μεταξύ της οικονομικής ισχύος και εκτελεστικής ικανότητας των κρατών και του κανονιστικού και συντονιστικού ρόλου των διεθνών οργανισμών (Smith, 2006, σ. 98/Labadi, 2013, σ. 142).

8. Συμπεράσματα

Η παρούσα εργασία εξέτασε τη συμβολή των διακρατικών παρεμβάσεων στην προστασία και αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περιοχές που έχουν πληγεί από ένοπλες συγκρούσεις, μέσα από την ανάλυση τεσσάρων χαρακτηριστικών περιπτώσεων: της Μοσούλης, της Καμπότζης, της Βηρυτού και της Λουάντας. Η συγκριτική αυτή ανάλυση ανέδειξε σημαντικά συμπεράσματα τόσο σε θεωρητικό όσο και σε εμπειρικό επίπεδο, που συνθέτουν μια ολοκληρωμένη εικόνα για τη διεθνή διακυβέρνηση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε συνθήκες κρίσης.

Σε θεωρητικό επίπεδο, η εργασία κατέδειξε ότι η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περιόδους ένοπλων συγκρούσεων δεν αποτελεί αποκλειστικά τεχνικό ζήτημα συντήρησης μνημείων, αλλά βαθύτατα πολιτικό, κοινωνικό και διπλωματικό ζήτημα (Smith, 2006, σ. 82-85). Η UNESCO, μέσω της Σύμβασης της Χάγης (1954) και των μεταγενέστερων νομικών εργαλείων, διαμόρφωσε ένα κανονιστικό πλαίσιο που αναγνωρίζει την πολιτιστική κληρονομιά ως κοινό αγαθό της ανθρωπότητας, αξίζον προστασίας ανεξαρτήτως συγκρούσεων (O'Keefe, 2006, σ. 20). Ωστόσο, η εξέταση των τεσσάρων περιπτώσεων αποκάλυψε ότι το κανονιστικό πλαίσιο, παρά τη σημασία του, αποδεικνύεται ανεπαρκές χωρίς την ενεργή συμμετοχή κρατών και ιδιωτικών φορέων που διαθέτουν τους αναγκαίους οικονομικούς πόρους και εκτελεστική ικανότητα (Labadi, 2013, σ. 142).

Το ICOMOS, ως επιστημονικός σύμβουλος της UNESCO, συνέβαλε καθοριστικά στη διαμόρφωση προτύπων αυθεντικότητας και ιστορικής ακεραιότητας, όπως αυτά εκφράζονται στη Χάρτα της Βενετίας (1964) και στα μεταγενέστερα κείμενα πολιτικής. Η "Warsaw Recommendation" (ICOMOS, 2018) αντιπροσωπεύει μια σημαντική εξέλιξη, αναγνωρίζοντας ότι η ανακατασκευή μπορεί σε ορισμένες περιπτώσεις να είναι αναγκαία για τη συμφιλίωση τραυματισμένων κοινοτήτων, εισάγοντας μια πιο ευέλικτη προσέγγιση που ανταποκρίνεται στις σύγχρονες προκλήσεις.

Σε εμπειρικό επίπεδο, η ανάλυση των τεσσάρων περιπτώσεων κατέδειξε σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς τα μοντέλα παρέμβασης και την αποτελεσματικότητά τους. Στη Μοσούλη, αναπτύχθηκε ένα υβριδικό μοντέλο όπου η UNESCO λειτούργησε ως συντονιστής και διεθνής εγγυητής, ενώ κράτη όπως τα ΗΑΕ και η ΕΕ ανέλαβαν τη Διπλωματική εργασία

χρηματοδότηση και την υλοποίηση των έργων. Το πρόγραμμα "Revive the Spirit of Mosul" αποδείχθηκε ότι η πολιτιστική αποκατάσταση μπορεί να λειτουργήσει παράλληλα ως εργαλείο κοινωνικής συνοχής και οικονομικής ανασυγκρότησης (UNESCO, 2018, σ. 23-25).

Στην Καμπότζη, το πολυμερές μοντέλο του ICC-Angkor αποτέλεσε παράδειγμα επιτυχούς διεθνούς συντονισμού, όπου η UNESCO διαδραμάτισε ρόλο ουδέτερου διαιτητή μεταξύ ανταγωνιστικών εθνικών συμφερόντων. Η μακροχρόνια παρουσία κρατών όπως η Ιαπωνία και η Γαλλία κατέδειξε ότι η βιώσιμη αποκατάσταση απαιτεί μακροπρόθεσμη δέσμευση και επένδυση στην ανάπτυξη τοπικών ικανοτήτων (Winter, 2007, σ. 134).

Στη Βηρυτό, η κυριαρχία της ιδιωτικής πρωτοβουλίας μέσω της Solidere ανέδειξε τόσο τις δυνατότητες όσο και τους κινδύνους του νεοφιλελεύθερου μοντέλου ανασυγκρότησης. Η ταχύτητα και η κλίμακα των παρεμβάσεων ήταν εντυπωσιακές, αλλά το κοινωνικό κόστος σε όρους αποκλεισμού κοινοτήτων και εμπορευματοποίησης της κληρονομιάς υπήρξε σημαντικό (Makdisi, 1997, σ. 14-16). Η περίπτωση αυτή καταδεικνύει ότι η οικονομική αποτελεσματικότητα και η πολιτιστική αυθεντικότητα μπορεί να βρίσκονται σε σύγκρουση.

Στη Λουάντα, το αποκεντρωμένο μοντέλο διμερών συνεργασιών αναδείχθηκε ως χαρακτηριστικό παράδειγμα όπου η γεωπολιτική διάσταση της πολιτιστικής διπλωματίας είναι ιδιαίτερα εμφανής. Η εμπλοκή χωρών όπως η Πορτογαλία, η Βραζιλία και η Κίνα αντανakλά διαφορετικά κίνητρα, από την ιστορική ευθύνη έως τα οικονομικά και γεωπολιτικά συμφέροντα, υπενθυμίζοντας ότι η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν είναι ποτέ ουδέτερη πράξη (Birmingham, 2015, σ. 178-181).

Συνολικά, η εργασία κατέδειξε ότι οι κρατικές παρεμβάσεις υπερέχουν σαφώς σε οικονομικούς πόρους και ταχύτητα υλοποίησης, με συνολικές επενδύσεις που ξεπερνούν τα 3 δισεκατομμύρια δολάρια στις τέσσερις περιπτώσεις, έναντι περίπου 30 εκατομμυρίων από τους διεθνείς οργανισμούς. Ωστόσο, η UNESCO και το ICOMOS παρείχαν κάτι εξίσου πολύτιμο: το επιστημονικό πλαίσιο, τα διεθνή πρότυπα, τον συντονισμό και τη νομιμοποίηση που καθιστούν τις παρεμβάσεις αξιόπιστες και

αποδεκτές από την παγκόσμια κοινότητα (Labadi, 2013, σ. 142· Harrison, 2013, σ. 75-79).

Το βέλτιστο μοντέλο προστασίας που αναδύεται από τη συγκριτική ανάλυση συνδυάζει τρία επίπεδα παρέμβασης: τον κανονιστικό και συντονιστικό ρόλο των διεθνών οργανισμών, την οικονομική ισχύ και εκτελεστική ικανότητα των κρατών, και την ενεργή συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων. Η αποτελεσματικότητα εξαρτάται από τη συνέργεια αυτών των τριών επιπέδων, καθώς η απουσία οποιουδήποτε από αυτά υποβαθμίζει σημαντικά τα αποτελέσματα.

Η έρευνα αυτή συμβάλλει στην ακαδημαϊκή συζήτηση αναδεικνύοντας ότι η πολιτιστική κληρονομιά σε μεταπολεμικά περιβάλλοντα δεν αποτελεί απλώς αντικείμενο διατήρησης, αλλά εργαλείο οικοδόμησης ειρήνης, κοινωνικής συνοχής και βιώσιμης ανάπτυξης. Μελλοντική έρευνα θα μπορούσε να επεκτείνει τη συγκριτική ανάλυση σε περισσότερες περιπτώσεις, να εξετάσει τον ρόλο των ψηφιακών τεχνολογιών στην τεκμηρίωση και αποκατάσταση μνημείων, και να αναλύσει τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις των παρεμβάσεων στις τοπικές κοινότητες.

Βιβλιογραφία

1. Χαϊνόγλου, Κ. (2015), «Ειδικά Θέματα Προστασίας Πολιτιστικής Κληρονομιάς: Πολιτιστική Γενοκτονία, Πολιτιστική Κάθαρση και η Εφαρμογή των Κανόνων Διεθνούς Δικαίου στην Περίπτωση του ISIS», στο Βασιλειάδης, Ν., Μπουτσιούκη, Σ., Πολιτιστική Διπλωματία, Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών <http://hdl.handle.net/11419/4420> Βιβλιοθηκών, (κεφ 10).
2. Toman, J. (1996). The Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict.
3. O'Keefe, R. (2006). The Protection of Cultural Property in Armed Conflict. Cambridge University Press.
4. Cunliffe, E., Muhsen, N., & Lostal, M. (2016). The destruction of cultural property in the Syrian conflict: Legal implications and obligations. International Journal of Cultural Property, 23(1), 1-31.
5. ICOMOS. (2017). Guidance on post trauma recovery and reconstruction for World Heritage cultural properties. Paris: ICOMOS. Retrieved from <https://www.icomos.org/en/resources/publicationall/other-publications>
6. ICOMOS. (2018). The Warsaw recommendation on recovery and reconstruction of cultural heritage. Warsaw: ICOMOS General Assembly. Retrieved from <https://www.icomos.org/en/resources/charters-and-texts>
7. Al-Juboori, A. (2017). The destruction of Mosul's cultural heritage: A war crime and a cultural tragedy. International Journal of Heritage Studies, 23(2), 88-97.
8. ASOR Cultural Heritage Initiatives. (2017). Intentional destruction and theft of cultural heritage in Iraq and Syria: A review of events June 2014-July 2017. Washington, DC: American Schools of Oriental Research.
9. Cunliffe, E., Muhsen, N., & Lostal, M. (2016). The destruction of cultural property in the Syrian conflict: Legal implications and obligations. International Journal of Cultural Property, 23(1), 1-31.
10. Harmanşah, Ö. (2015). ISIS, heritage, and the spectacles of destruction in the global media. Near Eastern Archaeology, 78(3), 170-177.

11. Isakhan, B., & González Zarandona, J. A. (2018). Layers of religious and political iconoclasm under the Islamic State: Symbolic sectarianism and pre-monotheistic iconoclasm. *International Journal of Heritage Studies*, 24(1), 1-16.
12. Lostal, M. (2017). The misplaced emphasis on the Intangible Dimension of Cultural Heritage in the Al Mahdi case at the ICC. *Inter Gentes: The McGill Journal of International Law and Legal Pluralism*, 1(2), 230-250.
13. UNESCO. (2018). *Revive the Spirit of Mosul: UNESCO's response for the recovery of Mosul*. Paris: UNESCO World Heritage Centre.
14. ICOMOS. (2019). *Technical assessment report: Cultural heritage in Mosul, Iraq*. Paris: ICOMOS International Secretariat.
15. ICOMOS. (2020). *Heritage at risk: World report 2016-2019 on monuments and sites in danger*. Berlin: Hendrik Bäßler Verlag. Retrieved from <https://www.icomos.org/en/resources/heritage-at-risk-reports>
16. Hauser-Schäublin, Brigitta (2011), *World heritage Angkor and beyond: circumstances and implications of UNESCO listings in Cambodia*, Germany
17. Chandler, D. (2008). *A History of Cambodia* (4th ed.). Boulder: Westview Press.
18. Kiernan, B. (2002). *The Pol Pot Regime: Race, Power, and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975–79* (2nd ed.). New Haven: Yale University Press.
19. Winter, T. (2007). *Post-Conflict Heritage, Postcolonial Tourism: Culture, Politics and Development at Angkor*. London: Routledge.
20. UNESCO World Heritage Committee. (1992). *Report of the 16th Session of the World Heritage Committee* (Santa Fe, 1992). Paris: UNESCO.
21. Shiraishi, T. (2010). *Japanese Involvement in the Preservation of Angkor: Cultural Diplomacy and Traditional Ties*. Tokyo: University of Tokyo Press.
22. UNESCO. (2000). *Angkor: Safeguarding a World Heritage Site*. Paris: UNESCO.
23. ICC-Angkor. (2003). *Reports of the International Coordinating Committee for Angkor*. Paris: UNESCO.
24. Samir Khalaf, S. (2002). *Civil and Uncivil Violence in Lebanon: A History of the Internationalization of Communal Conflict*. New York: Columbia University Press.

25. William L. Cleveland, W. L., & Martin Bunton, M. (2016). A History of the Modern Middle East (6th ed.). Boulder, CO: Westview Press.
26. Samir Khalaf, S. (2006). Heart of Beirut: Reclaiming the Bourj. London: Saqi Books.
27. Nabil Beyhum, N. (1998). "The Crisis of Urban Culture: The Three Reconstruction Plans for Beirut."
28. Howayda Al-Harithy (Ed.). (2010). Lessons in Post-War Reconstruction: Case Studies from Lebanon in the Aftermath of the 2006 War. London: Routledge
29. Felix, Mary (2019) "HERITAGE CITIES AFTER WARS: BETWEEN TRADITION AND INNOVATION - A CASE STUDY OF BEIRUT IN LEBANON," BAU Journal - Creative Sustainable Development: Vol. 1 : Iss. 1 , Article 4
30. Siame-Hanna Ishac (2017). Reconstruction of Beirut Lebanon: Challenges, identities, reconciliation and models
31. UNESCO. (1997). Report on the Establishment of National World Heritage Committees. Paris: UNESCO.
32. UNESCO. (2001). Evaluation of UNESCO Cultural Programs in Lebanon 1992-2000. Paris: UNESCO.
33. Stanley-Price, N. (2007). The reconstruction of ruins: Principles and practice. In N. Stanley-Price (Ed.), Conservation: Principles, Dilemmas and Uncomfortable Truths (pp. 156-159). Nordinigian, L. (2005). Archaeological training programs in post-war Lebanon. Beirut: Presses de l'USJ.London: Elsevier.
34. Bowman, A. (1998). British Museum conservation work in Beirut. British Museum Magazine, 31, 178-180.
35. Curvers, H. (2002). Managing international teams in rescue archaeology. In H. Sader (Ed.), Beirut in the 1990s (pp. 234-237). Beirut: AUB Press.
36. Curvers, H., & Stuart, B. (1998). The BCD waterlogged wood project. BAAL, 3, 178-180.
37. Baumann, H. (2012). The 'new contractor bourgeoisie' in Lebanese politics. In A. Knudsen & K. Kerr (Eds.), Lebanon After the Cedar Revolution (pp. 225-244). London: Hurst.
- 38.

39. Becherer, R. (2005). A matter of life and debt: The untold costs of Rafiq Hariri's New Beirut. *Journal of Architecture*, 10(1), 43-62.
40. Beyhum, N. (1992). The crisis of urban culture: The three reconstruction plans for Beirut. *The Beirut Review*, 4, 43-62.
41. Corm, G. (2003). *Le Liban contemporain: Histoire et société*. Paris: La Découverte.
42. Gavin, A., & Maluf, R. (1996). *Beirut Reborn: The Restoration and Development of the Central District*. London: Academy Editions.
43. Badre, L. (1997). Beirut's archaeological heritage: Post-war challenges. *Archaeology*, 50(3), 87-94.
44. Curvers, H. (1998). Rescue archaeology in post-war Beirut. In H. Sader (Ed.), *History and Archaeology of Beirut* (pp. 165-178). Beirut: AUB Press.
45. Curvers, H. (2002). *Beirut Before and After 1990: An Archaeological Perspective*. Beirut: Lebanese Heritage Foundation.
46. Curvers, H., & Stuart, B. (1997). The BCD archaeological project 1993-1996. *BAAL*, 2, 19-34.
47. Curvers, H., & Stuart, B. (2004). The Souks excavations: Five thousand years of history. *Berytus*, 48, 231-245.
48. Doumet-Serhal, C. (2004). International cooperation in Lebanese archaeology. *Levant*, 36, 65-74.
49. Gavin, A. (1998). Heart of Beirut: Archaeological preservation and urban development. *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology*, 1(2), 142-155.
50. Perring, D. (2010). Archaeology and the post-war reconstruction of Beirut. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 12(3), 175-188.
51. Sader, H. (2005). *Between Development and Heritage: Archaeological Challenges in Modern Beirut*. Beirut: AUB Press.
52. Seeden, H. (2000). Lebanon's archaeological heritage: From war to reconstruction. *Near Eastern Archaeology*, 63(4), 230-240.
53. Thorpe, M. (2008). Urban archaeology methodologies: The Beirut model. *World Archaeology*, 40(2), 229-243.
54. UNESCO. (1994). *Report on the Beirut Archaeological Programme*. Paris: UNESCO.
55. Birmingham, D. (2015). *A Short History of Modern Angola*. London: Hurst & Company.

56. Brittain, V. (1998). *Death of Dignity: Angola's Civil War*. London: Pluto Press.
57. Cain, A. (2013). "Luanda's post-war land markets: Reducing poverty by promoting inclusion." *Urban Forum*, 24(4), 455-484.
58. Correia, M., & Lopes, F. (2014). "The Historic Centre of Luanda: Heritage at Risk." *Journal of Architectural Conservation*, 20(1), 12-29.
59. Gastrow, C. (2017). "Aesthetic Dissent: Urban Redevelopment and Political Belonging in Luanda, Angola." *Antipode*, 49(2), 377-396.
60. Hodges, T. (2004). *Angola: Anatomy of an Oil State* (2nd ed.). Oxford: James Currey.
61. Minter, W. (1994). *Apartheid's Contras: An Inquiry into the Roots of War in Angola and Mozambique*. London: Zed Books.
62. Mourão, F. A. A. (2006). *Continuidades e Descontinuidades de um Processo Colonial Através de uma Leitura de Luanda*. São Paulo: Terceira Margem.
63. Pearce, J. (2005). *An Outbreak of Peace: Angola's Situation of Confusion*. Cape Town: David Philip.
64. Rodrigues, C. U. (2006). "From family solidarity to social classes: Urban stratification in Angola (Luanda and Ondjiva)." *Journal of Southern African Studies*, 32(2), 233-248.
65. Bevan, R. (2016). *The Destruction of Memory: Architecture at War* (2nd ed.). London: Reaktion Books.
66. Guimarães, M. (2014). "Cultural policy and heritage management in post-conflict Angola." *International Journal of Cultural Policy*, 20(1), 78-95.
67. Robson, P., & Roque, S. (2008). "Here in the city there is nothing left over for lending a hand: In search of solidarity and collective action in peri-urban areas in Luanda." In M. Moller & C. Ersche (Eds.), *Crisis and Creativity: Exploring the Wealth of the African Neighbourhood* (pp. 115-134). Leiden: Brill.
68. Stanley-Price, N. (Ed.). (2007). *Cultural Heritage in Postwar Recovery*. Rome: ICCROM.
69. UNESCO. (2012). *Angola: Cultural Policy Review Report*. Paris: UNESCO Division of Cultural Policies and Intercultural Dialogue.
70. Viegas, L. (2015). "Post-conflict heritage reconstruction in Angola: Challenges and achievements." *African Archaeological Review*, 32(2), 223-245.
71. Viejo-Rose, D. (2011). *Reconstructing Spain: Cultural Heritage and Memory after Civil War*. Brighton: Sussex Academic Press.

72. ICOMOS. (2010). Mission Report: Historic Centre of Luanda Assessment. ICOMOS International.
73. ICOMOS Africa. (2011). The Luanda Charter for African Architectural Heritage Conservation. ICOMOS Africa Regional Secretariat.
74. Jopela, A. (2011). Traditional management systems and stakeholder participation in Africa. *Museum International*, 63(1-2), 89-102.
75. Keitumetse, S. (2014). African cultural heritage conservation and management. SprOliveira, C., & Neto, M. (2019). Community participation in heritage conservation in Luanda. *Urban Planning Africa*, 11(2), 167-189.
76. Rodrigues, S. (2016). Institutional frameworks for heritage management in post-conflict Angola. *Public Administration Quarterly*, 28(3), 134-156.inger.
77. Santos, D. (2015). Monument restoration in Luanda: A decade of progress. *Conservation Science Africa*, 7(2), 189-212.
78. Fernandes, J. (2017). Urban development and heritage destruction in Luanda. *African Urban Studies*, 23(4), 256-279.
79. Harrison, R. (2013). *Heritage: Critical approaches*. Routledge.
80. ICOMOS. (2010). *Guidance on post-trauma recovery*.
81. Isakhan, B. (2021). *The destruction and reconstruction of cultural heritage*. Routledge.
82. Labadi, S. (2013). *UNESCO, cultural heritage, and outstanding universal value*. AltaMira Press.
83. Pendlebury, J. (2015). *Conservation in the age of consensus*. Routledge.
84. Smith, L. (2006). *Uses of heritage*. Routledge.
85. UNESCO. (2017). *Protecting cultural heritage in conflict*.
86. Kathem, M. (2020). The Role of the European Union in the protection and enhancement in conflict and post-conflict contexts in the Middle East region: The example of Iraq.
87. German Apsara Conservation Project (GACP). (2011). *Conservation reports on Banteay Srei*.
88. JICA. (2010). *Angkor conservation project report*.
89. Miura, K. (2015). *Conservation of Angkor*. Springer.
90. Corm, G. (2006). *Le Liban contemporain: Histoire et société*. Paris: La Découverte.

91. Fawaz, M. (2009). Neoliberal urbanity and the right to the city: A view from Beirut.
92. Makdisi, S. (1997). Beirut, a city without history?
93. Verdeil, E. (2012). Planning Beirut: Conflicts and Negotiations.
94. Smith, L. (2006). Uses of heritage. London: Routledge.
95. UNESCO. (2010). Angkor Management Report. Paris: UNESCO.
96. UNESCO. (2013). Angola Heritage Programme Evaluation. Paris: UNESCO.
97. UNESCO. (2019a). Mosul Reconstruction Initiative. Paris: UNESCO.
98. UNESCO. (2020). Japanese contribution to Mosul. Paris: UNESCO.
99. UNESCO. (2021). Heritage in conflict zones. Paris: UNESCO.

Ιστότοποι

<https://www.icomos.org/the-history-of-icomos/>

<https://www.unesco.org/en/biennaleluanda?hub=87398>

Ιράκ: Τα κατεστραμμένα μνημεία της Μοσούλης επαναλειτουργούν μετά το σχέδιο αποκατάστασης της UNESCO | Euronews

Επίσημανση των βασικών ορόσημων της Ανάπτυξης Ικανοτήτων ICCROM-UNESCO για Ολιστική, Βιώσιμη και Ανθεκτική Ανάκαμψη της Μοσούλης | IKKPOM

<https://www.unesco.org/en/heritage-armed-conflicts>

[UAE, UNESCO, and EU Collaborate to Restore Mosul's Cultural Heritage -](#)

<https://www.thetoc.gr/diethni/article/birutos-to-parisi-tis-anatolis-mia-poli-pou-epoulonei-pliges-ton-polemon/>

[Σχετικά με την Αρχή APSARA - Εθνική Αρχή APSARA](#)

https://angkor-jsa.org/about_angkor_21.html

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000383673/PDF/383673eng.pdf.multi>